

MEGBÍZÓ: BUDAPEST FŐVÁROS ÖNKORMÁNYZAT

**SAKMAI IRÁNYÍTÓ: BUDAPEST FŐVÁROS
FŐPOLGÁRMESTERI HIVATAL**

VÁROSÉPÍTÉSI FŐOSZTÁLY
1052 Budapest, Városház u. 9.-11.

Finta Sándor főépítész

Maczák Johanna

Kovács Barbara

Mátrai Réka

ÉPÍTETT ÉS TÁJI ÉRTÉKEK:

BFVT Kft.

Szerzők:

Albrecht Ute
vezető településtervező – okl. építészmérnök

András István
vezető településtervező – okl. építészmérnök

Fonyódi Mariann PhD
okl. építészmérnök

Közreműködött:

Érsek Gábor
okl. településmérnök

Pizág Csaba
építőmérnök, térinformatikai szakmérnök

Szabóné Homa Anna
okl. építészmérnök

Szerzők:

Máté Zsuzsanna
okl. építészmérnök

Remeczki Rita
Táj és kertépítész mérnök

RÉGÉSZET:

Alkmaeon Fortis Kft.

Szerzők:

Adorjáné dr. Gyuricza Anna
régész

7. ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY

BEVEZETÉS	3
1. VIZSGÁLAT	3
1.1. Budapest városfejlődésének történeti leírása	3
1.2. A régészeti örökség	7
1.3. Természet, táj, tájhasználat – településhálózat és településszerkezeti összefüggések, tájtörténet	17
1.4. Településszerkezet és területhasználat	24
1.5. Településkép és utcaképek	25
1.6. Településkarakter: telekszerkezet és telekhasználat, beépítési mód és épülettípusok	30
1.7. Védetség: régészeti és műemléki, területi és egyedi	34
1.8. Az örökségi értékek elemzése	37
1.9. Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében	38
2. VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK	41
2.1. Településhálózati és tájhasználati változás	41
2.2. Településszerkezeti, területhasználati és beépítettségi változás	43
2.3. Infrastrukturális változás	49
2.4. Népeség, életmód, társadalom, kultúra változása	50
3. HATÁSELEMZÉS	52
3.1. Történeti településhálózati következmények	52
3.2. Természeti, táji hatások	52
3.3. A településkép feltárulásának változásai	53
3.4. Az épített és természeti környezet változásai	53
3.5. Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának vagy pusztulásának lehetőségei	55
3.6. Történeti térbeli rendszerek alakulása	56
3.7. Műemléki együttesek, műemlékek eszmei, használati és esztétikai jelentőségének alakulása a tájban településszerkezetben, épített környezetben, a település életében	56
3.8. Műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának gazdasági esélyei	58
3.9. Településkarakter változásának hatásai	59
3.10. Környezeti terhelések és az épített örökség műszaki állapotának összefüggései	59
3.11. Folyamatok iránya, visszafordíthatósága	60
3.12. Kárenyhítés lehetősége, költsége, illetve ellentételezésének lehetőségei	60
4. ÖSSZEFOGLALÓ	61
5. NYILATKOZAT	63

7. ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY

BEVEZETÉS

A kulturális örökségvédelmi hatástanulmány az örökségvédelmi munkát megalapozó háttér szakanyag. A településfejlesztési koncepció hosszú távra rendszerbe foglalja a településfejlesztési szándékokat, meghatározza a település jövőképét, javaslatot tesz a helyi környezet elemeinek átfogó fejlesztésére. Az örökségvédelmi hatástanulmány - a városfejlesztési koncepció részletezettségével összhangban - a vizsgálati munkarészt követően a város rendszereire vetített átfogó célok, célok, feladatok és eszközök értékvédelemre vonatkozó jelentőségét és az arra gyakorolt általános hatásait mutatja be.

1. VIZSGÁLAT

1.1. BUDAPEST VÁROSFEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETI LEÍRÁSA

A Duna kanyar e szakasza már az őskortól kezdődően napjainkig folyamatosan lakott. A betelepülés először a pesti síkság kiemelkedő löszdombjain bizonyítható az őskortól kezdődően. A mai város területén létezett középkori települések épített emlékei még számos helyen fellelhetők. A történeti települések szerkezete a legtöbb esetben kihatott a ráépülő város szerkezetére. A budai várhegy a tatárjárásig (1241) üres volt. Később a XIV-XV. században már a domb déli végébe települt a királyi udvartartás. A budai várnegyed területe őrzi legszerveesebben a középkori eredetű utcahálózat és a beépítés egységét, a pesti Belvárosban a középkori eredetű utcaszerkezetnek csak a lenyomata maradt meg, néhány elszigetelten álló, összefüggő szövetet nem alkotó középkori eredetű épülettel.

Későbbi történeti korok épített emlékei nagyobb számban maradtak fenn. Budapest leggazdagabb építészeti öröksége a XIX. századból származik és jelenleg is meghatározó módon gazdagítja a város arculatát. Az eklektika építészete a belvárosi városképre dominánsan ható építészeti korszak, amely mindmáig sajátos közép-európai, a térségben egyedülálló városkaraktert határoz meg.

Gazdag építészeti emlékekkel gazdagította a várost a két világháború között született és részben a második világháború után is virágzó modernista építészeti stílus, elsősorban a budai hegyvidéki területeken és a magasabb státuszú pesti kertvárosokban.

Az 1950-es években elkezdődött a tömeges lakásépítés, melynek korai korszaka településszerkezeti és városképileg is meghatározó együtteseket eredményezett. Merőben másképpen ítélt meg ennek utódja, a 60-as évektől elinduló és a rendszerváltásig zajló iparosított lakótelep-építés, mely sok helyen a városszövet teljes átalakulását eredményezte és sajnálatosan területi differenciálás nélkül alkalmazott városrehabilitációs eszközzé lépett elő, esetenként mélyen benyomulva a XIX. századi, sűrűn beépített várostestbe. A helyenként előremutató városépítészeti gondolat mentén megvalósult együttesek minősége azonban korunk környezeti és szociális igényeinek már egyértelműen nem felel meg.

Az ezredforduló időszakában jelentősebb fejlesztések ugyancsak elszórta valósultak meg a városszövetben. A különböző funkciójú, gyakran nagyarányú fejlesztések ott hoztak létre és képviselnek városépítészeti értéket, ahol a városszerkezethez való illeszkedést és az építészeti minőséget együtt sikerült megvalósítani.

Őskor

A korszakot jellemző elszórta elhelyezkedő korai lakott helyek elpusztulása, folyamatos megjelenése és eltűnése arra utal, hogy ezek a kezdeti "települések" nem érték el azt a "kritikus tömeget", ami a pusztulás utáni újratelepődés alapjául szolgált volna. A spontán, illetve alkalmi megtelepedés nem rendelkezik akkora erővel, ami a telep elpusztítását követően elegendő erőt nyújtana a lakott hely stabilizálódására.

Római kor

A IV. és V. században, a rómaiak megtelepedésével indul meg az első jelentős építési korszak, elsősorban a dunai átkelőhelyek mellett (*Aquincum*, *Transaquincum*, *Contra Aquincum*, *albertfalvai katonai tábor*, *nagy-tétényi Campona*). A budai várhegy lejtőin villagazdaságok épülnek.

Városszerkezeti szempontból lineárisan strukturált rendszer jelenik meg felfűzve a Limes mentén, pontszerű és mezőszerű elemekkel. Pannónia dunamenti ellenőrző-sávjaként kiépített limes lineáris rendszere – pusztulása ellenére – a következő korszakok alapjául szolgáló, meghatározó várostörténeti réteg (*Aquincumtól Camponáig kiegészítve Contra-Aquincummal*).

Ez a korszak tekinthető az első olyan városevolúciós periódusnak, amely a későbbi korok települési folyamatait meghatározó kulturális réteget alkot. A mai városszövetben megjelenő kiterjedt romterület, európai viszonylatban is jelentős. A terület magába foglalja a polgárváros, a katonaváros és a légió tábor hármasságát. A helytartói palota épületkomplexuma a Hajógyári sziget szélén helyezkedik el. Építtetője a térség első helytartója a későbbi Hadrianus császár.

A romterület az egykori polgárváros egyharmadát mutatja be. A városközpontban épült ki a fórumkörzet, melyhez különböző épületek tartoztak. Így például a gyűlésterem, a közigazgatási, kereskedelmi és társasági élet központja a *basilica*. Ide tartozott továbbá a nagy közfürdő, a piac, és a főút mentén húzódó üzletsor. A városlakók magánházainak romjai, a lakóépület típusok széles skáláját mutatja be. A III. századi állapotot tükröző romterület kultúrtörténeti jelentőségén túl, a magyarországi műemlékvédelem egyik kimagasló példája.

Honfoglalás

A népvándorlás korában, a római birodalom összeomlását és a fejlett műszaki struktúra pusztulását követő korszakot csupán néhány fennmaradt emlék jelzi.

Középkor

A középkorban a korszakra jellemző struktúra épült ki a közlekedési hálózatok, a stratégiai fontosságú dunai átkelőhelyek és ellenőrző pontok (Várhegy) környezetében. A középkori város a római kori település maradványain nőtt. Szerepköre is ennek megfelelően alakult, fontos kereskedelmi és hadászati ellenőrző szerepet vívott ki magának.

Óbuda területe továbbra is központi szerepet tölt be, hiszen a budai várhegy ekkor még üres volt. A római városra telepedett középkori város a honfoglaló magyarok első fejedelmi székhelye. Később, a XIV-XV. században települt a domb déli végébe a királyi udvartartás. Így az addig Budaként emlegetett települést ekkor kapja az Óbuda nevet. A királyi udvar átköltözése után a település a királynék városa lett, kereskedelmi és egyházi központi szerepkörének megtartása mellett.

A tatárjárás után IV. Béla idején alapítják a királyi várat, Zsigmond uralkodása alatt már európai hírű, fénykorát Mátyás király uralkodása alatt élte. Az uralkodói rezidenciával átellenben, vele párhuzamosan fejlődik a Várhegy kiszélesedő platóján Buda középkori városa.

A középkori Pest első épületei Contra Aquincum fallal körülvett területén belül épültek. Egyetlen fennmaradt épülete a Belvárosi plébániatemplomnak hívott Nagyboldogasszony Főplébánia. A Duna bal partján elhelyezkedő városfallal körülvett XV. századi település a mai kiskörútig terjedt. A városba három kapun keresztül lehetett bejutni (Váci, Kecskeméti és Hatvani kapu)

Pest római-kori és középkori városmagja és emlékei is megfogyatkoztak a város évezredes fejlődése alatt. Míg sok más európai városban városrészeket alkotnak, és töltenek meg, itt már jobbra csak maradványok, töredékek. A Duna-partján kialakult, fallal körített középkori Pest épületei alig maradtak fenn, jobbra csak utcáinak vonala, vezetése tükrözi középkori eredetét a mai Belváros területén.

A XVI. és XVII. századi történeti rétegekben a Pest, Buda és Óbuda területén mindenütt jelen vannak a török kori emlékek. A továbbélő, illetve átépített középkori objektumok mellett főként lakóházmaradványok, szemétdödrök kerülnek elő az ásások során.

Különös említést érdemelnek a fürdők, melyek a budai forrásokra települtek és műemléki részét képezik a napjainkban is működő fürdőknek (Rudas, Rácz, Király, Császár).

A Budai-vár erődítésrendszerében szintén jelen van a török kor is a Karakas pasa tornya alakjában. A Víziváros számos dzsámija közül nem maradt fent egy sem. A Fő utcai volt Kapucinus templom délkeleti homlokzata őrzi Tojgun pasa által emelt dzsámi maradványait. Egyetlen épségben megmaradt szakrális emlék ebből a korból Gül Baba türbéje. A mellé épült dervis kolostor 1686-ban elpusztult.

A fejlődési periódus jelentőségét az adja, hogy ebben az időszakban épülnek ki a későbbi Budapest centrum-szerepét is meghatározó településszerkezet feltételei. A főbb kereskedelmi utak találkozásánál, az ellenőrzött, ellenőrizhető dunai átkelőhely környezetében kialakuló központi hely nem csupán a kereskedelem, hanem a kézművesség, céhek stb. fejlődésének, a település gazdasági stabilizációjának egyik fontos eszköze (városfallal kerített település, differenciált szerepkör stb.).

A XVII.-XVIII. század

Buda a török hódoltság idején is megtartotta vezető szerepét. Buda visszafoglalásának hosszú időre elhúzódó ostroma alatt épületállománya nagyrészt elpusztult. Az újjáépítés a középkori romok felhasználásával már a barokk jegyében indul meg.

A XVII-XVIII. századi Buda területén, a polgárházak és a főúri paloták keletkezésével egy időben létesül első barokk színházunk,(a Várszínház)

Pest városa a XVII-XVIII. században még a városfalakon belül marad, épületeit szerény, többségükben földszintes épületek jellemzik a főúri építkezéseken kívül. A korszak megnövekedett oktatási és gyógy ellátásának kielégítésére számos iskola és kórház létesül, főként egyházi működtetéssel.

A korszak a kereskedelmi és termelési centrum megerősödéséhez a térséget szervező hatalmi centrum kialakulásához vezetett: 1. hadászati centrum: stratégiai pont, dunai átkelőhely, Várhegy; 2. hatalmi centrum: gazdaság, fejlett kézműipar, egyházi funkciók, igazgatás kiépülése.

A Dunával párhuzamosan húzódó hadiút, a LIMES mentén kiépített római kori struktúra

Stratégiai pontok a Duna mentén

Önálló középkori települések a Duna mentén a város mai térképén

Kialakul az első gyűrűirányú hálózati elem, mely minőségileg új helyzetet teremt.

A századforduló világvárosa a Duna mentén, az infrastruktúra kiépítése

1950. a "Nagy Város" megszületése

A XIX. század (a reformkortól a kiegyezésig)

A városodás felgyorsulásával a területileg is kiterjedő rendszer tovább strukturálódott, az előző korszakokban kialakult városszerkezeti elemek kiegészítésével. A kiépült városszerkezet területi kiterjesztése megkívánta az úthálózat mintaváltását. A középkori városfalon kívüli területek bevonása, "fejlesztése" új városszerkezethez vezetett. A vár(os)falon túllépő beépítés szervezésében fontos szerepet kaptak a sugárirányú utakat összekötő gyűrűirányú elemek és a centrum megerősítése (Kiskörút, Lánchíd, a tradicionális utca- és térszerkezet, Buda szerepének ártértékelődése, vasút megjelenése stb.).

A városegysítéstől – a XIX. század végéig

A városfejlődés legjelentősebb korszaka, mely napjainkig meghatározza a város arculatát: Pest-Buda és Óbuda egyesülésével (1873) kialakultak a komplex, nagyváros alapjai. A területorientált folyamat keretében, a három település egyesítésével jelentős hatalmi koncentráció alakult ki. Három sajátos, jellegzetes szerepkörrel rendelkező, egymást kölcsönösen kiegészítő település egyesítette területét, gazdasági, politikai stb. erejét. Az egyesítés eredményeként megerősödött a város területi szerepe és piaci pozíciói is jelentősen javultak.

A korszak karakteres elemei a dunai látkép, a Duna-partok, a Belváros és, az ide vezető főutak, a körutak. Az egyesülést követő korszakban a barokk és klasszicista épületek zömét lecserélték vagy átépítették. Így a pesti Belváros jó részét, meg a Rakpiac – (ma Széchenyi tér) házsorait. Az egyesülés előtti kép a törökök kiűzését követően másfél század alatt alakult ki, a hajdani középkori dicsőség, gazdagság színhelyén. Amire azonban így kialakult, egészéssé lett, addigra elsöpörte a megújulás, egy új modern főváros születésének, épülésének vihara.

Millennium, XX. század eleje

Budapest, a világváros kialakulása. A sugaras-gyűrűs szerkezeti rendszer kiépülésének kora. Ez a hálózatorientált periódus olyan működési mintaváltással járt a város életében, melynek pozitív hatásai máig meghatározóak. A Nagykörút és a Sugárút (Andrássy út) kiépülése mellett a városfejlődés dinamikája szembeötlő. A piaci mechanizmusok városfejlesztési előnyeire alapozott folyamatokkal egyidejűleg jelentős intézményfejlesztés, kulturális és termelési innováció ment végbe.

A város növekedése komplex városfejlesztéssel valósult meg. Ekkor épültek ki a korszerű város kialakulásához már elengedhetetlen modern városi hálózati (infrastruktúra) rendszerek is: a városi közlekedés főbb elemei (Margit híd, Ferenc József híd, Erzsébet híd, Nagykörút, Sugárút (Andrássy út), Budai körút), továbbá a vasút, a tömegközlekedés (földalatti vasút, villamoshálózat) alapjai, közművek (csatornázás, gázellátás) alaprendszerei. A dinamikus növekedés új település-szerkezetet eredményezett, hiszen kiépült az első "igazi" gyűrű. A Nagykörút, a sugaras-gyűrűs szerkezetet megvalósító városszerkezeti elem által kínált működési mintaváltás jelentős lépés volt a zárt, szűk belső városmag korlátozó hatásainak kiküszöbölésében, ugyanakkor a város új rétege az előző periódusban már kialakult szerkezethez organikusán illeszkedett (ipari negyedek, lakóterületek gyűrűje, új városi funkciókkal).

Trianontól az ötvenes évekig

Az előző, "szintetizálódó" kor eredményeire épülő terület- és mennyiségorientált korszak, lényegében a mai Nagybudapest kialakulása. A tervezett méretű, szerkezetű, funkcionális összetételű és kiépített infrastruktúrával rendelkező főváros Trianon után egyik pillanatról a másikra túlméretezetté vált. A népesség növelése fővárosi érdekké vált. A tervezett bővítés organikus változata (dr. Szendy Károly főpolgármester 1938) nem valósulhatott meg a II. Világháború éveiben, majd politikai gellert kapott az 1950-ben bekövetkezett városbővítéssel. Az önálló településeket mesterségesen egyesítő döntéssel a főváros súlya tovább növekedett, a centralizáció tovább erősödött, ugyanakkor ellentmondó döntések sora máig ható területi folyamatokat indított el, illetve erősített fel (a beköltözések korlátozásának egyenes következményeként hatalmas, a főváros ellátó szerepére és munkaerő-piacára utalt, ugyanakkor falusias-jellegű településgyűrű alakult ki a város körül, az extenzív iparterületek fejlődtek a város szélén stb.).

Az 1960-70-es évek

Az "analitikus városfejlesztés" hálózatorientált korszaka, amit az egymástól elkülönítve kezelt fejlesztések és összefüggő problémák jellemeznek. Az "ágazati" szemlélet kortünete jegyében a városszerkezetet döntően befolyásoló beruházások valósultak meg, új problémákat generálva (koncentrált fejlesztés = koncentrált probléma). Az egymástól elkülönült beruházások nem haladtak organikus fejlődési pályán.

A hetvenes évektől a rendszerváltásig

Még mielőtt a nagyvállalatokon nyugvó extenzív iparfejlesztés átjuthatott volna a termelés hatékonyságának növelésen alapuló intenzív gazdaságfejlesztési szakaszán, a hagyományos, un. szocialista nagyipar "összeomlott". Az ezzel párhuzamosan formálódó új termelési piacgazdaság kiépülése nagyarányú munkanélküliséggel párosult. Az átalakulás elkerülhetetlenné vált. Ebben az időszakban a környezet is megváltozott: államok szűntek meg, új államok születtek. A piacok átalakultak.

A rendszerváltásig napjainkig

A rendszerváltás eufóriája és a piaci folyamatok önszabályozó képességének eltúlzása miatt több döntés elmaradt, ezek hiányában csökkent a fejlődés dinamikája. A prioritások hiánya miatt egyes folyamatok lassabban folytak le, míg más átalakulások a kontroll hiányában túlságosan gyorsak voltak. Az agglomerálódó térségben a fővárosból kiszoruló fejlesztések (lakásépítés, bevásárlóközpontok, termelés stb.) megerősítették a "kifelé" mozgásokat, a városkörnyék szerepét, súlyát és ezzel összefüggésben rontották a város működésének hatékonyságát, a közpénzi beruházások urbanizációs hatékonyságát, miközben a trendeknek megfelelően:

- ☒ jelentősen megnőtt az ökológiai szempontok érvényesítése, általában a környezethasználat módja iránti érzékenység;
- ☒ a kialakult települési pozíciók átrendeződése új kihívás,
- ☒ az informatikai rendszerek, a telekommunikáció elterjedése ellenére nem javult a munkahely-lakóhely kapcsolat,
- ☒ megnőtt a területiség szerepe, súlya, vagyis az agglomerációs térség jelentősége
- ☒ a területi kooperáció lényegében beszűkült
- ☒ megnőtt az érdeklődés a környezetkímélő közlekedési-, "anyag- és embermozgatási" megoldások alkalmazása iránt.

1.2. RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉG

Őskor:

Budapest földjén az emberi jelenlét nyomai a paleolitikumtól kezdve fellelhetők. A melegvízes barlangok majd a felszíni telepek leletei a Várbarlangból, Gellért-hegy egyik barlangjából, Remetehegyi barlangból, a Szépvölgyi útról, a Corvin térről és Csillaghegyről ismertek.

Kőkor:

A neolitikumból származó legkorábbi leletek a dunántúli vonaldíszes kerámia (DVK) kultúrájának korából származnak (Kr. e. VI. évezred). A Hosszúréti patak mentén a Rózsavölgy bejáratánál (XI. ker.) lakópark építése kapcsán tártak fel a DVK-ba tartozó települést, mely mintegy hat hektár kiterjedésű volt. A korszakba tartozó másik település maradványai a város túlsó szélén a Mocásáros dűlő (III. ker.) peremén kerültek elő. Átellenben a Duna bal partján a IV. kerület határán az M0-hoz és a bevásárlóközpontokhoz kapcsolódóan végzett feltárás szintén a vonaldíszes kultúra jellegzetes, cölöpszerkezetes házait és telepjelenségeit hozta felszínre.

Ugyanitt a középső neolitikus zselizi csoport számos objektumát is feltárták. Ez a kottafejes díszű kerámiát használó embercsoport a Kr.e. III. évezred első felében települt be. Tőlünk nyugatra-északnyugatra fekvő területekről származhattak. Jelentőségük abban van, hogy a földműves-állattartó termelés e gazdag emlékanyagot hátrahagyó

műveltségcsoport embereinek megtelepedésével vált uralkodóvá Budapest területén. A késő zselizi kultúrához tartozó temetkezések, telepjelenségek kerültek napvilágra a Római part északi szakaszán.

A neolitikum végére datálható emlékek egészen a legutóbbi időkig ismeretlenek voltak a főváros területéről. Ezért jelentős a Harsánylejtőn (III. ker.) 2006-ban előkerült telep, mely a késő neolitikus dunántúli Lengyel-kultúrának a korai klasszikus szakaszához köthető. Az edényleletek értékelése során arra a következtetésre jutottak a korszakkal foglalkozó kutatók, hogy itt az Alföldön elterjedt, vele egykorú Tisza kultúra mintakincse keveredik a dunántúli Lengyel kultúra mintakincsével, mely bizonyíték a két népesség kapcsolatára, és megállapítják, hogy „a sokrétű kapcsolatrendszer kiépülésének útvonala a kedvező átkelési lehetőségeknek köszönhetően a főváros területén vezetett az észak-alföldi területek irányába, amelynek első kézzelfogható bizonyítékát a Harsánylejtőn előkerült településrészlet képviseli.”

A telephez tartozó házak két típusát tárták fel. Az átlagosan 5 méter széles és 9-11 méter hosszúságú oszlopszerkezetes épületen kívül alapárkos megoldású épületet is dokumentáltak. A gödrök leletanyagában az edénytöredékek mellett őrlőkövek, kőpengék, állatcsontok, és jelentős mennyiségű kagylóhéj szerepel.

Rézkor:

Budapest területén - bár jelentős neolitikus lelőhelyek tanúskodnak az ember korai megtelepedéséről - a vízfolyásokat kísérő dombosorokon, vagy a vizektől távolabbi magaslati helyeken a rézkor folyamán érzékelhető a nagyobb arányú betelepülés. Bár a rézkor korai szakaszából származó emlékek még nem kerültek elő, a középső rézkori lelőhelyek nagy számban képviselve vannak. A XI. kerületi kőérberki ásatáson a középső rézkori *Ludanice-kultúra* lelőhelye (Kb. Kr. e. 4000) mellett a középső rézkor végét a tűzdelt barázdás kerámia kultúrája (kb. Kr. e. 3500) képviseli. Az ún. *Protoboleráz-horizont* időszakára keltezhető réteg, mely zárja a középső rézkort, a Római parton jelenik meg.

Az őskorban fontos összekötő szerepet játszó Duna természetes átkelőhelyeket biztosító, szigetekkel tagolt fővárosi szakasza fölé emelkedő budai Várhegy kiváló lehetőséget nyújtott a különböző őskori kultúrák megtelepedésére. A területet a szórványos régészeti leletek tanúsága szerint először a Kr. e. III. évezred elején a késő rézkori bádeni kultúra népessége vette birtokba. A főváros területén a kultúra több lelőhelye is ismert, az Északi-középhegység alacsonyabb fekvésű részein pedig több, a Várhegyhez hasonló magaslaton létesült késő rézkori telepet találtak.

A késő-rézkori bádeni kultúra nagy kiterjedésű telepei a Lágymányosnak egészen a Rózsavölgyig terjedő szakaszán, a Rákos patakot kísérő homokdűnék kiemelkedéseinek gyakoriak, a Harsánylejtőn is megtalálták a nyomát. De nagy kiterjedésű késő rézkori, a bádeni kultúrába sorolható telep és temető részletét tárták fel a Szilas-patak jobb partján a Farkaserdő Káposztásmegyéri lakótelepre eső területén is 1982-ben.

Bronzkor:

A Kr. e. XX. század második felében új korszak kezdődött, mely a Duna medence és az ennek sorsával szorosan összefonódott Budapest földjének őstörténetében a legjelentősebb fejezet. A bronzkori műveltség kialakulásának folyamatában a Dunakanyartól lefelé a Duna mentén mindkét parton a bronzkor különböző műveltségű elemeinek sűrű és nagyszámú telepeivel és temetőivel találkozunk. A kora bronzkori szakasz időben legrégebbi csoportja a Makó csoport, melynek telepnyaga a Budaörsi repülőter szomszédságából, a kőérberki feltárásból, Tabánból és a III. kerületi Aranyhegyi útról ismertek. Az őskorban itt megtelepedett népek legjelentősebb képviselője a Duna mentén végighúzódó bronzkori harangedényes kultúra népessége.

A Csepel-sziget keleti partvonalán a Dunadűlő illetve a Hollandi út teljes hosszában tárták fel a kora bronzkorból származó Harangedény kultúra Csepel csoportjába tartozó maradványokat. A területen a sűrű megtelepedés a rendkívül kedvező földrajzi helyzetnek köszönhető.

A Kr. e. III. évezred közepe és II. évezred kezdete közötti időben fővárosunk térségében egyedülálló jelentőségű a fordított haranghoz hasonlatos, különleges, tűzpiros edényeiről elnevezett harangedényes népesség megtelepedése. Ibériától indulva a Rajnán át a Duna völgyén keresztül követhető útvonaluk, melynek végső állomása éppen a mai Budapest vidéke volt. Településeiket kizárólag a Duna keskeny parti sávjában találjuk. A temetőik sírjainak túlnyomó részét urnás temetkezések képviselik, kisebb számban azonban szórt és csontvázas sírok is előfordulnak. Jellegzetes leletük a harangedény mellett a réztőr, a kő nyílhegy és a nyilazásnál használt csuklóvédő lemez, a kúpos csontgomb és a díszített csontcsüngő.

Életmódjukat illetően a főszerep az állattartásé volt, melyben a ló tenyésztése felülmúlta az összes többi háziállatét. Budapesten Békásmegyertől le egészen a Csepel szigetig mind a pesti mind a budai partszakaszon sűrűn jelentkeznek az e korszakba tartozó emlékek. A korszak kutatói szerint a következő kora bronzkori műveltség, a nagyrévi kultúra, mely a Makó csoport műveltségének talaján alakult ki a Kr. e. XIX. század első felében a Harangedény-műveltség tevékeny részvételével. Ennek képviselőit a Csepel szigeten, Békásmegyér, Lágymányos löszös dombhátaiban találták

meg, a XXII. kerületben Növény utcai temetőként ismert régészeti lelőhely illeszkedik a korai bronzkori szórthamvas (nagyrévi kultúrához tartozó) folyóparti települések sorába.

A kora bronzkor második felében a Kárpát-medence középső részét, így Budapest környékét is a nagyrévi kultúra népe birtokolta. A Várhegyen létesült nagyrévi település (vagy települések) a kultúra utolsó fázisára, a Kr. e. III. évezred végére datálható. A kora bronzkori nagyrévi kultúra alapjain a Kr. e. III-II. évezred fordulóján folyamatos, törés nélküli fejlődés eredményeként alakult ki a középső bronzkori vatyai kultúra.

Az időszakban általános módon, a társadalmi szervezet bonyolultabbá válásának következtében a vatyai kultúra népessége - a várhegyhez hasonló magaslatokon - erődített telepeket hozott létre. (Budafok) Természetesen az erődített telepen kívül a feltárt emlékek sokaságából kitűnik, hogy igen sűrű településhálózatban népesítették be a főváros területét a középső bronzkorban. Különösen Csepel szigetén, a Soroksári út mentén, Soroksáron, Lágymányos, Albertfalva, Kőérberek területén regisztrálták a nagyrévi kultúra különböző fázisú lelőhelyeit.

A lakosság túlnyomó része az egész korszakon keresztül a folyók és a bővívíz patakok mentén aránylag nagy kiterjedésű telepeken élt. A magaslati telepek inkább a korszak második, de különösen a harmadik szakaszában kerültek előtérbe. A budai Várhegy esetében nem kizárt, hogy e helyet hosszabb megszakítás nélkül az egész korszakon keresztül lakták. A vatyai műveltség embere a teleptől távolabb lévő temetőben urnába temetkezett. (tállal lefedett urna és a nem nagyszámú mellékletek az urnamellé vagy részben az urnába helyezve).

A Duna mentén Kr. e. 1500 körül megjelent egy halomsírokba temetkező nép. A foglalás együtt járt a vatyai kultúra népességének eltűnésével, így a halomsíros kultúra a késő bronzkor bevezető szakaszának tekinthető. Régészeti emlékműanyagát a Rákospatak menti dombvonulatról ismerjük. Legújabbán a XXII. kerületi Harbor Park DNy-i határánál a 2005–2006. év folyamán szondázó, majd megelőző feltárások alkalmával több korszak temetőjét és települését tárta fel a Budapesti Történeti Múzeum, melyek során a késő bronzkori Halomsíros-kultúra csontvázas körárkos temetkezései mellett az Urnamezős-kultúra korai és késői szakaszához tartozó igen gazdag urnasírok kerültek feltárára. Az előbbi kultúrát a Kr. e. XII. század folyamán leváltó Urnamezős kultúra, a bronzkor végső szakaszát képviseli.

Vaskor:

A következő korszak, a vaskor (Kr. e. IX. század - I. század) nyugati, délnyugati irányú kapcsolatrendszerének révén a Kárpát-medence egy olyan nagy, európai léptékű kulturális tömbhöz kapcsolódott, amely majd ezer éven keresztül meghatározta a térség fejlődését, anyagi kultúráját, hitvilágát. A III. kerületi Harsánylejtőn a Kr. e. VIII-VII. századra tehető a Hallstatt kultúra jellegzetes leletanyagát adó, nagyméretű, több hektárra kiterjedő nagy objektumsűrűségű település kialakulása. Az utóbbi 20 év kutatásai alapján egy, a Duna jobb parti mellékfolyói mentén egymástól nagyobb távolságban elhelyezkedő nagy kiterjedésű, több belső gócponttal rendelkező horizontális települések hálózata rajzolódik ki, melynek egyik példája a 2005-2006-ban a Harsánylejtőn feltárt falurészlet.

A település élete a középső-késő vaskor időszakában is folyamatosnak tűnik, ahol a földbemélyített épületek a településszerkezet leghangszúlyosabb elemei. Ugyanilyen intenzív lakottság mutatható ki a XXII. kerületben a 6-os út nyomvonalán. Nem messze innen a XI. kerületi Kőérberek ásatásán a korai vaskor első felében létező - ezidáig elsősorban hatalmi központként működő erődített telepeiről és halomsírmezőiről ismert - Hallstatt-kultúra által használt falusias település maradványai kerültek elő.

A vaskor utolsó szakaszának, a kelta kornak az emlékei az utóbbi évtizedben szaporodtak meg. A XXII. kerületi Harbor Parkban késő kelta település periferiális, tanyaszerű gazdasági egysége látott napvilágot. Csepelen a Szennyvíztisztító építkezésével kapcsolatban kelta település feltárása történt meg. Nagytétényben a Sertéshizlalda felszámolásakor késő vaskorba datálható, falusias jellegű iparos telep része került elő. A tapasztott falú és aljú tárolóvermek, félig földbemélyített, kőkemencés lakóházak, kavics- és sóderalapozású kemencékkel rendelkező műhelyépületek, cölöpszervezetes építmények a késő kelta időszak emlékei (Kr. e. I. század). Az objektumok betöltéséből származó nagy mennyiségű vassalak és egyéb, öntés során keletkezett hulladék a telep iparos jellegére utal.

Kelta település és temető került elő a XI. kerület Kende utcában, a Tabánban, az Október huszonharmadika utca és Fehérvári út csomópontjában kelta telep maradványait tárták fel, de legfontosabb lelőhelye a gellérthegyi erődített telep. A Harsánylejtőn a vaskori település megélte a kelta kort, és az élet az eraviscus bennszülött faluban folytatódott. Itt elérjük a római foglalás utáni időkötet.

Római kor:

A gellérthegyi kelta oppidumot a rómaiak megszüntetik, a lakosságot letelepítik a Tabánba. De az egyre sokasodó adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a bennszülött telepek tovább élnek. A Római part-Békásmegyer térségében a római foglalás utáni (I. század eleje) időszakból több periódusú császárkori kelta település maradványai kerültek elő. Az eddigi kutatás a maradványokról még nem mondta ki, de ebből a korszakból származik a környék első névvel ismert

római kori bennszülött települése, a kiterjedt kelta telep, Vicus Vindonianus. A Harsánylejtőn feltárt telepen kívül a XXII. kerületi Növény utcában ismerünk jelentős római bennszülött falut, valamint a Gazdagréti lakótelep területén.

Aquincum körzetét a Kr. u. I. században szállták meg a római csapatok. A hadsereg nyugat felől vonult fel a völgyek közt vezető utakon a Duna vonalához, amely mentén megépítette a védelmi vonalat alkotó táborok láncolatát. A táborokat összekötő ún. limes út, mely a Duna Ny-i partvonalán húzódott, volt a provincia legfontosabb kereskedelmi és hadiútja.

A Duna-part jelentőségét a római korban az adja, hogy a Római Birodalom (*Imperium Romanum*) határa, a limes (pontosabban folyami határ = *ripa*) itt húzódott. A bal part a *Barbaricum*hoz, az érintett jobb part a *Birodalom*hoz tartozott. Itt épült ki a táborokból, őrtornyokból álló katonai, védelmi vonal. A parti létesítményeken kívül a Duna szigeteinek csúcsain is őrtornyok (burgi) álltak.

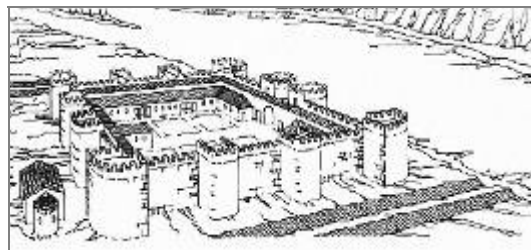
A Duna, mint természetes határ, nem csak elválasztotta az említett területeket egymástól, hanem olcsó és megbízható kereskedelmi összeköttetést tett lehetővé a Duna-Rajna menti provinciák között a tengerparttól a Duna-deltáig. A part mentén városok és katonai táborok (*castrum*) jöttek létre kikötőkkel, kikötői raktárakkal. Ezeket a lakott helyeket a fokozatosan kiépülő ún. limesút kötötte össze. A provincia legmeghatározóbb jellemzője a birodalom határán kiépült, tornyokat és útszakaszokat magában foglaló határvonal, a limes, melynek a Duna parti szakaszát *Ripa Pannonica* névvel illetik.

A határ az egész római birodalom területén egységes elvek alapján került kiépítésre, így a kutatók korábban is, a gyér emlékmű ellenére is nagy biztonsággal tudtak következtetni a várható római emlékekre. Így a korábban kialakult vélekedés szerint a határvonalon, és a folyó ellenoldali partján is 2-3 km-ként követték egymást az őrtornyok a valamilyen módon kiépített út mellett.

Budapest területén, az Árpád-híd közelében (az elkotort Fürdő-szigeten) római híd pilléreinek maradványait mérték fel a XIX. század végén. A híd a legiótábor keleti előterét kötötte össze a pesti oldalon álló Transaquincum erődjével. Egy másik hídfő maradványai a jobb parton, a Mozaik utcától délre került napvilágra. Ez az ún. katonaváros és polgárváros közti területet és Óbudai Nagy-sziget között létesített kapcsolatot. Valószínűleg több híd is létezett a római korban. Így a Csalogány utca vonalában, ahol a legfontosabb út vezetett a provincia belsejébe, és amely arról nevezetes, hogy a megszálló római csapatok ezen vonultak fel a Kr. u. I. század közepén a Duna vonalához. Szemben a túlparton, az Országház alatt őrtornyról (*burgus*) tudunk. A másik „hídgyanús” hely a Gellért-hegy lábánál van, ahol legkeskenyebb a Duna, és a jobb parton feltehetőleg a hegycsúcsokon szintén volt római erődítés. Szemben a bal parton állt Contra Aquincum hatalmas erődje. Hasonlóan alkalmas helyként említhetjük a Margit sziget déli részét.

A völgytorkolatoknál a Kr. u. I. században először a segédcsapat táborok (Albertfalva, Nagytétény (*Campona*), Víziváros, Óbuda) épültek meg, körülöttük falusias településsel.

Nagyttényben található a Kr. u. 120 körül épített és egészen a IV. századig funkcionáló *Campona auxiliáris* tábor területe. A tábor építményeinek egy része a *Rudnyánszky-kastély* épülete alá húzódik, de legjelentősebb részletei a beépítetlen park területére esnek. A XI. kerületben az Albertfalvai *ala-tábor* és az azt övező *canabae* nagy része feltárt. A Víziváros területe egy völgytorkolat előterében, a Gellért-hegy, a Várhegy és az attól északra fekvő dombok, és a Duna között fekszik. A háromszög alakú, sík területen volt elegendő hely egy kisebb (500 fős) ún. segédcsapat tábor (*auxiliáris tábor*) és az azt körülvevő polgári település (*vicus*) létrehozására.

Contraaquincum a mai Március 15. téren, (i. sz. 294)

A legújabb kutatások szerint Aquincum körzetének legkorábbi tábor a Bem tér környékére lokalizálható. Helyére, kiterjedésére az elmúlt két évtized ásatásainak eredményeiből mozaikszerűen összeálló topográfiai kép alapján következtettek. Az *ala-tábor* Tiberius császár uralkodásának idején (Kr. u. 14-37), eredetileg fából épült, kőből való átépítése Vespasianus császár uralkodásának idejére (Kr. u. 69-79) esett. A táborhoz tartozó település, „vicus” a mai Csalogány utca vonaláig terjedt.

A Kr. u. 89-ben megépült óbudai *legiótábor* és az azt körülvevő katonaváros (*canabae*) képezték magját Aquincumnak a későbbi (cca 106-tól) provincia székhelynek. A három egymástól jól elkülönülő települési egység: az Óbudai legiótábor (*castrum*), a katonaváros (*canabae*) és a hozzávetőleg 2 km-re északra fekvő polgárváros a mintegy 400 évig tartó római uralom végéig fennmaradt. Ezekon kívül kisebb, falusias településeket (*vici*) ismerünk az újabb régészeti feltárásokból Lágymányos, Budaújlak területéről. A településeket összekötő utak mentén, és a városrészek peremén helyezkedtek el a temetők és ipartelepek. A hegvidék lábán villa övezet alakult ki (Csúcshegy, Testvérhegy, Mocsáros dűlő, Csikós utca, Táborhegy, Harsányhegy stb). A limes mentén húzódó őrtorony láncot már említettük, csakúgy, mint a bal parti erődöket, melyek feladata az ellenséges törzsek szemmel tartása és a kereskedelmi utak felügyelete volt.

A római uralom megszilárdulását jelzi, hogy Kr. u. 73-ban állandó tábornok létesít a mai Árpád-híd budai hídfőjétől délre egy lovashadtest, majd Kr. u. 89-ben a mai Flórián tér körzetében a *legio II Adiutrix*. A legiótábor körül kialakuló barakkváros jelentős fejlődésnek indul, mikor Traianus császár Kr. u. 106-ban, a megalakított *Pannonia inferior* provincia helytartói székhelyévé Aquincumot tette. Ekkor kezdődött meg az Óbudai szigeten lévő helytartói palota és a Duna menti sávban a közigazgatási negyed pompás épületeinek kialakítása. A legiótábortól és a katonavárostól északra lévő polgári település fejlődése Hadrianus császár uralkodása idején vált intenzívvé, mikor Kr. u. 124 körül városi (*municipium*) rangot kapott a polgárváros.

Aquincum következő virágkorát - és történetének legnagyobb kiterjedését - a Severus császárok uralkodása alatt élte meg a III. század első harmadában, amikor a II. század végének *markomann* háborúitól elszünetelt pusztulás után a viszonylagos béke időszaka köszöntött be. A helytartói székhely fejlődésére kedvező hatással volt, hogy egy határkiigazítás következtében Aquincum kétlegiós provincia székhelye lett, valamint a polgárváros Kr.u. 194-ben *colonia* rangra emelkedett. A virágkornak a III. század 60-as éveiben bekövetkezett barbár támadások vetettek véget, melyet a IV. század első harmadában a város utolsó felvirágzása követett. Ekkor létesítették az óbudai Duna parton a későrómai erődöt, s ez a város agglomerációs övezetében működő villák egyik fénykora is. A IV. század második felétől a város lassan elnéptelenedik, a polgárvárost lakói elhagyták, s beköltöztek a késő római erőd védelmébe.

Római kori barbár /Császárkor

A római birodalommal párhuzamosan a Dunától keletre kiterjedt szarmata falvak sűrű hálózata létezett, melynek része volt a pesti határ is. Az utóbbi évtized nagy kiterjedésű nyomvonal-jellegű beruházásaihoz köthető megelőző feltárások eredményei a korabeli római történetírók adatai mellé kirajzolják ennek a korszaknak (időszámítás kezdete - Kr.u. V. század első fele) a település-történetét is.

A szarmaták iráni eredetű és nyelvű lovasnómád népe a Volga vidékéről és a dél-orosz sztyeppéről indulva nagyjából akkor szállta meg az Alföldet, amikor a rómaiak birodalmukhoz csatolták a Dunántúlt, Pannónia provinciát. Több törzsük közül először a *jazigok* települtek le a Dunától keletre, később csatlakoztak hozzájuk a rokon *roxolán* és alán törzsek is. Kezdetben - Dacia provincia megalakításáig - szoros és állandó kapcsolatot tartottak főként az Al-Duna mellett maradt rokonaikkal, kereskedelmük elsősorban a Kárpát-medencében hiányzó vas behozatalát célozta.

A két római provincia közé ékelődött szarmata törzsek ittlétük több mint 300 éve alatt folyamatos és állandó kapcsolatban voltak római birodalombeli szomszédjaikkal. Viszonyuk hol háborús, hol békés volt, de kereskedelmi kapcsolataik sosem szüneteltek. Ezért olyan gyakoriak a szarmata leletanyagban a római eredetű tárgyak. A szarmata települések sűrűn egymás mellett helyezkedtek el, és gyakorlatilag teljesen kitöltötték a Duna-Tisza közét és a Tiszántúlt. Félig földbe mélyített házaik tapasztott falúak és nyeregtetősek voltak. Lovat, szarvasmarhát, juhot, sertést és baromfit tartottak, és földműveléssel is foglalkoztak. Viszonylag békés életüknek a Római Birodalom megdöntésére induló germán törzsek többszöri átvonulása vetett véget. A háborús időszakban jelentős szarmata tömegek vándoroltak ki a mai Franciaország és Olaszország területére, egy részük Észak-Afrikáig jutott el. Egyes csoportjaik azonban még az V. század második felében is a Dél-Alföldön éltek.

Sűrű településhálózatuk nyomát terepbejárás adatok mellett számos ásatási adat is igazolja. Soroksár térségében, az M0 autópálya nyomvonalának leletmentő ásatása során, a Gyáli patak jobb oldalán, a Várhegyen feltárt településükön hulladékgyűjtők és egy kemence bizonyítja jelenlétüket. Nagyobb településük került elő az autópálya soroksári csomópontjának kutatása során. Közeliében, az Ócsai úton III-IV. századi településük és temetkezésük ismert.

1964-ben a Keresztúri út 202. szám alatti telken építkezéssel kapcsolatban egy szarmata település maradványai kerültek elő. Káposztásmegyeren a lakótelep építését megelőzően I-III- századi szarmata telep feltárását végezték el. A XVI. kerületben több helyen szarmata temető és telep meglétére utaló maradványok kerültek elő. A XVII. kerületben szarmata és időben ezt követő V. századi germán temető és telep ismeretes.

Népvándorlás kor, Avar kor:

A kelet felől több hullámban érkező avar betelepülés nyomai főleg temetkezések dokumentálásában merül ki. A *Csepeli Szabadkikötő* területén jelentős avar temető került elő. Egy avar temetőrészlet ismeretes a Soroksári út 158. szám alól. Az Illatos-árok északi partján még két avar temetőről van tudomásunk. A X. kerület Keresztúri út és Fehér út közötti sávban homokkitermelés során, ugyanígy a megyeri határban a Váci út mellett szintén avar sírok leletmentése történt meg. Ebből a sorból kiemelkedik jelentőségében a XI. kerületi kőérberki feltárás, ahol az avar, Kr. u. 670 utánra keltezhető sírok mellett egy későavar telep közel 200 objektumát is feltárták.

Középkor:

Pest középkori történetére a hiányosan fennmaradt okleveles adatokból, peres iratokból, a középkori történetírók munkáiból meríthetünk. Ami Pestet illeti, Anonymus igaz hagyományt jegyzett fel annyiban, hogy Taksony fejedelem

mohamedánokat telepített ide. Ezek a mohamedánok kálizok voltak. Pesten még 1218-ban is szerepelnek kamarabérlő „szaracénok”, ami ugyanúgy mohamedánt jelent, mint az „izmaelita”, vagy a böszörmény.

Pest helynevünk végső fokon a bolgár-szláv pest 'kemence' szóra vezethető vissza, mint ahogy kemencét jelent a város középkori német *Ofen* és francia *Paele* neve is. A szláv pest szó azonban már a X. századra meghonosodott a magyar nyelvben. A helynév tehát egyaránt lehet bolgár-szláv és magyar eredetű is.

Amennyiben a helynek bolgár-szlávok adtak nevet, további kérdés, hogy honfoglalás előtti vagy utáni elnevezésről van szó. Elképzelhető, hogy 893 előtt azok a bolgárok, akik Erdélyből a morváknak sőt szállítottak, a római *castrumot* raktárnak használták. A kérdést bonyolítja, hogy Pest névvel XI-XII. századi forrásaink a pesti rév mindkét partján kialakult települést jelölték, tehát a mai Belvárost, és a vele szemközt fekvő Tabánt egyaránt.

Ami az elnevezéseket és a települési viszonyokat illeti, ezek inkább a pesti oldal elsődlegességét látszanak mutatni. A XI. század közepén említett Pest-sziget a bal parti Pestre vonatkozatható, ahol ekkor már templom állott. Nem beszélve a pesti vár XII. századi említéséről. A tatárjárás előtt több oklevél szerint a pesti oldalt nevezték a németek *Ofennek*, azaz „Pestnek”, míg a budai oldalt *Kreinfeld*-nek. A budai oldal neve Kispest volt, és a „kis” jelzőt többnyire a másodlagosan keletkezett település szokta viselni. Ha végül Anonymus híradása hitelt érdemel arról, hogy Taksony Pest várát az izmaelitáknak adta – s ezt a történelmi helyzet valószínűsíti - akkor ez komoly súllyal esik latba a pesti oldal elsődlegessége mellett. Ebben az esetben a bolgár-szláv pest elnevezést onnan is magyarázhatjuk, hogy Taksony az izmaelitákkal bolgár-szláv révészeket is telepített ide. A révészek szláv eredetét valószínűsíti a magyar krónika 1046-ra vonatkozó feljegyzése, amely szerint egy csónakos, aki Pest előtt Szolnok ispánt ki akarta menteni a Dunából, majd a bal parton álló „heretikusok” eretnekek biztatására megölte, a jellegzetes szláv *Mutmér* nevet viselte.

A böszörmények kezdetben a Március 15. téren állott római erődöt birtokolták. A pesti erőd, mely egyébként alakját illetően nem állt messze azoktól az erődöktől, amelyeket *Khorezmben* a kálizok építettek, a belső falhoz tapadó épületeivel pedig karavánszerájhoz hasonlítható, csak I. István idejéig lehetett a mohamedánoké. A kereszténység elterjesztésekor ugyanis délkeleti sarkában, a mai belvárosi plébániatemplom helyén templom épült, a templom északi oldalánál pedig a várfalon belül temető létesült. Korai használatát igazolja, hogy az egyik sírból XII. századi érem került elő. A pesti böszörmények a tatárjárást megelőző évtizedekben már nem az erőd környékén, hanem *Újbécson*, a mai Bécsi utca- Kristóf tér környékén laktak. Ennek szomszédságában volt ugyanis a „pogányok” temetője, a pogány elnevezést a XIII. században használták a mohamedánokra. Újbécset, amely a tatárjáráskor lakatlan földdé vált, 1268-tól 1374-ig nevezik ezen a néven.

A Gellért legendákból ismerjük meg közelebbről a XI. századi Pest viszonyait. Sajnos az eredeti legendaszöveg nem maradt ránk, csak romlott változatai, a XII. századi kislegenda és a bővebb szövegű, de a XIV. században szerkesztett nagylegenda szerint a pesti rév mindkét oldalát Pestnek nevezték, temploma azonban csak a balparti Pestnek volt, a római erőd sarkában, a mai belvárosi plébániatemplom helyén épült fel. A legkorábbi adat, amelyet a kutatás a Nagyboldogasszony templomra (Belvárosi Főplébánia) vonatkoztat, Szent Gellért püspök legendája, amely szerint a vértanú püspököt a pesti Boldogasszony egyházban temették el 1046-ban, majd innen vitték Csanádra 1053-ban.

Ennek a korai templomnak igazán hiteles nyomát még nem lehetett azonosítani, a legkorábbi elem, amely a helyszínen előkerült egy, a XI. század második felére – XII. század első felére keltezhető szalagfonat-díszes, másodlagosan átfaragott kőfaragvány. Az első pontosan kimutatható építési periódus a XII-XIII. század fordulójára tehető. Ekkor épült az a háromhajós, nyugati toronypáros, félköríves szentélyzáródásos templom, melynek DNY-i tornya a mai napig megtalálható az épület falszövetében, szentélyének lábazati párkányait pedig a gótikus pilléralapozásokba építették be. (Ezek a templom kriptájában láthatók.) A templom északi oldalán temetőt is létesítettek, sírjainak egy része a római erőd feltárása alakalmával, valamint a templom sekrestyéjének előterében végzett kutatás során került kibontásra. A templom legnagyobb átalakítására 1400. körül kerülhetett sor, melyet feltehetően a királyi udvarral szoros kapcsolatot fenntartó Babocsa Gergely plébános kezdeményezett. Ekkor a román kori szentélyt elbontották, helyére nyújtott, poligonális, körüljárós szentély került, melybe freskókkal gazdagon díszített ülőfülkéket készítettek. Ezután épült meg a templom északi oldalán a sekrestye, körben pedig a mellékkápolnák.

A vár körül kialakult kereskedő és révész-telep közelében mezőgazdasági településsel is számolnunk kell. A Károlyi kertben 1944-ben és 1946-ban folytatott ásások egy X-XI. századi köznépi temető sírjait hozták felszínre. A temetőhöz tartozó település az Egyetem tér körül állhatott, ahol az utcahálózat egy korai településmagra enged következtetni. Lehetséges, hogy itt arról a településről van szó, mely egy 1060-i oklevélben merül fel. Ez évben a német Győr lovag fia Ottó somogyi ispán az általa alapított zselicszentjakabi monostornak adományozott Pest szigetén egy földdarabot egy ekével, egy szőlőt egy szőlőművessel, egy kézimalmot egy molnárral és két háznép halászt.

A Duna és a Nagykörút vonalán futó Duna-ág által bezárt szigetet nevezhették a XI. században Pest szigetnek. A nagykörúti meder által létrehozott szigeten négy település volt: Jenő, Újbécs, Pest és az Egyetem téri település. Mivel az első háromnak saját neve volt, és eltérő viszonyait ismerjük, a „Pest-szigeti” népeket leginkább az utóbbihoz kap-

csolhatjuk. 1999-ben a Károlyi palota udvarán XI-XII. századi köznépi temető 23 sírja került napvilágra. A 15 felnőtt és 8 gyerek csontvázas sírja 220-240 cm mélységben feküdt. A temető rendkívül leletszegény volt. Mellékletként csupán két „S” végű hajkarika, egyik bronz, másik ezüst, került elő. Az ásató Zádor Judit szerint a temető felett Árpád-kori falu, a XIII. századi forrásokban gyakran szereplő *Szenterzsébetfalva* maradványai jöttek elő. A faszervezetes építményekből, tárolókból, gödrökből, tüzelőhelyekből álló telep két periódusát tárták fel. A korai településen csupán cölöpvasas házmaradványa került elő, tovább a falut körbevevő 2-3 méter széles, átlag egy méter mélységű árokrendszer. A késő periódusban az árkokat betemették, a terület keleti és nyugati végét cölöpsoros kerítéssel zárták le. Favázas építmények maradványai, tároló gödrök, háztartási és ipari funkciót betöltő kemencék tűzhelyek kerültek elő.

Pestnek, mint városnak nyugati értelemben vett városi fejlődése a XIII. század elején kezdődött. A böszörmény kereskedőváros az 1218-ban kezdődött német vendégek betelepítésével szerkezetében is megváltozott. 1218 és 1225 között történt a német beköltözést. Ezzel összhangban van, hogy a húszas években megépült a domonkosok kolostora Pesten, és ezt követően gyakran emlegetik az itt lakó németeket. Pest városi adománylevele, mely elveszett 1231-re tehető. Csak az 1244-i privilégiumából következtethetünk erre, így a város már a tatárjárás előtt elnyerte azokat a királyi szabadságjogokat, amelyekkel Fehérvár és Nagyszombat rendelkezett.

Pest város helyrajzi képére vonatkozóan az Árpád-korból nincs adatunk, de a későközépkori állapotokra is jórészt Pest városának a török kiűzése utáni felméréseiből következtethetünk. Az 1688-i utcahálózatot nézve mindenképp feltűnik, hogy Pest a mai Belváros, nem mutatja szabályos utcahálózattal alapított város képét. A benne mutatkozó szabálytalanságok, valamint az a körülmény, hogy a koldulórendek kolostorai az akkori város peremére kerültek, határozottan fokozatos fejlődés mellett szólnak.

A Belváros utcahálózatának gerince három országos jelentőségű főút volt. Egyik a Dunával párhuzamosan futó és északon Vác felé vezető Váci utca. Erre merőlegesen érkezett Hatvan- Kerepes felől a mai Kossuth Lajos utca, amely a belvárosi plébániatemplomot is magában foglaló Pestvár felé irányult, mielőtt azonban a várfalnak ütközött volna, még a Váci utca előtt kettévált. Egyik ága a mai Kígyó utca vonalán a vár északi oldalánál futott a Dunához, másik ága a Duna utca vonalán a vár déli oldala mellett kisebb háztömbök között egy kis téren érte el a Dunát. Ezek a háztömbök, melyek a Váci utcát is összeszűkítették, alkothatták a legrégebbi Pest „várost”.

A harmadik nagy út, amely Szeged felől érkezett a Kecskeméti utca vonalán, nem ebbe a településmagba torkollott, mert az Egyetem téren, ahol egy másik településmag tapintható ki, aránya észak felé hajolt el, és keresztezte a Kerepest felől érkező Kossuth Lajos utcát. E két főútvonalat az összetalálkozásnál egy-két középkori háztömb úgy megtörte, hogy biztosra kell vennünk, hogy a háztömbök helyén a ferenciek temploma előtt a XIII. században is jelentős nagyságú tér állott, feltehetően a legkorábbi állatvásártér. Az állatvásár ugyanis a város növekedésével fokozatosan ebbe az irányba toldott mind kijebb és kijebb. A Szeged felől jövő főút a mai Petőfi Sándor utcán áthaladva a Kristóf téren fordult a Duna felé, és itt egy másik településmagot hozott létre. Ez a városmag az említett Újbécs volt, melynek nevét a Bécsi utca ma is őrzi.

Újbécs 1268-ban tűnt fel, mint Jenő mellett fekvő lakatlan föld, melyen akkor csupán egy palota állt. Egy 1284. évi oklevélből kidül, hogy a lakatlan Újbécs föld, melyen *Werner comes* palotája állt, Jenő falu és a pesti polgárok földje között feküdt, és tulajdonjoga vitatott volt az apácák és a polgárok között. A per kiegyezéssel végződött, melynek értelmében Újbécsset kettévágták a Pestet körülvevő nagy árok mentén, az árkon belül levő területet a palotával a pesti polgárok kapták meg, az árkon kívüli területét pedig az apácák Jenő falujához csatolták, amely a Margithíd pesti hídfője alatt feküdt.

Az említett nagy árok a mai Kiskörút vonalában futott. 1406-ban is a Pest *civitas*-t övező árkon belül említik Újbécs, más néven Bécs helységet. Az 1281-i és 1336-i határleírásban ugyanis elmondják, hogy a határ az árkot elhagyva, körülbelül a mai Deák téren, egy dombra megy, ahol régen pogányok sírjai voltak. Mivel pedig 1231-ben Róbert érsek a pesti böszörményeket nevezte pogányoknak, arra kell gondolnunk, hogy a tatárjárását megelőzően Újbécs volt a pesti böszörmények lakhelye, míg Pest a belvárosi plébániatemplom környékén a német polgároké volt. Pest polgár város jellegével függ össze, hogy a domonkosok, akik-mint a koldulórendek általában- a városok peremén telepedtek meg, nem sokkal rendjük megalapítása után kolostort építettek mellette. A Szent Antalról elnevezett pesti kolostor már az 1220-as években felépült, mert 1233. február 4-én a kolostorba vonult Búzád bán itt hagyatkozott. Helyét a középkori források nem jelölik pontosan, ezért ma is vitatott.

Mivel az Egyetemi templom helyét 1688-ban mint régi templomhelyet tartották nyilván, a terület kutatói azt feltételezik, hogy itt állt a domonkos kolostor. Ezt a feltevést megerősíteni látszik, hogy az egyetem és teológia épülettömbje elég nagyméretű ahhoz, hogy itt a jelentékeny épülecsoporthelyezhető legyen. A domonkos kolostorról tudjuk, hogy több ezer embert befogadó, erődített hely volt, mely 1241-ben Pest eleste után várszerűen állta az ostromot. Egy 1309-i említésből pedig kiviláglik, hogy a belső, nyilván szerzeteseket befogadó kolostor mellett volt egy kapuval elválasztott küldő kolostor is, mely szállóhelyül szolgált papoknak és világi kíséretüknek egyaránt.

A középkori város egyik legfontosabb eleme a két periódusban megépült városfal. Az Árpád-kori városfal nyomvonala csak elszórt régészeti megfigyelések, közműfektetések során történt rövid szakaszú leletmentések során rajzolódik ki. Északon a Duna partjáról indul, kiindulási pontja az V. Apáczai Csere János utca 2. sz. telken lehetett. A K-i irányba futó fal a Szervita téren a templom előtt fordult a Városház utcába, ezen végig haladt a ferences templom irányába. A Ferenciek terét átszelve a Reáltanoda utca-Károlyi utca sarkon DNY-i irányba fordult és a Cukor utcában folytatódott. Az utca közepe táján Ny felé, a Duna irányába kanyarodott. Utolsó, déli szakasza talán a Váci utca 47. sz. alatti telek D-i oldalán végigfutó falrészlet lehetett.

A XV. század közepén, vagy a század második felében vált szükségessé a város határainak rendezése. Ekkor jelölték ki az új városfal nyomvonalát. Amennyire kevésbé ismert a XIII. század előtti városfal, olyannyira tetemes maradványok őrzik a késői városfal emlékét. Tulajdonképpen a Károlyi krt., Múzeum körút, Magyar utca, Bástya utca vonalát meg is határozza az egyes helyeken majdnem teljes magasságában megmaradt városfal. Legutóbbi ásatás során a Városháza északi udvarán álló 5 épület lebontása után került elő a XV. századi városfal 140 méter hosszú szakasza, amely középkori járószint felett 2 méter magasan megmaradt. A városfal mindkét oldalán előkerültek a XII. századi Pest körüli külső kertek és a kertek helyén létesített, tatárjárás előtti (1241) előtt fémfeldolgozó műhelyek kemencéi. A XV. század második felében, az 1241 után felépült városrész (Újbécs) északi részén átvezették a városfalat. A belső oldalán kialakított városrészben, a városfallal párhuzamosan haladó új utca északi oldalán pedig alapincézett kőházak épültek fel. 1526-ban a törökök felgyújtották Pestet, és ez a városrész is leégett. 1541-ben Buda török kézre került és Pestet is elfoglalta a török katonaság. A törökök a Buda felszabadítására érkezett európai seregek támadásai ellen a városfal külső oldalán cölöpök és pallók közé döngölt földből ágyúállást építettek, és mély sáncárokkal is növelték a helyőrség katonai erejét. A városfal a XIX. század végéig fennállt.

A pesti határban a középkori Pestet körülvevő falvak első köre nagy távolságban a Dunába torkolló patakok mentén, vagy azok közelében találhatóak. Ez annak a következménye, hogy a még a viszonylag sűrű Árpád kori településhálózatban is akadályt jelentett a terület vízrajzi viszonya. A nagyrészt mély fekvésű, mocsaras területeket elkerülve, a falvak a távolabb fekvő löszdombokra települtek. A középkori oklevelekben névvel említett falvak nagy része azonosított, de ismerünk olyan faluhelyet is, melyet írásos dokumentumok nem említenek.

Buda:

A mai Tabán területén már a tatárjárás előtt lakott település (Kispest) volt, kialakulása a Duna két partját összekötő révhez kapcsolódott, a XIII. század elején német telepesek hozták létre. A Duna partja mentén a Rudas fürdőtől kissé délre kezdődő (régészeti adatok hiányában pontosan nem meghatározható), és északi felé a Vízivárosig érő, kőépületekkel beépített városrész fejlődött ki a középkor folyamán, melynek a keleti határát az Ördög-árok vonalában húzhatjuk meg.

A települést több néven is megtalálhatjuk az oklevelekben: Kispest, Kisebb Pest, németül: *Kreinfeld*, majd a későközépkorban: *Alhévíz* néven említik. A település területén ismert és feltárára került a Szent Gellért plébániatemplom, ami a mai Erzsébet-híd mellett, attól délre állt. A középkor során már használták a Gellért-hegy lábánál feltörő termálvizeket, a Rudas fürdőnél feltörő forrásokra kőből épített forrásfogalás, kút települt, talán a Szent Erzsébet ispotályhoz kapcsolódóan. Szintén a Gellért-hegy lábánál feltörő forrásokra épült rá a királyi fürdő, melyet XVI. századi okleveles említésekben ismerünk.

Az Ördög-árok a középkor folyamán nyílt patakként folyt keresztül a településen, gyakorlatilag a mai boltozott nyomvonalon (kisebb módosítások történtek benne, pl. a Rác fürdő előtti szakaszon). A Duna középkori partja kb. az alsó és felső rakpart határánál húzódhatott, így a felsőrakparton kereshetjük az egykori híd emlékeit. A budai Várnegyed falai között kétség kívül a Szent György tér és környéke az a helyszín, mely az évszázadok során a legtöbbet változott. A királyi palota északi falától a Dísz tér déli oldaláig terjedő településrész - mely egyébként az egész polgári városrész területének mintegy ötödét-hatodát teheti ki - szinte minden egyes eleme teljesen átalakult a középkortól napjainkig eltelt időszakban. Területünkön a városalapítást megelőző időszakot, a XII-XIII. század fordulóját egy négy házból álló településrészlet maradványai reprezentálják.

Az 1241-42-es tatárjárás után IV. Béla király megalapította Buda városát. Ezzel párhuzamosan megindult a Vár-hegy teljes fennsíkját körülölelő városfal építése is. A középkorban Szent György térnek a mai Dísz teret nevezték, ott épült fel ugyanis Nagy (I.) Lajos király korában a Szent György kápolna. A mai Szent György tér – amely a középkorban nem volt tér - területén már a XIII. századtól két észak-déli irányú utca alakult ki. A két utca által közre zárt tömbben, csakúgy, mint az utcák keleti és nyugati oldalán polgárházak épültek. A keleti utca - az itt épült ferences kolostor védőszentje nyomán - a Szent János nevet viselte. Az épületegyüttest közvetlen a keleti várfal mentén alakították ki. A ferences rend a királyi udvarban is jelentős szerepet játszott. IV. Bélától kezdve gyakran voltak a szerzetesek a király és udvara gyóntatói. Kiemelt jelentőségére utal, hogy 1301-ben az utolsó Árpád-házi királyt, III. Endrét a ferencesek

templomában temették el. A királyi udvarba érkező főpapoknak sokszor adott szállást, a rendtartomány gyűléseit többször itt tartották.

A nyugati, a mai Szent György utca legkorábbi elnevezése Zsidó utca volt, mivel itt állt Buda első zsidó negyede. A mai Dísz tér vonalában két kapu nyílt a városhalon. Keletre, a Duna felé vezetett a Szent János kapu, nyugatra a szőlő-hegyek és a Fehérvári országút felé pedig a Zsidó kapu. 1360 körül I. Lajos király kiűzte Magyarországról a zsidókat, de néhány évvel később a zsidók visszatérhettek. A legújabb régészeti és topográfiai kutatások alapján a zsidók Budán korábbi lakhelyükre költöztek vissza és a mai Táncsics Mihály utcába csak a XV. század elején költöztek át.

A mai Szent György tér és környezete a későközépkorban a királyi székhellyel közvetlenül szomszédos városnegyednek adott helyet. Az udvar térbeli közelsége hatást gyakorolt a városrész életére, jelentősen felértékelte az itteni telkeket, amelyek egyre inkább a királyi udvarban szerepet játszó nemes családok háztulajdonosaival népesültek be. A XIV. században még jellegzetesen polgári területen a század utolsó harmadában nagyszabású változások kezdtek átforgalmazni a városrész jellegét miután az uralkodók hozzáfogtak a királyi palota fokozatos kiépítéséhez.

A palotaépítkezés nem csak a város déli végét érintette, hanem a palota előterének tudatos átrendezésével is járt. A királyi várhoz vezető két utca közötti legszélesebb helyen, a hegy itteni legmagasabb pontján, Zsigmond király kevéssel 1410 előtt megalapította a Szűz Mária, valamint Szt. Zsigmond tiszteletére szentelt új királyi kápolnát, amely 1457-től, mint társaskáptalan működött. Az adományokkal gazdagon ellátott prépostság vezetői általában az ország jelentős hivatalnoki tisztségeit töltötték be. Hunyadi Mátyás rendszeresen járt ide vecsernyére. Itt talált - lehetséges, hogy eredetileg csak ideiglenesnek szánt - végső nyughelyet első felesége, *Podjebrád Katalin*, majd 1506-ban itt temették el *II. Ulászló* feleségét, *Foix-i Annát* is, ki azután férje halálát követően Székesfehérvárra került. A templom egykori jelentőségét az is jelzi, hogy itt került sor a parasztháborúba torkolló 1514. évi kereszties hadjárat meghirdetésére is.

Az építkezést polgárházak kisajátítása és lebontása után kezdték meg. Az átadások jelentős építési tevékenység nyomait figyelték meg a városnegyed egyéb területein is. Betömött kutak, emésztők, földhordással járó szintemelések jelzik, hogy a XIV.-XV. század fordulóján a városrész épületei is nagymértékben megújultak. Ezzel egyidőben az erődítések is kibővültek. A nyugati oldalon a XIV. század végén újabb városhalon épült fel az Árpád-kori városhallal párhuzamosan, előtte mintegy 6-10 méterrel. A változások természetesen fokozatosan játszódtak le. Egyik első lépéseként tarthatjuk számon a város korai zsidónegyedének felszámolását.

A korábban félreeső Zsidó utcából az állandó rezidencia kiépültével a királyi palotához vezető legfontosabb útvonal lett, a zsidók elköltöztetését feltehetően ez nagymértékben befolyásolta. A zsidók eltávozása után az utcát már az új királyi alapítású egyház után Szt. Zsigmond utcának nevezték. A Szent János utcában továbbra is fennállt az Árpád-kori alapítású Evangélista Szt. János ferences kolostor, amely jelentősen kibővült a későközépkorban. A ferences kolostor vált a XV. század közepén az *obszerváns rendtartomány* központjává, ahol a rendi főiskola is működött. A zsidók helyét és lassanként a polgárok helyét is a magas állami hivatalokat is betöltő bárók, vagy királyi szolgálatban álló nemesek foglalták el. A XVI. század elején már szinte kizárólag az ő ingatlanjaik emelkedtek itt. Ismertek a Szapolyaiak, Perényiek, Bánffyak, Somiak ingatlanjai, a háztulajdonosok között Kubinyi László udvarbíró, Márton és Jakab királyi ágyús mesterek, vagy Raguzai István királyi borbély királyi alkalmazásban álló, különleges szaktudással bíró személyek voltak.

Viziváros:

A középkorban itt terült el Buda legfontosabb, a SzentPétermártír plébániatemplomról elnevezett külvárosa. Ennek területe észak felé egészen a városhalonig terjedt, amely a Bem tér déli házsora alatt, nagyjából a mai Bem József utca, majd a Margit körút vonalát követve húzódtott egykor nyugat felé. A középkori külváros utcahálózata főbb vonalaiban megegyezett a mai utcahálózattal (a Horvát utca – Fazekas utca és a Duna-part közötti területen). A városrész lakói főként kézműves polgárok (molnárok, kovácsok, nyílgyártók, takácsok, szűcsök, szabók, fazekasok) voltak, mesterségüket a forrásokból ismert utcanevek is megőrizték. Az iparosok mellett azonban főrangúak, előkelők házaik is megemléknek a korabeli források.

A városrésznek nevet adó SzentPétermártír plébániatemplom maradványait régészeti ásatás tárta fel a Medve utca és Csalogány utca sarkán még 1941-ben. Az utóbbi évek intenzív régészeti kutatásainak eredményeképpen ismerjük a *kármelita kolostor* maradványait a Kapás utcában, illetve az ágostonos kolostor romjait az I. kerületben lévő Szalag utcában. Írott forrásaink azonban még további egyházi épületekről is szólnak – a Szt. Anna kápolnáról és a Krisztus Test kápolnáról – amelyeknek pontos helyszínei máig ismeretlenek. A fent említett templomokon és kolostorokon kívül a polgári lakóházak számos épületmaradványa, pincéi kerültek napvilágra az utóbbi években a Gyorskocsi utcában, a Medve utcában, vagy távolabb a Corvin téren és a Kapucinus utcában. A városrész jelentősége a török korban is megmaradt, mint azt a korabeli metszetek és írásos források tanúsítják. A városrészben dzsámik, fürdők álltak, alsóbb és magasabb fokú iskola működött. A Külügyminisztérium Bem téri épülete alatt tárták fel a városhalon lezárásaként épült körbástya (Rondella) maradványait, amelyet részben be is mutattak.

A Fő utca és a Bem tér találkozásánál álló Kakas kapu közelében emelkedett a Fő utca és a Kacska utca sarkán az Oszmán bej dzsámi. A török néven Kakas kapu fürdőjének nevezett mai Királyfürdő az egyetlen ránk maradt törökkori építménye a városrésznek. A vízvezeték – mely a Császár-forrás vizét szállította ide – a feltárások során megtalálták. A Kacska u. – Medve u. sarkán a régészeti kutatások hozták napvilágra a *Csemeberdusi aga* dzsámi minaretjének alapozását.

Felhévíz:

A Császár fürdőtől délre, a Bem József utcáig elterülő városrészt a középkorban Felhévíznek nevezték. A területen egy átkelőhely (jenői rév) mellett a XI. században vásárhely alakult ki, melyet *Gézavására* néven ismerünk. A XII. század folyamán jelenik meg a máig is használatos Felhévíz elnevezés, a település ekkor északi irányba terjeszkedett, a hévizek felé. A terület déli részén, a későbbi városfal mellett állt a királyi hévízi kúriája, (Béla király kúriája), melynek pontos építési időpontját nem ismerjük. A városrész plébánia temploma, a Szentháromság templom, mely a XIII. század folyamán a Johannitákhoz került, a johannita konvent alapját képezte.

A városrész északi részén természetes úton felszínre törő termálvizekre már a középkorban malmok települtek, kihasználva az egész évben fagymentes vízi erő lehetőségét. A hévizek mentén középkori fürdőket is említenek okleveleink, azonban ezek pontos helyét nem ismerjük. A törökkor folyamán a település tovább élt, másfél évszázadra elnyerte keleties hangulatát. A termálvizet felhasználva felépült 1574-ben a Császár fürdő, mely a korszak egyik legimpozánsabb török épülete volt. Tőle délre építették fel a Lőpormalom négy saroktornyos erődített tömbjét. Emellett továbbra is működtek más jellegű malmok is a hévizek mellett. A nagyobb kőépületeken túl kisebb, könnyűszerkezetes lakóépületek álltak egészen a Vízivárost övező falig.

Óbuda:

Alsó-Pannonia központja Aquincum *legiók tábora*, és a tábor körüli *canabae* maradványaira a romkontinuitás elve szerint új település épült a középkor folyamán. A római kor óta kiemelt stratégiai szereppel rendelkező, középkori nevén megyeri rév jobb parti állomása lett Buda, utóbb Óbuda helyszíne. A magyar honfoglalás korában eleink szakrális főfejedelme, *Kurszán* telepedett le először itt, és tartotta felügyelete alatt a környező átkelőhelyeket. Téli szállását a szinte várszerű római építmény, a katonai amfiteátrum területén alakította ki (a mai Nagyszombat utca). *Kurszán* 902-ben vagy 904-ben bekövetkezett erőszakos halálát követően Árpád nem késlekedett a fennhatósága alá vonni e fontos területet, és ragaszkodását mutatja a birtokhoz, hogy temetkezési helyét is ide jelölte ki, ahol az államalapítás után az Ős tiszteletére kőtemplomot építtetett István király. E templom volt a XIV. századig Buda plébániatemploma. Fehéregyháza közelében királyi szálláshelyet is kell feltételeznünk, illetve az azt ellátó szolgáltató népek településének nyomai kerültek elő a mai Kunigunda utcában.

Fehéregyháza templomát mindeddig nem sikerült meghatározni, azonban Mátyás királynak a kegyhely fenntartására alapított pálos kolostorát a mai Euro Center üzletközpont feletti hegyoldalon tárták fel a XIX. század végén, a XX. század elején. (Érdemes megemlíteni, hogy adatok mutatnak arra, Fehéregyháza templomát Nagy Károly császár alapította az avarok felett aratott győzelme után.) Habár a XI. században kialakított közigazgatási rendszernek nem lett kiemelt eleme az egykori fejedelmi központ, majd királyi szálláshely, mégis több tényező is előnyösen befolyásolta a terület felemelkedését.

Településföldrajzi és gazdasági szempontból a Duna, mint természetes kereskedelmi útvonal, a megyeri rév, továbbá a kelet-nyugati és észak-déli kereskedelmi útvonalak csomópontja, amelyeknek a folyam jobb parti nyomvonalait a római örökségként megmaradt kiépített utak jelölték ki, szinte természetesen határozták meg egy település kialakulásának lehetőségét. Minden bizonnyal ezek a körülmények is szerepet játszottak abban, hogy az uralkodó a rév közelében, a római tábor romjai között királyi szálláshelyet alakított ki, és Szent Péter apostolnak ajánlva társaskáptalant alapított.

A krónikák szerint az alapító István király volt, a történeti kutatás valószínűbbnek tartja Péter király személyét. Az egyházi testület vezetője gyakran szerepel az országos méltóságok között, illetve követségek vezetői. Valószínűsítik, hogy Anonymus, azaz P. mester a *Gesta Hungarorum* szerzője ugyancsak prépost volt. A társaskáptalan országos hatáskörű hiteleshelyként működött (közjegyzői funkció), ami szorosan összefüggött a királyi kancelláriával. Kiemelt egyházi testületek jogát, azaz a tüzesvas-próbák tartását is birtokolta a közösség.

A budai káptalan iskolája kiemelkedő jelentőségű lehetett, hiszen Zsigmond király 1395-ben itt alapította meg az ország első egyetemét, amely a párizsi, bonni, kölni univerzitas-ok kiváltságaival rendelkezett. Gazdasági kiváltságai révén az egyház a középkor folyamán az egyik legjelentősebb tényező volt a budai régióban. Óbuda fejlődése során két részre tagolódott. A révtől Északnyugatra, a római tábor falain belül, a mai Fő téren és környékén jött létre a „*civitas*”, azaz az egyházi központ a Szent Péter templommal, a préposti palotával, XIII. század elejéig a királyi szálláshellyel, a kanonoki házakkal, a királyi szolgálonépeinek építményeivel. A révet az észak-déli irányú, a hegyek

lábánál, a mai Bécsi út táján húzódó úttal összekötő „sárga út” déli oldalán, és a révhez vezető további utak mentén a királyi kovácsok települése, illetve idegen telepesekből is álló kereskedő és kézműves telep alakult ki, azaz a „villa”.

A XII. század második felétől Óbuda gyorsan fejlődött, aminek két fontos mozgatórugója volt. Egyrészt, a településigazgatási központtá vált, azaz a királyi bíraskodás színhelye lett, Mindebből a király huzamosabb budai tartózkodására lehet következtetni. A királyi udvarház alkalmas volt nemzetközi szintű események lebonyolítására is, így 1189-ben a keresztes háborúba tartó Barbarossa (Rótszakállú) Frigyes császárt III. Béla négy napos vadászatra látta vendégül. Másrészt fontos gazdasági tényezők összhangja, így a király személye nagyszámú előkelőség folyamatos jelenlétét is jelentette. Ennek a vásárlói körnek a kielégítése felértékelte a rév helyzetét, amit segített a nemzetközi kereskedelmi útvonalak változása is. Ennek következtében a Buda határához tartozó jeníi révhez kapcsolódó Géza vásáráról, amely a mai Margit-híd közelében volt, áthelyeződött a forgalom a megyeri révhez, és a hozzá kapcsolódó átrakódóhelyhez, Buda belterületén lévő piachoz.

A XIII. század második évtizedének végére a város újra felértékelődött a király szemében, ezért a káptalantól "bérelt" területen palota építésébe fogott, ami az állandó királyi rezidencia lett egészen az 1343-ig. (Óbudai királyi vár a Kálvin közben) Óbuda is a tatárok pusztításának áldozata lett, azonban a tatárjárás hatása hosszabb távon visszavetette a település fejlődését. A dűlást követően az uralkodó a fallal körülvett, jól védhető települések építését szorgalmazta. Ennek a tervnek a keretében alapította IV. Béla király a Várhegyen Újbuda városát, amelynek kiváltságolt helyzete jelentős elszívó erőt jelentett Buda polgárainak számára. A tisztázatlan jogi helyzet a királyi kúria, a káptalan és a város polgársága között ugyancsak nem kedvezett a fejlődésnek. A legfrissebb történeti kutatások azonban azt erősítik, hogy Óbuda még több évtizedig maradt fontos királyi szálláshely, ahol gyakran adott ki oklevelet az uralkodó.

A királyi várat 1343-ban Nagy Lajos király az anyakirálynénak, Piast Erzsébetnek adja át. Ettől fogva az a mindenkori királynéi birtok része lett. A királyné jelentős építkezésekbe kezdett a város egész területén. (például: Mária templom, klarissza apácák kolostora a mai Perc utca területén, vásárcsarnok a Lajos utcában). A prépost és a királyné várnagya között folyamatosan ellentétek adódtak a város jövedelmei beszedésének jogán, amit Lajos király 1355-ben a város felosztásával próbált megoldani.

A déli, polgári városrész a királynéi várral, a piaccal és a révvel a királynő fennhatósága alá került, az északi, azaz a „civitas” az egyház kezében maradt. Az addig egy kézben lévő települést szétszakították és két földesúr kezébe adták. A királynéi városban, ha korlátozottan is, de működtek a városi intézmények. Szent György napján választották a bírót, aki mellett négy tanácsos működött. A vezető testületet a város patrícius rétegéből választották. Ebbe a rétegbe tartoztak elsősorban a nagyobb háztulajdonosok - közülük néhány nemesi rangra is emelkedett -, de a mészárosok is. Az óbudai mészárosok közösségét a középkori Magyarország első céhszervezetei között tartjuk számon. A város kereskedő közösségéből ki kell emelni a patikáriusokat, akik a gyógyszereken kívül fűszereket is árultak, és a királyné külön árucsarnokot épített a számukra, amely később a klarissza apácáké lett.

1.3. TERMÉSZET, TÁJ, TÁJHASZNÁLAT – TELEPÜLÉSHÁLÓZAT ÉS TELEPÜLÉSSZERKEZETI ÖSSZEFÜGGÉSEK, TÁJTÖRTÉNET

Hausmann báró (a XIX. századi Párizs kialakítója) szavaival élve az urbanizáció a föld alatt kezdődik, vagyis a városok egyik nagyon fontos alépitménye a természeti környezet. Az, hogy Budapest páratlan természeti adottságokkal rendelkezik szinte már közhely. Nyugat felől hegyek határolják, közepén húzódik végig észak-déli irányban a Duna szigeteivel, míg keleten a Pesti-síkság terül el, melyet az északra lévő Gödöllői-dombság zár le. A hegyvidéki területek mészkő és homokkő kőzetei részben járható barlangrendszereket rejtjenek, különösen a II., és I. kerület büszkélkedhet ilyen értékekkel. Az óbudai kőfejtő már az ókorban is üzemelt, ez egyben kultúrtörténeti értéket is képvisel, ahogyan a modern kori felszíni agyagbányák megmaradt gödre is a III. kerületben, melyekre a téglagyártás települt. A mészkő repedései mentén sorban törtek a felszínre források, melegvízű hévizek. A termálkutak már az ókorban jelentős fürdőkultúra kialakulását generálták, de a török megszállás idején is jelentősen fejlődött és napjainkig meghatározó turisztikai, rekreációs potenciállal rendelkeznek, akár fürdőkről, akár strandokról legyen szó. Többségében a hegyvidéki budai kerületek (III., II., XII., XI.) hordozzák ezeket a különleges értékeket, ebben az esetben az építészeti örökségnek elválaszthatatlan része a természeti érték és fordítva.

Másik fontos vizuálisan is különös értéket képviselő elemek a vízfelületek. Legmeghatározóbb elem a Duna, mintegy átlagosan 400 méteres szélességével és 30 kilométer hosszú városi szakaszával. Jelentősége felbecsülhetetlen. Szerepe kettős és ellentmondásos: a pesti és budai oldal választóvonalára, míg az átjárásokat biztosító hidakkal össze is köti e két, különböző szerepű és karakterű városrészt. Az észak-déli irányú vízi közlekedés szintén az összekötés szerepét erősíti és egyben a városon kívül kapcsolatot is lehetővé teszi. A belső magterületekkel való közvetlen kapcsolódás lehetőségét jelzik a kikötők és vám-, valamint rakodó helyek a különböző történelmi korokban. A folyó szigetei újabb elemekkel bővíti a természeti alapú, de kultúrtörténeti jelentőségű elemek sorát a városban.

A Margitsziget kolostorromja és az Óbudai-sziget római kori emlékei ékes bizonyítéka a korai megtelepedésnek. A főág öblei (pl. Kopaszi-gát, Fóka-öböl) kereskedelmi, ipari jellege fokozatosan átadta helyét a rekreációnak. A folyópartok a városon belül különböző jellegűek, éppen a városfejlődés során betöltött szerepükből kifolyólag. Anomáliának tűnhet, és komoly problémákat vet fel a belső, legintenzívebben használt partszakaszok megközelíthetatlensége, vagy nehézsége, de ennek is történelmi magyarázatai vannak. A történelmi városmaghoz kapcsolódó, mindkét oldali szakasza a folyónak a kereskedelmi célú kikötők részére volt fenntartva, ipari jellege évszázadokig meghatározó volt. Erre rakódott rá az árvízvédelem igényével megépített szintbeli elválasztást is biztosító támfal, mely felső és alsó rakparti részre bontotta ezt a partszakaszt, tovább nehezítve az folyó megközelíthetőségét. A gazdasági folyamatok hatására a termék szállítmányozás háttérbe szorulásával a személyszállítás jelentősége megnőtt, de ezzel párhuzamosan a rakpartok észak-dél irányú közlekedési folyosóvá is váltak, mely tovább fokozta a megközelíthetőség problémáit. Ez jelen korunkban is megoldandó feladat, különösen, hogy turisztikai potenciálja az egyik legmagasabb a városban. A folyóhoz és szigeteihez kapcsolódó kulturális örökségi elemekhez viszonyítva a kisvízfolyások inkább természeti értéket képviselnek a városban.

A természeti elemek közül az erdőterületek képviselnek még kulturális örökség szempontjából értékeket. Tájtipológiai szempontból azon túl, hogy termelő táj funkciójúak, üdülőtáj jellegük sem elhanyagolható. A városlakók számára főként a budai, hegyvidéki erdők jelentettek és napjainkban fokozottan jelentenek turisztikai és rekreációs célpontokat. A magas pontokra épített kilátók és a hozzájuk vezető turistaútvonalak vendéglátóhelyekkel (pl. Normafa), a kisvasutakkal, a libegővel és ezek kísérő építményeivel mind a kulturális örökség részét kell, hogy képezzék. A városon belül is találunk olyan jelentős zöldfelületet, mely a meglévő erdőterületet felhasználva lett kastélypark, napjainkban pedig történelmi kert (Óbuda-Kiscell). A síkvidéki pesti részen a ma szintén műemléki védelmet élvező Fővárosi Állat- és Növénykert települt a Duna és mellékvizei alkotta ártér ligeterdővel, bokorfüzes, láprétes növénytakaságokkal tarkított területére, kihasználva ezen természeti adottságokat.

Budapest tájtörténete településszerkezeti összefüggésekkel

Budapest kulturális örökség szempontjából értékes természeti értékei a városevolúció különböző korszakaihoz köthetők. Ezek egymásra rétegződése illetve egymás mellett élése önmagában hordozza azt a kívánatos megtartandó és fejlesztendő célt, hogy a város diverzitása fokozódjon.

▪ Az első jelentős korszak az ókori rómaiak megtelepedése a Duna mentén (*Limes: Aquincum, Transaquincum, Contra Aquincum, albertfalvai katonai tábor és nagytétényi Campona*). Északról haladva a világ harmadik legnagyobb összefüggő ókori romterülete (Aquincum) őrzi az akkor polgárváros, katonaváros és légió tábor hármasságát valamint a Hajógyári szigeten az első helytartó (Hadrianus) palotájának romjait. Ezek a romterületek jelentős zöldfelületi értékkel is bírnak (pl. Amfiteátrum), miközben kulturális töltetük felbecsülhetetlen. Olyan plusz információk nyerhetők belőlük, mint a funkcionális szemléletet, amely jellemezte az ókori római településeket, miközben ezekben fellelhető a kerttörténet korai időszakának emlékei a kertcsék (*viridarium*), a *peristyles udvarok*, a hatalmas, dúsan díszített fürdők.

Hadrianus helytartói palotájának modellje (Hajnóczy Gyula rekonstrukciója)

▪ A következő korszak a leghosszabb történelmi időszak, mivel magába foglalja a honfoglalástól, a tatár és török dúlásokon keresztül a középkort, valamint a török megszállásától kezdve a barokk stíluskorokig tartó újkor időszakot. A honfoglalás jelentősebb emlékei nem hagytak maguk után, bár tudjuk, hogy például Békásmegyér honfoglalás kori település.

Ahogy az ókorban, úgy a középkorban is központi szerepet töltött be Óbuda. Talán ez a legkevésbé ismert időszaka a településnek, így olyan kuriózumok kapnak hangsúlyt, mint hogy ez volt a honfoglaló magyarok első fejedelmi székhelye 1243-ig (közben két rövidebb átköltözés Esztergom és Visegrád), vagy ahogyan a középkori oklevelek említik Attila városa, Kurszán vára.

Az Óbuda elnevezés is ehhez a korszakhoz köthető, hiszen addig Budaként említett települést IV. Béla így kívánta megkülönböztetni a Várhegyen felépülő Budai Vártól, az új királyi székhelytől. Az átköltözést követően a település a királyné városa (királynéi vár) lett, mindemellett megtartotta kereskedelmi és részben egyházi központ szerepét. Csak ezek tükrében érthető meg, hogy miért éppen itt alapították meg Magyarország 2. egyetemét, vagy miért volt itt olyan jelentős a karitatív feladatokat ellátó apáca és szerzetesrendek letelepedése (*klarissza, pálos, trinitárius-rabkiváltó*) és e rendek kolostor építése. Az újkor (mely török megszállástól (1526) a város egyesítésig (1873) tart) a település kipusztulásának és újra telepedésének időszaka.

▪ A török kivonulása után a Zichy család birtokába kerül a terület, amely meghozza Óbuda másodvirágzását, a szinte teljesen földig rombolt településből egy változatos népességű, barokk mezővárossá válását. Olyan barokk emlékek épülnek, mint a Zichy-kastély, vagy építik át a kor stílusban az egykor *trinitárius* kolostort barokk kastéllyá, hozzá kapcsolódva barokk kertekkel. A környező domboldalak biztosítják a megélhetés fő forrását a bortermelést, valamint kialakul egy stabil kereskedő és kézműves réteg. A betelepítések következményeként jelentős lett a németajkú lakosság számaránya, és bevándorlások hatására gyorsan gyarapodott a zsidó népesség is, aminek következtében itt volt Magyarország legnagyobb zsidó közössége. Ekkor alakulnak ki azok a ma még fellelhető településszerkezeti elemek (piactér és a város főtere), amelyek sajátos hangulatot kölcsönöznek a kerületnek.

Óbudával párhuzamosan a Budai vár alkotta a másik jelentős települést a mai Budapest területén a középkorban. A tatárjárás pusztításainak hatására megépült az ország első kővára, és lett királyi székhely 1247-től. A terület a természeti adottságok maximális kihasználásának gyönyörű példája, mindemellett a korai kertépítészeti emlékek egyike. A királyi várat IV. Béla idején, 1247 körül alapították, Zsigmond uralkodása alatt (1387-1437) európai hírű várrá fejlődött, fénykorát Mátyás király uralkodása alatt (1458-90) élte. IV. Béla korából szőlőkről, gyümölcsösökről, veteményes- és gyógynövénykertekről tudunk, amelyeket Zsigmond alakított díszkertté. *Piccolomini* levelében már halastavakat, kerteket, tágas udvarokat említ. Mátyás korának díszkertjeit Bonfini, Taurinus, Oláh Miklós írásaiból jól ismerhetjük.

▪ A források magas szintű kertművészetről tanúskodnak, beszámolnak tornapályákról, ún. *xystusról*, hűtőzőről, azaz *cryptoporticusról*. *Bonfini* leírásaiból megismerhetjük az *Aula Marmoreát*, azaz a *Márványcsarnokot* is, amelyhez többek között útvesztő, madárházak, gyümölcsös és liget tartozott. *Tollius* metszetén, amely a vár nyugati oldalát ábrázolja, a török megszállás előtti kort láthatjuk: körülkerített, szabályos ágyakra osztott kerteket mutat. 1541-től, a török megszállástól kezdve pusztulásnak indult a vár. Buda visszavétele után (1686) az újjáépítés lassan kezdődött meg. A XVIII. század folyamán az épület bővítése mellett a környezetet is rendezték, a kert kiterjedt a palotán kívüli déli lejtőre. A déli rondellán kertészházat építettek, illetve üvegház meglétéről is tudunk. A déli oldalon József nádor (1796-1847) tájképi kertet hozatott létre. A kiegyezés után Ybl, illetve Hauszmann foglalkozott a várpalota átépítésével, amely ekkor kapta ma is látható kialakítását. A főhomlokzat elé virágágyakat telepítettek, a teraszokon

geometrikus kertek voltak. A déli homlokzat előtt pálmaház, alatta sziklaforrás volt. Az „angolkerti” utakra reprezentatív lépcsőrendszer vezetett.

Ezzel egy időben Pest a mai kiskörúton belüli területet foglalta el, városfallal határolva, városkapokkal nyitva a környező települések felé. A városfal, mint a terjeszkedést erősen korlátozó elem a magyarázata a belső városmag organikus, nőtt utcahálózatának. Ebbe a szerkezetbe szinte alig fért el zöldfelület, jellegzetesebbek a kisebb teresedések városszerkezeti szerepe (pl. Szervita tér). A városfalak lebontásával nyílt lehetőség jelentősebb közparkok (Városliget, Népliget) létrehozására, de ez már a következő városfejlődési periódushoz köthető.

Óbudán kívüli települések esetében is találunk barokk kori, ma is meg­lévő jelentős kertépítészeti emlékeket, melyek ma már a városon belüli zöldfelületek. A budai oldalon a nagytétényi *Száraz-Rudnyánszky* kastély parkja a legjelentősebb. A mai barokk kastély helyén a XV. században egy megerősített udvarház állt, melynek felhasználásával Száraz György 1720-1731 között kastélyt építtetett. A barokk kor reprezentációs céljainak megfelelő épület kialakítására *Rudnyánszky Száraz Julianna* 1742-ben nagyszabású kastély- és parképítésbe fogott, az építész valószínűleg *Mayerhoffer András* – a gödöllői kastély tervezője – volt. Az épülethez nagy kiterjedésű barokk kert tartozott, a főhomlokzathoz sugárutak vezettek. A *cour d'honneur* előtti kertrész hármasteraszon feküdt, benne szobrok, kutak, kerti építmények álltak. Ezek közül ma is látható *Flora és Pomona* sérült szobra. A kastély mai formája 1796-1810 között alakult ki, a későbbi évtizedekben a kert mérete jelentősen csökkent.

Nagytétény, Száraz-Rudnyánszky kastély

▪ A városfejlődés legjelentősebb korszaka, mely napjainkig meghatározza a város arculatát, szerkezetét, 1873 után, az első városegysítést követően indult el. Ezzel elkezdődött a tervszerű városfejlődés időszaka, melyben három ütemben érte el a város mai méretét. Pest-Buda-Óbuda egyesítése és a Budapest név létrehozása az első állomás, majd az 1950-es évek döntő lépést hoztak: a környező kistelepülések bevonásával megszületik a 23 kerületre osztott Nagy Város. A XX. században elszórta épültek ki a volt peremvárosok helyi identitást meghatározó központjai, a munkáskolóniák és a karakteres belvárosi telepek, egységes lakóterületek. A város beépített területe ebben az időszakban dinamikus terjeszkedik, elsősorban a jó közlekedési lehetőséget nyújtó sugárirányú főutak, helyi érdekű vasutak mentén, csápszerűen.

Zöldfelületi szempontból ezek a külső kerületek önállóan vizsgálendók, már nem hordozzák magukon egy egységes város­szerkezet jegyeit. A külső körúttal (Hungária-körút) gyakorlatilag lezárul ez a tervezett városszerkezet, talán csak a sugárutak biztosítják az összeköttetést. Az egyes kerületeken belül azonban található nagyon értékes városszerkezeti egységek, melyek – megfelelő védelemmel – méltán képviselik, vagy képviselhetnék a kulturális örökség részét. A kispesti munkáslakótelep, a Wekerle-telep központi parkja a Kós Károly tér, az oda bevezető, fasorokkal kísért sugárutakkal és párhuzamos körutakkal, fatípusokkal is jelzett hierarchikus rendszere az egyik legszebb példája a század első éveire jellemző városépítészeti törekvéseknek, párhuzamosan a nemzetközi trendekkel.

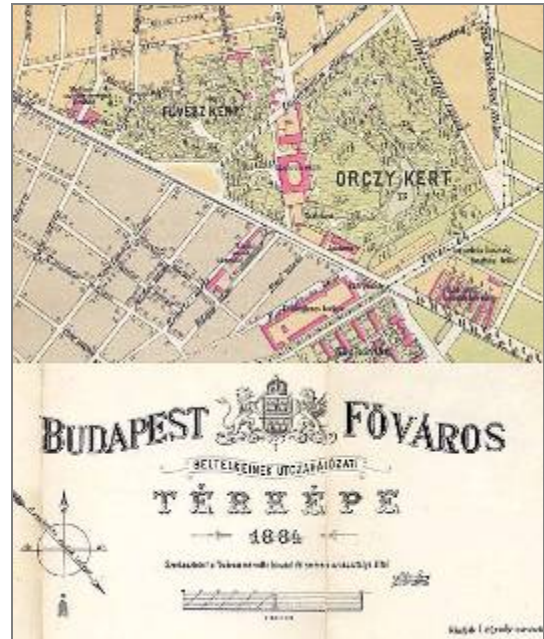

Kispeszt, Wekerle-telep (1913-14), Novák Ede lakóépülete, Kós Károly tér 12-13.

▪ Az 1873 utáni település utcahálózatának tervszerű fejlesztése (európai példákat követve) gyűrűs rendszerű körutakkal és ezeket átszelő sugárutakkal megteremtette egy világváros alapjait. Ezekbe már tervszerűen kerültek kialakításra, főként a pesti oldalon kisebb-nagyobb közparkok is (pl. Epreskert) vagy olyan városi palotákhoz tartozó magánhasználatú kertek, melyeket később közösségi használatra átadtak (pl. Károlyi kert). Azonban már az ezt megelőző időszakban is voltak olyan fejlesztések, melyek a városárkon kívüli települést szorgalmazták. A Városliget területét a XVIII. században még Ökördűlőnek hívták. 1755-ben elkezdték fűzfával betelepíteni ezt a mocsaras területet, de mivel nem kezelték, továbbra is elhanyagolt maradt. 1785-1794 között újból befásították, ekkortól Új Városerdőnek kezdték nevezni a területet. 1799-ben Batthyány Józsefnek adta a város használatába a Ligetet. A család mérnöke, *Witsch Rudolf* a területen lévő mocsarat lecsapolta, helyén keletkezett a Városligeti-tó. A bérleti jog azonban a hercegprímás korai halála után öccsére, Tivadar grófra szállt, aki nem sok figyelmet szánt a Liget fejlesztésére. A Város ezért 1805-ben visszavette a területet. 1813-ban a Szépítő Bizottság pályázatot írt ki a Liget rendezésére. Céljuk az volt, hogy Pestnek, világvároshoz méltóan, legyen szép kialakítású üdülő-, és mulató kertje. Az

első díjat Heinrich *Nebbien* nyerte. Még ezt megelőzően a Város szerződésben vállalt kötelezettségét teljesítve megépítette az oda vezető Városligeti fasor útját, két oldalán négy sorban fasorral (nyárfa és gesztenye). A szomszédos területet felparcellázták és eladták, azzal a kikötéssel, hogy azt gyümölcsfákkal, illetve szőlővel kell beültetni, és kerti házat, villát építeni. Eredetileg a Városligethez tartozott a Fővárosi Állat- és Növénykert is. 1866-os megnyitásakor fontos szempont volt, hogy a legfőbb látnivaló az állatok mellett a kert legyen. A tájképi kert tervét *Pecz Ármin*, Pest város főkertésze készítette. Az utak vonalvezetése kanyargós és szabálytalan volt, az állatok ketrecai, mint „kerti pavilonok” megnagyobbított változatai a területen elszórtan helyezkedtek el. 1907 után az épületeket lebontották, helyükre újakat emeltek, ezzel egyidőben *Ilsemann Keresztély* és *Ráde Károly* új kertterveket készített. A park növényállományát gyarapítva figyelemre méltó botanikus kertet alakítottak ki. A Pálmaházban jelentős növényházi gyűjtemény kapott helyet.

▪ Ezt követően megnyitották a város második közkertjét is az Orczy-kertet. A kert területét Orczy Lőrinc báró vásárolta meg 1783-ban, a tájképi kert kialakítását fia, László kezdte el 1794-ben. A terveket Bernhard Petri készítette, munkája során Budapest egyik legszebb tájképi parkja jött létre. A területen mesterséges dombot, grottát, kerti kápolnát építettek, a meglévő tavat megnagyobbították. 1794-től mintegy 300000 facsémét ültettek a parkba. Akkoriban még látszott innen a budai várpalota és a budai hegyvidék, így a budai táj kompozíciós elemként jelent meg a kertben. A század végén az addigi magánkertet megnyitották a közönség számára is, hamarosan kedvelt kirándulóhelyé vált. 1817-20 között az Orczy-kertben épült meg az ország akkori legnagyobb üvegháza is, mely később egy baleset során leégett. 1829-ben az Orczy család eladta birtokát, amelyen Pollack Mihály tervei alapján 1830-36 között megépült a *Ludoviceum* az új Katonai Akadémia számára – a nyilvános park ezzel megszűnt. 1849 után Petz Ármint bízták meg a kert helyreállításával, de a következő évtizedekben romlott a park állapota, ezért 1873-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa felújította a kertet, de ezután sem vált ismét közparkká, a Katonai Akadémia kezelésébe került.

A területtel szemben alakították ki a Fűvészkertet. Eredetileg 1770-1771-ben a nagyszombati egyetemen alapított botanikus kertet költöztették több helyszín után ide. 1847-ben József nádor kezdeményezésére a királyi kancellária és az egyetem megvette a Festetics-féle kertet a rajta lévő épületekkel együtt. Nagyszabású, több mint 10 hektáros tájképi kert volt ez tavakkal, s a korra jellemző egyéb részletekkel. 1865-ben elkészült az új öntöttvas szerkezetű pálmaház *Diescher József* tervei alapján, a kert ekkor élte fénykorát. A Pálmaház trópusi, szubtrópusi gyűjteménye, a kupola hatalmas pálmái különleges ritkaságok. 1893-ban megnyílik a nyolcszögű Viktória-ház, a kert egyik legnagyobb attrakciójának számító brazil tündérrózsával. A XIX. század végén a klinikák építésével egy időben közel 4000 négyzetméteres területet kellett átadni. Ezután mindig több és több sérelem érte a kertet, s ezáltal a kertépítészeti kompozíció is csorbult.

▪ A mai Népliget területét IV. Béla 1244-ben kiadott bullája adományozta Pest városának. A reformkorban homokbányaként, majd szeméttelpleként tartották számon a területet, első tervszerű hasznosításáról 1855-ből tudunk, amikor a futóhomok megkötésére védőfásításként akácfával ültették be. Ezt követően 1867-ben – mikor a már meglévő Városliget egyre szűkebbnek bizonyult az oda látogató tömeg befogadására – *Ileczfalvy Sárkány József* városi tanácsos a Királyi Szépítő Bizottmány elé terjesztette javaslatát a park kialakítására, azonban anyagi források hiányában ez nem valósult meg. 1893-96 között *Ilsemann Keresztély* – a főváros főkertésze tájképi stílusú parkot hozott létre az Üllői út és a Vajda Péter utca közötti területrészen. Séta- és kocsitakkal alakította ki a liget úthálózatát, 1896-ra 500 lombhullató fával és díszcserjével egyfajta gyűjteményes kertet hozott létre. Márkus József polgármester kezdeményezésére 1910-ben csatolták a ligethez a Vajda Péter utca és a Kőbányai út által közrefogott területet is, ekkor a park az *Óliget* nevet kapta. A park főtengelye a díszterem, a Nagyvendéglőn és a széles fasoron át vezetett a vurstliba, területén kertészet és faiskola is működött. A Népliget a millenniumra vetélytársa lett a Városligetnek, ekkor élte fénykorát, szervesen kötődött az akkor modernnek számító Tisztviselőtelephez, sőt a belváros felől lóvasút tárta fel a parkot. A századfordulótól *Ráde Károly*, a *Székesfővárosi Kertészet* igazgatója, valamint *Szilágyi József* és *Morbíztzer Dezső* folytatták a ritka növények gyűjtését. Az 1930-as évektől folyamatosan csökkent a területe, a II. világháború jelentősen károsította a parkot.

▪ A Margitsziget újkori története akkor indult újra, amikor Sándor királyi herceget nádorrá választották, majd 1796-ban József főherceg tulajdonába került. A nyaraló kastély körül az új kertépítészeti divatnak megfelelően tájképi *angolkertet* alakították ki. Az első tervvázlatokat feltehetően, az alcsúti főkertész, *Jámbor Vilmos* készítette, aki korának egyik legismertebb szakembere volt. A sziget végleges kialakításában *Tost József* vett részt, újabb és újabb kertrészletek alakításával. /ezután Nádor vagy Palatinus szigetnek hívták/ A XVIII. század második felében mind a budai, mind a pesti polgárok közkedvelt pihenő kertje lett, ahova hajóval lehetett át kirándulni. 1866-ban a Zsigmondy Vilmos által feltárt gyógyhatású víz nagy fordulatot hozott a sziget életében. A termál kút közelében, Ybl Miklós tervei alapján 1868-1870 között felépült a Margit fürdő (amelyet háborús rongálódásai miatt 1958-ban lebontottak), majd 1873-ban a Grand Hotel. Ezzel elindult a sziget felívelő új korszaka. 1884-ben a hajdani Festő szigeten megépült a *Neptun Evezősegylet* csónakháza, tovább színesítve a sziget nyújtotta lehetőségeket. Közben a kert is új részletekkel gazdagodott, *rosariumot* építettek, japánkertet alakítottak ki.

A Margitszigeten 1810-ben volt a legnagyobb mértékű fatelepités, amikor a híres platánok megjelentek. Az 1838-as árvíz sajnos nagy pusztítást végzett, amely után nagyobb ültetésekre volt megint szükség. 1900-ban átadták a Margit-hidat. 1908-ban köztertté nyilvánították az amúgy is rendkívül népszerű parkot, s 1908-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsának tulajdona lett. A funkciók tovább bővültek, főleg a sport-, és pihenési lehetőségek. 1911-ben, újból nagy környezet rendezési, kertépítészeti munkálatokat hajtottak végre, létrehozva a Vadaskertet, Művész sétányt. 1913-ban a Szt. Margitsziget Gyógyfürdő Rt. 60 évre bérbe vette a szigetet. 1921-ben megnyílt a Palatinus Strandfürdő. Az elkövetkező tíz évben óriási átalakítási munkákat végeztek. Befejezték a sziget feltöltését, vízvezeték, csatornahálózatot építettek, további, közel 50 kh-t parkosítottak, 6 km hosszban sétautat építettek, 1927-ben a lóvasút helyét átvette a buszközlekedés. 1928-ban Lovaspóló pálya épült, 1931-ben elkészült a Hajós Alfréd által tervezett Nemzeti Sportuszoda. Sorra jelentek meg a különféle egyletek csónakházai, pezsgő sportélet folyt a szigeten. A szórakozási lehetőségeket gazdagították a neves éttermek, bárók, ahova főleg a korszak „aranyifjai” jártak mulatni. /Spolarich, New York, Póló bár, Parisien grill, Casino.. / 1936-ban megépült a marosvásárhelyi Zenélő kút másolata, majd 1938-ban a Szabadtéri Színpad. A II. világháború után a sziget népszerűsége, mint kedvelt pihenőhely, tovább folytatódott, természetesen a közönség összetétele sokat változott.

Margitszigeti Sportuszoda, Hajós Alfréd, 1935-37,
www.hajosalfred.hu

▪ A Magyar Nemzeti Múzeum Budapest legszebb klasszicista épülete. Pollack Mihály tervei alapján 1837-1847 között épült. Széchényi Ferenc és József nádor elvülhetetlen érdemeket szerzett megalapításában. A jelenlegi Múzeumkert területe a XVIII. század közepén *Klobusztky kalocsai érsek* tulajdona volt. Majd 1813-ban Batthyány érsek örököseitől, közadakozással vásárolták meg a területet. Pollack már az építkezés ideje alatt gondolt a terület fásítására, de az első tervek nem valósultak meg. 1848-ban fontos történelmi események színhelye volt a kert. A Szabadságharc leverése után, *Kubinyi Ágoston*, a Múzeum akkori igazgatója sokat küzdött a kert építése érdekében. Hangversenyeket rendezett, adományokat gyűjtött a kert javára. 1855-ben *Pecz Ármin* korának ismert kertépítésze készített újabb tervet készített. Majd 1858-ban egy szabálytalan útvezetésű, tájképi kertet hoznak létre az épület körül. Ebből az időszakból már sok ábrázolás is fenn maradt a kertről. Mindig újabb és újabb beavatkozások, építmények szobrok jelennek meg a kertben, mely egyre inkább a pesti polgárság kedvelt pihenő helyévé válik. 1865-ben Ybl Miklós tervei szerint új kerítést húztak. 1893-ban felállítják Stróbl Alajos Arany János szobrát, amely mind az épület, mind a kert szempontjából hangsúlyos szerepet kapott. A kertben található szobrok nagyrészt 1860-1930 között kerültek ide. A II. világháború során a kert komoly sérüléseket szenvedett, 1945-ben rendbe hozták, kitakarították. 1956-ban újabb károk érték a kertet 1973-ban nagyszabású kertfelújítás történt, amikor a korábbi kialakítást gyökeresen megváltoztatták.

▪ A budai oldalon a Városmajor tekinthető jelentős közparknak ebből az időből. Valamikor az Ördögárok árterülete volt, amit kaszálóként hasznosítottak. 1729-ben *Daun Henrik* városparancsnok 3000 forintért eladta Buda városának, ettől kezdve a Város majorjának nevezték. 1731-től 50 esztendeig zöldéskertészek művelték. 1783-ban árverésre bocsátotta a város, de II. József 1785-ben elrendelte, hogy üdülőkert létesüljön területén. *Tallher József* ugyanebben az esztendőben készített terve szerint 3000 facsemete telepítésével 1787-ben kezdődött a park létesítése, melynek emlékét néhány megmaradt szilfa őrzi. A XVIII. század végén már kedvelt kirándulóhely volt. A XIX. század elején, 1822-ben kelt leírásból (*Schams Ferenc*) tudhatjuk, hogy nagy ünnep volt a május elseje, mikor zenés felvonulást rendeztek a tavasz ünneplésére. Később a városi előljáráóság mutatványos bódék felállítását engedélyezte, ami a park leromlását vonta maga után. 1830-ban *Köck Antal* városi kertész tovább építi a parkot. A XIX. végén - talán a vurstli

jelleg miatt - a park állapota és a közbiztonság romlik. 1871-ben készül az első térkép a parkról. 1873-ban a Sváb-hegyi Fogaskerekű Vasút végállomása épül itt, ekkor létesül a faiskola is. Az 1800-as évek végén még sok mulatóhelyet, kocsmát találunk, köztük a híres „Majomhoz” címzettet.

- A közparkok mellett sorra jelentek meg később a nagyobb köztemető, melyek jelentős zöldfelületeknek minősülnek. Pest vezetése 1847-ben határozott egy új, nagy pesti köztemető létrehozásáról. A temetkezésre szolgáló területet a kerepesi országút mellett, olyan helyen jelölték ki, ahol megléte a város terjeszkedését nem gátolta. Az elkészült parcellabeosztás egyelőre a terület geometrikus felosztását jelentette és elültették az első fákat, de ez még nem tervszerű parkosítást jelentett. A Kerepesi temető 1886-ig köztemetőként funkcionált. A Nemzeti Pantheon kialakítása a XIX. század végén kezdődött alulról szerveződő, „spontán” folyamatként: Feszli Frigyes javaslata szerint „a nemzet első számú sírkertjévé lehetne tenni”. Az 1870-es években fogalmazódott meg a temető mai beosztásának kialakítása és a kertépítészeti szempontokat is figyelembe vevő parkosítás. A Fővárosi Közgyűlés 1885-ben a Kerepesi úti temetőt dísztemetővé nyilvánította.

A XX. század első felében is folytatódott a közpark építési hullám, bár már kisebb léptékű területeken. Kivételt képez ez alól az óbudai *Kiscell Scmidt* kastély parkja. A park igazi fellendülését 1910-tól számíthatjuk, amikor is Schmidt Miksa, az osztrák bútorgyáros és műgyűjtő megvásárolta az épületet és a környezetében fekvő néhány telket. A kolostort reprezentatív kastéllá alakította, a környező területen parkot létesített, amelyet 1927-ben felajánlott a főváros részére. Feltételként szabta, hogy a közbeékelődött magán telkek felvásárlásával Attila-park néven összefüggő közparkként kell működtetni a gyermekek számára. A gyáros 1935-ben bekövetkezett halálával a kastély és parkja a fővárosra szállt, amellyel elkezdődött az együttes fokozatos romlása. A déli hegyoldalban álló, 1812-1814 és 1821-1822 között épült kápolna és kálvária fontos búcsújáró hely volt, amelynek jelentősége a század közepétől fokozatosan csökkent.

- A Szent István park esetében a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1928-ban határozta el a duna-parti raktárak, elhanyagolt részek helyén a terület rendezését. Előírták a beépítés és a park kialakításának módját.

A Szent István park az első olyan fővárosi tér, ahol az épületek elhelyezése alkalmazkodik a térhez, és nem fordítva. A park 1930-1938 között készült el, ebből az időből származik a kert fontos dendrológiai értékét adó, ma is meglévő epersövény. Később, az 1974-ben épült játszótér és az egykori, betemetett nagy medence helyén szökőkutakkal, medencével, pergolákkal tagolt sétateret alakítottak ki. A parkot a virágdíszek mellett több szobor is díszíti (pl. Zsákhordó, Szír csoport).

Szt. István parki lakóépületek 1937-körül

- A budai oldalon is hoztak létre ma is jelentős szerepű parkokat. 1900-1904 között telepítették az ún. Vérmezői sétányt. A második világháború előtt üres terület volt a tér, katonai gyakorlóteret, később lovaglásra használták. A mélyen fekvő területet az ostrom után törmelékkel töltötték fel, majd parkosították. Itt végezték ki a hagyományok szerint Martinovics Ignácot és társait - ennek tiszteleg a tér északi végén lévő emlékmű (*Matzon Frigyes*). A térnek ez a része a Magyar Jakobinusok tere nevet viseli. A *Nemzetközi Gyermekevben* 1979-ben *Hetessy Józsefné* különleges változatos játszótérrel alkotott a Mikó utca felőli oldalon.

Mechwart liget - Pap kert a II. kerületi Polgármesteri Hivatal körüli lejtős park, elrendezésében keveredik a hagyományos park és a szocreál ábrakok. A Pap kert a domb északkeleti oldalán található a *Rómer Flóris* utca felé eső domboldalon, eredetileg a Ferences templomhoz tartozott, neve is innen ered. Az eredeti 1927-es tervrajzhoz képes az 1970-es terv jelentős változtatásokat hozott.

A Horváth- kertben 1937-ig itt állt a Budai Nyári Színkör. A park eredeti terveit 1928-ban *Ráde Károly* készítette, az ő szakértelmét dicséri a gondos növényválasztás. A Haydn emlékmű (Kocsis András 1960) mellett csörgőfákat láthatunk. Az egyik legöregebb fa a nagy vadgesztenye, mely valamikor a színházépület előtt állt. A pavilonok mögötti többtörzsű ezüsfenyőkről azt mesélik, hogy elágazásuk egy háborús sérülésnek köszönhető. A határoló utak által szétszabdalt korábbi Szent János térre 1999 óta Nepomuki Szent János barokk szobra emlékeztet, mely a népszerű játszótér (Tóth Mária munkája) mellett áll. Az Alagút utca felőli szobor, Ferenczy Béni és Vigh Tamás ülő nőszobrának környezetét *Dalányi László* tervezte.

- A Várhegy lába és a Tabán a török uralom után települt be. Lakói szerb telepesek voltak, ezért ezt a részt Rácvárosnak nevezték. Az itt lévő fürdők a török időkben épültek. A parkosítás gondolatát Széchenyi István 1843-ban vetette fel, a Gellért-hegyre nemzeti Panteonnal. A Rácváros rendezetlen, egészségtelen, zsúfolt beépítése sok bajt hozott lakóira, tűzvészek dúltak, járványok tizedelték a lakosságot. Itt folyt nyitott mederben az Ördögárok, gyakori áradások nehezítették az itt élők sorsát. Különleges, törökös, szerbes hangulata a bohémeket, művészeket elbűvölte,

de a bűzös, szemetes városrész a fejlődő fővárosban sok városatyát ingerelt, lebontásának gondolata többször felmerült. 1933-ban végül megtörtént a bontás és elkezdődött a parkosítás. Az ezzel együtt végzett régészeti feltárás igazolta, hogy Buda Európa egyik legrégebbi városa. A háború után a park *Bakay Árpádné* tervei szerint épült újjá. 1966-ban az Eszperantó Kongresszus alkalmával helyezték el az Eszperantó Emlékművet és kutat, Kőfalvi Gyula és Pfannl Egon munkáit, a parkot is ekkor nevezték el Eszperantó parknak. Itt áll Ludwig Zamenhofnak, az eszperantó mozgalom megteremtőjének szobra, melyet közadakozásból állítottak az 1966. évi budapesti vilá kongresszus emlékére 1986-ban. (Gyenes Tamás – újraöntve, 1996, Sarkadi Mária)

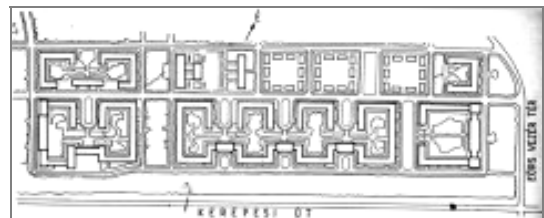
▪ Az egyesítés hatására indult el Óbuda valódi polgárosodása is, úgy társadalmi, mint településképi értelemben. Ez az időszak Krúdy kora, a romantikus kerthelyiségek méltán váltak a Tabán lebontása után a főváros kedvelt szórakozóhelyeivé. Ezzel párhuzamosan jelentős iparágak indultak útjukra, alapozva a kerület meglévő természeti adottságaira és fejlett manufaktúráira. A rohamosan növekvő népesség elhelyezésére a kor szemléletéhez igazodó lakóformákat honosítanak meg, fokozatosan terjednek a kezdetben üzemi, majd később házigyári lakótelepek. Elérkezett az idő a településszerkezet tervezett fejlesztésére, a budai és pesti oldalakkal való összeköttetés biztosítása jelentős infrastrukturális beruházásokat követelt. Fokozatosan kiépült a Római-part üdülő- és vízisport-telepe. Az egykoron szőlőkkel beültetett hegyoldalakat lakóházak lepték el, ezzel elindult a zöldfelületek rohamos zsugorodása egyben felértékelődése. Olyan beruházásokat generálva, mint a Hajógyári-szigeten közpark létesítése (Május 9 Park 1973-ban), vagy az időszakosan vízborította területek feltöltése (pl. Mocsáros-dűlő). Nem mehetünk el olyan legújabb kori települési értékek mellett, mint a Grafisoft park, mely a tercier szektor, a tudás alapú gazdaság előretörésével az létrejövő kutatóközpontok generálta zöldfelület fejlesztések egyik példája. Pesti oldalon jó példa ugyanerre az egyetemi város területe.

Grafisoft park

▪ Az 50-es évek időszakában épült lakótelepek környező zöldfelületei jellegzetes hangulatúak, jelentős faállománnyal. Bár védelmükre maximum kerületi szinten lehet példát találni, mégis kultúrtörténeti értékkel bírnak. Jó példák erre az óbudai Kísérleti lakótelep, vagy Zugló Kerepesi úttal párhuzamos telepes beépítésének zöldfelületei.

Az analitikus városfejlesztés kora (1950-1989) zöldfelületek szempontjából jelentős változások hoz, de ezek az elemek jelenleg még nem értek meg a kulturális örökség védelmére, pedig a szocialista időszak házigyári lakásépítései párhuzamosan nagy kiterjedésű, tervezett közparkok jöttek létre. Kétségtelen, hogy ezek leromlott állapota nem jelzi elsőre kultúrtörténeti értékét, de lassan az értékvédelem is meglátja bennük egy kor egyedi lenyomatát. Olyan lakótelepi közparkokra gondolhatunk itt, mint a kőbányai Újhegyibányató park, mely 1979-ben, Szász Péter tervei szerint Szocialista Brigádok parkja néven létesült, társadalmi munkában építették a téglagyári bányató körül, vagy szintén ebben a kerületben lévő Óhegy park, mely 1975-ben épült társadalmi munkában, eredeti neve Magyar-Szovjet Barátság park, vagy a XI. kerületi Bikás park, mely park terve a Lakótervben készült 1972-ben. Jelentős a budai oldalon a Feneketlen tó partján kiépülő közpark, mely 1958 és 1960 között épült Mőcsényi Mihály tervei szerint. A park részben társadalmi munkában épült. Itt van a Budai Parkszínpad (korábbi nevén Bartók Színpad) már több éve nem tartanak előadásokat.

Zugló, Kerepesi úti lakótelep, 1953

▪ Az 1989-es rendszerváltást, majd az ezredfordulót követő időszak jellemző folyamatai a városi környezet komplex megújításának átgondolása. A felhagyott barnamezős területek funkcióváltásával párhuzamosan lehetőség nyílt a belső városszövetben új zöldfelületek létrehozására. Jó példa erre a Millenáris park, vagy a Kopaszi-gát, de ilyen rehabilitációs szándék indította el a nemzeti színház félbemaradt építésének mementójaként megmaradt „gödör” közparkként való kialakítását, szomszédosan egy történeti múlttal rendelkező parkkal, az Erzsébet-térrel. A Dunával párhuzamos Millenniumi városközpont is ilyen funkcióváltásnak az eredménye, bár itt egy kialakuló kulturális negyednek az épületek körüli és az azokat összekötő környezetnek a rendezéséről van szó.

1.4. TELEPÜLÉSSZERKEZET, TERÜLETHASZNÁLAT

Budapest esetében különös jelentősége van, hogy vizsgáljuk a város és környező településeinek kapcsolatát. Ez a kapcsolat ugyanis történelmi léptékben jelentős változásokon ment keresztül. A város több ütemben, különböző

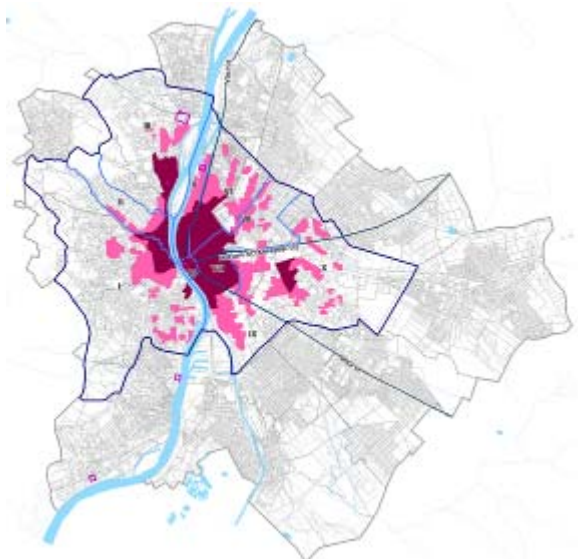
léptékben végbement városegysítésekkel érte el mai méretét. 1873-ig Óbuda, Buda, Pest külön városokként fejlődtek, jellegzetes városszerkezeti elemekkel, melyek jól el is különítették e három települést. 1950 után további településeket vontak be a városba, így alakult ki a mai 23 kerület. A város azonban differenciált központrendszerrel rendelkezik. A város történelmi központja egyben szerkezeti és funkcionális központja is. A városközpont a pesti Nagykörút és a „budai körút” által közrezárt terület, továbbá a Margit-sziget, az Andrásy út külső szakaszának területe és a Városliget. A lehatárolás az I., II., V., VI., VII., VIII., IX. és XI. kerületek egyes területeit foglalja magába.

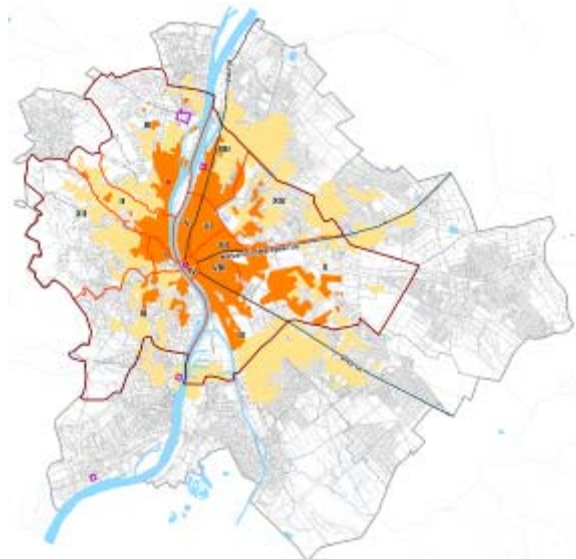
*Pest, Buda és Óbuda területe 1686 előtt
a főváros térképére vetítve*

*Pest, Buda és Óbuda területe 1686-1873 között
a főváros térképére vetítve*

*Budapest településfejlődése 1873-1930 között
a főváros térképére vetítve*

*Budapest településfejlődése 1930-1949 között
a főváros térképére vetítve*

A Móricz Zsigmond körtér és környéke Újbuda történelmi központja, egyben a főváros délnyugati kapuja. Ugyan így kapu szerepet töltenek be a pályaudvarok egy része, főként a Nyugati, Keleti és Kelenföldi, mely előbbi kettő a városszöveten belül a városközponton belül, vagy ahhoz nagyon közel található.

Az egyes kerületek városközpontjai történelmi múltúak, szerkezetük megőrzendő. Ilyen jelentős kerületi városközpont található Óbudán, Újpesten, Kőbányán, Pestszentlőrincen, Soroksáron, Csepelen, Budafokon.

A VII. kerület története városfejlődés, betelepülés, helyi társadalom tekintetében az egyik legszebb példája annak, hogyan változott közel 100 év leforgása alatt a mai belső városmaghoz tartozó városrész funkciója, és ezzel párhuzamosan szerkezete. „A török hódoltság utáni időkben a mai Kiskörút mentén húzódtak a városfalak, s Teréz-, illetve Erzsébetváros helyén elszórt tanyák, szőlőskertek jöttek létre. A Felsőkülvárosnak nevezett területen 1734-ben 11, 1792-ben már 559 házat számláltak össze. A későbbi VII. kerület szerkezetét az elsőként kialakult utcák (Király utca,

Dob utca) határozták meg. Az 1870-es években a Nagykörút kialakítása adott lendületet a terület fejlődésének. A VII. kerület 1873-ban, a városeyesítéskor jött létre. Mivel a Felsőkülváros (akkor már egy évszázada Terézváros) túl nagy és túlságosan népes volt, kettéosztották. A Király utcától északra továbbra is Terézváros néven a VI., attól délre Budapest VII. kerülete jött létre. A kerületi polgári kör kezdeményezésére 1882-ben, I. Ferenc József feleségéről, Erzsébet királynéről nevezték el a kerületet Erzsébetvárosnak. A második világháború végén a kerület területén volt a budapesti gettó, amelyet északról a Király utca, keletről a Nagyatádi Szabó utca, délen a Dohány utca és nyugaton a Károly körút határ – olvashatunk röviden a VII. kerületről a Wikipédiában.

A betelepülés, az utcák kialakulásának története azonban napjainkig nyomon követhető a városszerkezeten. A szántásnak leginkább kedvező hosszú, keskeny parcellák határán alakultak ki a ma is meglévő legrégebbi utcák (Síp, Holló pl.), majd a fokozott igények hatására kisebb kertekkel darabolták tovább ezeket a parcellákat, melyek a mai háztelkek elődei voltak. Az egyre sűrűbb házépítések szükségessé tették keresztutcák kialakítását, melyek így az organikus szerveződés hatására girbe-gurba, keskeny vonalakként vannak jelen ma is a város szövetében (pl. Nagydíófa, Kisdíófa utca). II. József türelmi rendeletéig a zsidó lakosság csak a városfalon kívül és Óbudán lakhatott. A főként kereskedelemmel foglalkozó zsidók a mai Deák téri Zsidópiacra jártak be, mely közvetlen szomszédságában volt a városi nagypiacnak.

A módosabb telektulajdonosok, akik nem adták el rögtön kis parcellák formájában kertjeiket nagyobb villaépületek, bérházak építésébe kezdhettek. Így épült fel az Orczy-ház elsőként a mai Madách-házak helyén, mely többek között a piacra utazó kereskedők elszállásolását volt hivatott kiszolgálni. Így lett a zsidó kereskedőknek is kedvelt szálláshelye a türelmi rendelet után. Az egyre-másra épülő gangos bérházak fokozatosan megteltek mindenféle etnikummal, szorosan tartva azt a házon belüli térbeli elhelyezkedést, melyben a lakások adottsága összefüggött lakója társadalmi helyzetével. Az utcai lakásokba középosztálybeliek, a sarkiakba akár felső osztálybeliek is költöztek, míg a hátsó lakásokat a proletariátus foglalta el. Valóban létrejött a nem szegregált, kevert társadalom térbeli kerete. A kilencszázados évek elején ott, ahol korábban mély telkek voltak, keresztutcák hiányában, átjáróházakkal lazították fel a szerkezetet. Legszebb példája ennek a Gozdsu udvar, mely hét épület összekapcsolódásával kialakult hat egységből álló udvarrendszer. És ez a folyamat spontán módon ment végbe. Szemben a Madách-sétány tervvel és torzójával, melyet a századfordulón bele akartak hasítani ebbe a szövetbe párhuzamosan az akkor már meglévő Andrássy úttal, és amelynek helyességéről napjainkig vita folyik.

Városszerkezeti, városképi szempontból kiemelten védendő karakterű összárosi jelentőségű terület többsége a Nagykörút és a budai oldal körútja által közrezárt területre esik, valamint ide tartozik Budapest két nagyon jelentős zöldfelülete és egyben történeti kertje is a Margitsziget és a Városliget. Ezeknek a részeknek többsége műemléki jelentőségű terület és a világörökségi terület is ennek a részét képezi. Az ezekkel szomszédos területek, főként a pesti oldalon a városszerkezeti, városképi szempontból védendő karakterű összárosi jelentőségű területek minősítésével rendelkeznek. Elszórtan található hasonló szempontból helyi jelentőségű területek, többsége a csatolt települések régi városközpontjai vagy munkás-, ill. tisztviselő lakótelepek.

A városképi illeszkedés szempontjából kiemelten kezelendő részek a Duna mindkét partja északról a vasúti összekötő hídtól délre a Csepel-sziget Gubacsi hídig terjedő szakasza. Az ettől északra és délre lévő Duna parti részek a táji illeszkedés szempontjából kiemelten kezelendő szakaszok. A körutak és sugárutak a város látványának feltárulása szempontjából kiemelten kezelendő nyomvonalak, ezeken belül főként a Hungária körút és az ehhez csatlakozó sugárirányú útszakaszok városképileg kiemelten kezelendő, látványérzékeny nyomvonalak.

1.5. TELEPÜLÉSKÉP, UTKAKÉP

Budapest a XIX. században néhány évtized alatt vizuális dimenzióiban, összehatásában egyedülálló főváros lett. Főleg táji fekvése és több városból történt egyesítése révén.

Egybelátható, belső panorámája, nagy középületei szétterültebb képet mutatnak, egymással összefüggő belső részei együttesen minden irányban öt-hat kilométeres hosszal és több központtal bírnak. (Várhegy és környéke, Duna-partok, Belváros, Kis- és Nagykörút, Városliget).

Ezzel egyidőben épültek át belső városrészei, a lakóházak túlnyomó többsége, az ekkor elbontott klasszicista középvárosnak úgyszólván nyoma veszett. A helyükbe lépő új épületek, együttesek csaknem teljes egészükben és igen nagy kiterjedésben az eklektika korából valók, néhány megmaradt régebbi házzal, s újabb, de kisebb együttesel. Ilyen nagymértékben és egységesen az eklektika korából való nagyvárost alig találunk.

Budapest a historizmus építészeti stílusegyüttesét tekintve, azaz a neoreneszánsz, a neobarokk, a neoromán és a neogót stílusokban (1860-1905), a mintegy 12 km²-nyi egységes építészeti együttesével a Földkerekségen a legjelentősebb, tízezrek munkája nyomán világszerte. Ennek a homogén historizáló építészeti együttesnek a főterengelye

2,2 km hosszú Andrásy út, amelynek 132 épülete közül csak 5 nem historizáló, 1938 és 1970 közötti. Ez egyedülálló világritkaság, erre való tekintettel nyerte el az útvonal a Világörökség megtisztelő címet. Budapest a szecesszió és a bauhaus építészetében pedig 7. helyen áll világviszonylatban.

Az Andrásy út Terézvárosi területe a világörökségi védőövezet. Budapest *aranykorában* erre a területre sok kulturális intézmény és társadalomszervező helyszín koncentrált. Ezek jó része folyamatosan működik és sok érték rövidebb-hosszabb idő alatt újra egyik kiemelt jelentőségű része lesz.

Az Andrásy negyed (a Budai Vártól a Belvároson és az Andrásy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely) városszerkezeti és kulturális összefüggései nem szorítkoznak a Terézvárosra. Szerves egységet alkot vele a Városliget, amely egykor közigazgatásilag is a Terézváros része volt. A terület részei a Városligetet övező nevezetességek; a Király utca és a Városligeti fasor mindkét oldala és egyes nyúlványai is összefüggenek az egészszel. A Nyugati Pályaudvar, mint *Európa ékszerpályaudvara*, és környezetének fejlesztési lehetőségei. Az Andrásy út lipótvárosi legkiválóbb historizáló kapcsolata, indítópontja éppen a Szt. István Bazilika, amely az aszimmetrikusan induló Sugárút kapujának szerves látványi része. Rangos egyházi események mellett a hazai egyházzene nagy hagyományú helyszíne is.

A Budai Vártól a Belvároson és az Andrásy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely építészeti és kulturális értékeit tekintve európai mércével is kiemelt fontosságú (Magyarország a historizmus építészetében világszínvonalú), amit jelez a terület világörökségi besorolása is, ezért megőrzése és értékeinek kibontakoztatása, hozzáférhetővé tétele a nagy nemzeti feladat közé tartozik. Az itt lévő Operaház, a Terror Háza, a Szépművészeti Múzeum, a Múcsarnok, az Állatkert, a Vajdahunyad vára, a Zeneakadémia, a Mai Manó Ház, a Fővárosi Nagycirkusz önmagában is az európai kultúra számon tartott intézményeinek számít, ám külön-külön egyik sem éri el együttes rangjukat, az így kialakított övezet vonzerejét, dinamikáját. A Városliget lett Európa első, mindenki számára nyitott közparkja, amelyet erre a funkcióra terveztek.

A Duna kettéosztja a várost, a sík parti és a hegy-völgyes budai részre. A sík vidéken lapos, elterjedt házrengeteg, a partra kiülő, nyugodt, horizontális város a budai hegyek völgyeiben villanegyedek népesítették be, parkok, erdők szövetében. A hidak pedig feltagolják a Duna és a város együttes terét. A hidak a budai oldalon a betorkolló völgyekbe irányulnak, a pesti parton a Dunához vezető körutakban folytatódnak. A Belváros mentén a Duna medre szűkebb, a parti házsorok szinte közvetlenül a parton épültek. A Belvároson kívül, ahol a folyó szélesedik, szigetekre bomlik, a házsorok előtt szélesedő parksávok alakulnak ki. A hatást növelik a hidak alakja is. A Lánchíd láncainak hullámíveivel visszatükrözi a budai hegyvonulatait, míg a szélesebb szakaszokon a hidak nyugodt vízszintes vonalukkal követik a szétterülő tájat. (Margit-híd)

E városnak a táj, a természet adta egysége folytán legfőbb értéke és vonzereje a dunai látkép. A látkép nagyszabású volta mellett áttekinthetősége, megismerhetősége, mondhatni intimitása adja a város otthonos jellegét. A XIX. századi, különböző nézőpontokból (Margit- sziget déli csúcsa felől, a Parlament felől, a mai Boráros tér környékéről) ábrázolt dunai látkép Pest-Buda ábrázolásainak központi témája.

A XIX században a rakpartok kiépítése után létrejött a pesti Duna-sor egységes, akkor már nagyvárosias házsora, közepén a *Redoute*-tal, csupa klasszicista, hasonló méretű, több emeletes, összeálló bérházzal. Napjainkra e házak maradéka megbújik a dunai szállodasor mögött. A korabeli Duna-sor épületei közül ma már csak az Akadémia és a hozzá csatlakozó házsor maradt fenn.

Az együttes középpontjában áll és egyben a pesti városképnek csaknem gyújtópontját alkotja a Vigadó épülete. (Az itt álló *Redoute* épülete, amely a környező házak sorában állt, az 1849-es szabadságharc során pusztult el.) Az épület ma már csak egy előtérrel nyílik a Dunára, mégis a kép – a Lánchíd és az Erzsébet-híd közti parti házsor - domináns közepe maradt. Az egykori képből jóformán az egyetlen megmaradt jelentős épület, Pest városának legrégebben álló épülete: a Belvárosi templom Karakteres elemei a területnek a Városház utcában álló hatalmas Városháza, valamint a Megyeháza épületei.

A barokk kor két közigazgatási épülete mellett a Belváros területén csak a Százéves Vendéglő (Christ-ház), a Deák téri templomhoz csatlakozó házcsoporthoz, és a Szervita téri templom ad ízelítőt a pesti Belváros jellegéből. Ha tovább haladunk a Belváros szíve felé, ami ma is a város mértani, és egyben egyik valóságos közepe, - Ferenciek tere – még kevesebb maradt mindebből az Erzsébet-híd építésekor. Délebbre – ez Pest városának legrégebbi része,- megmaradt a barokk Egyetemi templom, és a hozzá csatlakozó egykori papnevelde, valamint a Váci utca déli szakasza. A volt Angolkisasszonyok temploma a hozzá csatlakozó házsorral, valamint a Szerb utca vidéke. A körút inkább országútszerű hely lehetett. Az akkor szélre épült Nemzeti Múzeum helye még inkább külvárosias vidék volt. A Kálvin tér pedig a Városkapu előtti piactér szerepét töltötte be. Ebből a korból származik a református templom arányos épülete, a két mellette álló házzal.

Itt ért véget a Belváros (ma is itt van a vége), túl rajta, már a külsőbb városrészek kezdődtek. E külső városrészek már akkor önállóulni kezdtek, kialakult lokális arculatuk és mai központjuk, a levezőszerűen kivezető országutak között.

Így a Józsefvárosban a templom és környéke, a Terézvárosban (akkor még az Erzsébetváros része) a templom és a hozzá csatlakozó térség. A Király utca már akkor is jelentős üzleti forgalommal rendelkezett. Az ezen kívüli területek közül az elvadult Városliget kirándulóléhs, a Ludovika épülete és kertje elhagyatott, az Üllői út környéke a Fűvészkert vidéke kihaltak tűnhetett. Még kijebb pedig csak egy-két góc virágzott, amilyen Kőbánya volt.

A város különböző történelmi korszakaiból megmaradt utcaszakaszok (pl. középkori épületek a Várnegyedben és környékén, barokk beépítések a Deák téren, a vár aljában húzódó Fő utcában) és teresedések (pl. Kálvin tér, Batthyányi tér, Szervita tér) kultúrtörténelmi jelentősége megkérdőjelezhetetlen. Egyes városközpontok, alközpontok esetében fennmaradt történelmi szerkezeti csomópontok, teresedések külön figyelmet érdemelnek (pl. Óbuda Fő tér), de azok a közlekedési útvonalak is, melyek már a kezdetekben biztosították a történelmi városrész kapcsolatát környezetével, a városfal városkapukkal való megtörésével (Bécsi, Váci, Hatvani kapu). Vagy ide sorolandó a külön világörökségi védelmet kapott Sugárút, az Andrassy út is. A Városligeti fasor is történelmi jelentőségű. Pest, Buda és Óbuda 1873. évi egyesülése után Budapest világvárossá fejlődésével a külterületek is fokozatosan beépültek. 1869-ben megindul a lóvasút Zugliget irányába, majd ennek szárnyvonalaként 1903-ban a villamosközlekedés is a Húvösvölgybe, amely a kezdeti turistavonalból a XX. század közepére fő tömegközlekedési tengellyé fejlődött. A közúthálózat fejlesztéséhez már az ókortól meglévő Hidegkúti út (ma Húvösvölgyi út) mellett a Pasaréti út kiépítésére (1899) és az Ördög-árok befedésére (1877) is szükség volt. Budapest munkás-, ill. tisztviselő lakótelepei (pl. Wekerle, Ganz Tisztviselő Telep) nemzetközi példákat követve épültek a XX. század első felében. Ezek a telepek jellegzetes településképpel rendelkeznek, megőrzésük kiemelt értékvédelmi feladat.

A Duna-sor építészeti közepe, és egyben a pesti városképnek csaknem gyújtópontját alkotja a Vigadó épülete. Az épület ma már csak egy előtérrrel nyílik a Dunára, mégis a kép – a Lánchíd és az Erzsébet-híd közti parti házsor - domináns közepe maradt.

Egyedi karakterű városszerkezetek

A városszerkezet egészét meghatározó körutak és sugárutak mentén felépülő többszintes bérházak mellett, egy-egy terület arculatát átformáló lakóterületek jöttek létre, mint a mai VIII. kerülethez tartozó (korábban X. kerület) kertvárosi jellegű lakónegyede a *Tisztviselőtelep* (1887)

A XIX. század utolsó negyedében megduplázódott a város lakossága, az ugrásszerűen fejlődő gyáripar következtében. A meg növekedett lakásigény kielégítésére 1909-1925 között megépítik a *Wekerletelepet*. A sajátos karakterű városrész - akkor Kispesthez tartozott- területen végrehajtott tervszerű állami építkezés eredményeként, mai mércével mérve is modern lakótelepet kaptak a beköltözők. Az egész telep megtervezésénél kiemelkedő fontosságú volt a környezetnek a közösség életére gyakorolt várható hatása,

Ugyanekkor kezdődött meg Budapest első művésztelepének, (Százados úti művésztelep (1909-1911) kiépítése, az akkori Budapest peremén. Egyedi karakterű és hangulatú szinte falusias településrész ma is.

A budai oldalon kisebb telepek, vagy csak egy-egy utcaképet meghatározó együttesek jöttek létre a szecesszió és a Bauhaus építészeti stílusában, (*Krisztinaváros, Pasarét, Rézmál; Ügyészek és bírák lakótelepe 1910-1913, Virányos-i tisztviselőtelep 1908, Napraforgó utcai minta lakótelep 1931*)

A XIX. századi gyors ütemű ipari fejlődés nyomán megvalósuló gyártelepek, korabeli funkciójukat kiszolgáló épületállománya sajátos, egyedi karakterű elemei a városnak. (*Weiss-Mannfréd művek és lakótelep, Óbudai Gázgyár és lakótelep, Soroksári úti malomépületek, Ganz Villamosság Művek*)

A várossal együtt fejlődött, és alakult, a mai történelmi zsidónegyed a Belső-Erzsébetvárosban. (*Király utca –Károly körút- Rákóczi út- Erzsébet körút által határolt terület*)

Pest régi zsidónegyede a főváros egyik legrégebbi, legizgalmasabb és leghangulatosabb városrésze. A ma Belső-Erzsébetvárosként számon tartott terület érdekes jelenség, hiszen különleges megjelenésének és műemlék-épületeinek köszönhetően egyedülállónak mondható Budapest más városrészeihez képest, illetve egyéb közép-európai nagyvárosok (Prága, Krakkó) zsidónegyedeihez képest.

A XVII. században Óbudán letelepedett zsidó közösség kereskedelmet csak a városfalakon kívül folytathatott. Piachelyük, a Deák tér közelében, a mai Madách tér északi felén, a városfalon kívül terült el. A piac közelében sorra nyíltak a vásárra érkező zsidókat szállásoló vendéglők, majd miután megkapták a letelepedés jogát, a Király utcában alakult ki Pest első zsidónegyede a XVIII. század végén. Előkelő utca épült itt ki, mivel ez kötötte össze az egykori városfalon belüli városrészt a Városligettel. A két- és háromemeletes házakat a kor neves építészei tervezték. (Pollack Mihály, Hild József) E klasszicista épületek közül csak néhány maradt fenn a Király utca teljes szakaszán. A XIX. századi gettót határoló utcák által közrevelt terület utcahálózata jól tükrözi eredeti földművelési funkcióját. A hosszú, keskeny parcellák határát jelzik a mai is meglévő legrégebbi utcák. (Síp utca, Dob utca). A parcellák feldarabolásával és keresztutcák kialakításával jöttek létre a mai háztelkek elődei.

A két utca közötti mély telkek maximális beépíthetőségét, a lakásszám növelését, a kereskedelmi és szolgáltatást biztosító boltok elhelyezését átjáró udvaros tömbök biztosították. (Ezek egyike a helyreállított Gozdsu udvar.) Helyet kaptak a területen a hitélet különböző intézményei is, mint a zsinagógák, rituális fürdő, iskola és egyéb létesítmények.

A historizmus stílus együtteseinek területei

A barokk és klasszicizmus korának együttese, főként a pesti oldalon megfoghatók a század végi átépítés idején. A megmaradt épületek elszigetelten maradtak fenn.

Ezekre a „szigetekre” épült fel a historizmus középületeinek és lakóházainak nagyszabású együttese. Értéke elsősorban a város, sőt nagyváros méretű alkotás tényéből ered. Figyelemre méltó, hogy miközben a korábbi történelmi korok épületállományát elpusztította, addig magát a fő városszerkezetet megtartotta. A meglévő fejlesztette, kiegészítette új eklektikus elgondolású városszerkezeti elemekkel.

A korábbi városfal helyén megnyitja a Kiskörutat, ezzel koncentrikusan pedig a Nagykörutat. A sugárutak (korábbi országutak) és körutak rendszere szerves egységet alkot, végeikben a Duna-hidakkal. Ezt a rendszert fényes ráadásként egészítette ki az újonnan a Belvárosból a Városligetbe vezető új sugárút, a mai Andrassy út. Kidolgozása mintaszerű és elegáns, különösen a szélesedő terekkel megszakított, a zárt bérház-soroktól fokozatosan a villamosokig lazuló, kétoldali beépítése révén. Kiépítése hihetetlen gyorsasággal történt az 1870-es évek elején készült tervektől az 1877-es megnyitókig, és a '80-as évek közepéig lezajló végleges kiépítésig. Elkészült az útra nyíló Operaház, (a kor legmodernebb színháza) 1896-ra pedig elkészül a kontinens első földalatti villamos vasútvonala az út alatt. Az Andrassy út végén a Hősök terén, két múzeum épül, a Múcsarnok (1895-1896), és a Szépművészeti Múzeum (1900-1906) melyek között a látványi tengelyben magasodik az emlékmű. Az emlékmű az 1896-os millenniumi ünnepekre szánt számtalan építészeti és városfejlesztési beruházás egyik ékköve, ami azonban csak tíz évvel később (1906) készült el.

A millenniumi ünnepek tiszteletére, olyan épületegyüttest hoztak létre a Városligeti tó partján, amely „három dimenzióban” ábrázolja a magyar építészet ezeréves történetét. Nevét legjellemzőbb részéről a „vajdahunyadi várat” mintázó homlokzatáról kapta. A fából készült épületkomplexum 1896-ban az Ezredéves Országos kiállítás fő látványossága volt, tartós anyagokból 1904-1909 között épült újjá.

Ebben a korszakban helyezték el a legjelentősebb középületeket. Nagyszabású volt a Királyi Palota megnövelése, a Parlament, és vele szemben a Mátyás-templom és Halászbástya együttesének kiépítése.

Budapest historikus városépítészetének jellegzetessége az is, hogy a sűrűbb, többemeletes épületekkel rendelkező Belvárost, parkok fűzik a külső, a lazább szerkezetű külső városrészekhez. Ezért Budapest belvároson kívüli területein több a zöld, mint sok e korabeli nagyvárosban. Ebben közrejátszott, hogy az építkezések java része a korai eklektika idejében zajlott. Épületeire a „kézműves építés”, az egyszerű, igényes formavilág a jellemző.

Az ezután épült, a szecesszióba áthajló késői eklektika korában épült városrészekre, épületekre ez már nem jellemző. Az iparosodó, gyorsuló élet elsöpri a korábbi épületek bensőséges világát. Így épültek például a Nagykörút később kiépített részei, (Szent István körút), a Lipótváros Parlament környéki része, és ekkor épül át a Belváros szíve, az Erzsébet-híd építésével kapcsolatban.

A Kiskörút övezte Belvárosához, az egykori városfalak vonalához igazodtak a külsőbb – mára, már belső városrészek, kerületek. (Lipót-, Teréz-, Erzsébet-, József- és Ferencváros). A főútvonalakon egységesen eklektikus kép mögött rejtett változatosságok, különféle belső világok helyezkednek el. Ezt leginkább a terek és régi plébániák érzékeltetik. Valami olyasmit oldottak meg, amire ma is törekszünk, központot és egyéni karaktert adtak a környéküknek, az otthonosság elemi feltételét. Szinte minden városrésznek megvan ma is ez a szinte különálló életet élő központja, a körúton kívüli és belüli része.

A szecesszió építészetének területei

Budapest kiterjedt városrészeit nem hagyta érintetlenül a XIX. század végének és a XX. század elejének, a historizmust tagadó, új építészeti irányzata, a szecesszió. Legismertebb, legnagyobb hatású építész, a stílus magyar irányzatának kezdeményezője *Lechner Ödön* (1845-1914). Számos épülete közül legjelentősebb budapesti alkotásai az *Iparművészeti Múzeum* (1893-1896), *Magyar Állami Földtani Intézet* (1898-1899), mely Magyarország legrégebbi, ma is működő tudományos kutatóintézete, valamint az V. kerületi Postatakarék pénztár (ma Magyar Államkincstár épülete, 1901). Szecessziós épületeink tervezői között szerepel *Kós Károly*, *Lajta Béla*, *Komor Marcell*, *Málnai Béla*, *Vidor Emil*, *Árkay Aladár*, *Vágó fivérek* és még sokan mások. Középületeik, Épületeik a város számos kerületében fellelhetők.

E korszak is jelentős, Európai viszonylatban is kiemelkedő épített örökséget hagyott a városra. A körutak menti belső kerületekben a közintézmények, múzeumok, templomok, fürdők és lakóépületek a korábbi épületek szövetében állnak. A XX. század elejéről származó, kisebb-nagyobb építészeti együttesek megjelenése, a XIX. század végén

fejlődésnek indult kerületekben, főként a lakóépületek tekintetében, kiterjedt lakótömbök formájában jelennek meg. (Wekerle telep 1909-25, a Százados úti művésztelep 1909-11)

A város terjeszkedésével, majd a Városliget kialakulásával jelennek meg az első villák a mai Hermina út környékén és az Ajtósi-Dürer sor elején.

Budapest XI. kerülete, az I. kerület addig jobbra mezőgazdasági jellegű déli területeiből alakult ki. Épületeinek zöme a XX. század folyamán épült. A lakótömbökben a szecesszió és a két világháború közötti építészeti stílus nivós alkotásaival találkozunk.

Kiemelt városszerkezeti helyzetben lévő elemei többek között a *Zeneakadémia (1907)*, a *Vakok Állami intézete, az Ernst Múzeum / Magánmúzeum (1912)*, a londoni *The Gresham biztosítótársaság palotája (1906)*, a *Gellért Hotel és Gyógyfürdő (1912-1918)*.

Itt kell megemlítenünk a korszak nagy ipari létesítményeihez csatlakozó lakóterületeket is. Mint például az *Óbudai Gázgyár*, avagy a *Weiss-Mannfréd Művek* lakótelepei.

A korábban önálló települések (melyeket az '50-es években csatoltak a Fővároshoz), központjai a barokk korszakból egy-egy templomot, épületet őriztek meg. A XIX. század végi polgárosodás és gazdasági fejlődés időszakában városközpontjaik a kor szellemében újultak meg. Így a jelenlegi központok területén szintén a korai és a késő eklektika, valamint a szecesszió stílusjegyeit viselő közintézmények (városházák, iskolák, postaépületek) és lakóházak találhatók.

A Bauhaus építészetének területei

Közintézményeink, múzeumaink, lakóépületeink többsége a XIX. század végi főváros kialakulásának mai napig jelen lévő tanúi. A két világháború közötti, majd az 1950-es években új építkezések már nem jelentek meg ilyen nagyszabású együttesek, városrészek kialakításával. Ezek kisebb csoportokban vagy egy-egy kiemelkedő épület megvalósításában jelennek meg, a Város belső kerületeiben. (Erzsébet téri buszpályaudvar)

Az előzőekhez fogható városépítés a két háború között nincs, legfeljebb a budai villanegyedek kiterjesztése. Budapest belseje lényegében kész volt 1914 előtt, mely nagyrészt az azt megelőző ötven év alatt készült. A két világháború közötti városfejlesztés és épületei kisebb területi egységet alkotnak a város különböző kerületeiben. Ilyen például Budán Pasarét, Pesten az Új Lipótváros

A város budai oldala a Várhegy, Víziváros, Óbuda, Krisztinaváros is állandóan fejlődött, változott. Itt jelenik meg leginkább a modern építészet. Kozma Lajos, Molnár Farkas, Fischer József, Dávid Károly, Medgyaszay István és mások villái, bérházai, középületei, - jellemzően - a két világháború közötti fejlesztésekről, beépítésekről beszélhetünk. Ilyen egyedülálló együttes a Napraforgó utcai modern villatelep, vagy a Németvölgyi úti kertes bérháztömb.

Budapest külső kerületei,- egészen a II. Világháborúig- (Óbuda, Újpest, Kőbánya, Angyalföld) megőrizték szinte kisvárosias, avagy ipari jellegüket. Említésre méltó az a ma még nem kellőképpen ismert és katalogizált épületállomány is, mely a II. Világháborút követő időszakban, a szocialista-realista építészeti stílus jegyében épült város szerte, újabb intézményi és lakóterületekkel gazdagítva a várost. Megjelenésük a belső kerületekben szórvány-szerű, kisebb együtteseket magukba foglaló, inkább a külső kerületekben alkotnak nagyobb szövetet. Ilyen a XIII. kerületben a Béke út és Váci út között a Fiastyúk utca és a Rákos patak között kialakult belső kertes, több emeletes lakóházakat, művelődési házat, és kertes művésztelep, családi házakat magába foglaló nagy kiterjedésű terület. Vagy ehhez hasonló nagy kiterjedésű a XIV. kerületi Kerepesi út menti lakótelep.

Budapest fejlődése és fennmaradt épített öröksége, híven tükrözi a történelem viharait. A kisebb-nagyobb kiterjedésű város a pusztítások után mindig újjáépült. Ezért ókori, középkori és a török időkből származó emlékenyaga csekély számú, ritka ékkövekként ragyognak elő a mai városszövetből.

Iparterületek

Érdemes külön csoportban tárgyalni a gazdasági fellendülés, iparosodás korszakához tartozó ipari épületek megjelenését, elhelyezkedését. Főként azért, mert a felhagyott gazdasági tevékenység megszűntével, különösen érzékeny épületállományt jelentenek. Sérülékenységüket fokozza az is, hogy épületeik, együtteseik építészeti értékeit csak a XX. század végétől méltányoljuk, és tartjuk védésre érdemesnek.

Megjelenésükre jellemző a XIX. században, a Belváros területén kívüli elhelyezkedés. Korabeli funkciójuk pedig sokrétű. Az építéshez szükséges téglagyárak, a város üzemeltetését szolgáló „üzemi” épületek, avagy a fellendülő ipar termelői, és a lakosság fogyasztását, szolgáltatását kiszolgáló épületegyüttesek jönnek létre.

Megtaláljuk közöttük a *kohászat* (I. kerület Ganz Ábrahám kéregöntődéje XIX. század közepe), a vízépítés (*IV. kerület Vízmű, XIII. kerület Margitszigeti Víztorony 1911*), a posta és vasút (*Millenniumi vasút 1896, Nyugati pályaudvar 1874-77, Keleti pályaudvar 1881, XII. kerület Fogaskerekű vasút Szabadsághegyi végállomása 1890*), a gáz- és villamos

művek (VIII. kerület Gázgyár 1856, Óbudai Gázgyár 1913, Ganz villamossági gyár 1878-1911) és nem utolsó sorban a hajózás épületeit (Hajógyári sziget, Magyar hajó és darugyár villamos gépház és kazánház 1895, gépszerelő csarnok 1902, összesen 11 épület).

Számottevő épületállományt jelentenek a malmok (IX. kerület Concordia Gőzmalom 1866, Ferencvárosi Gőzmalom 1893) és a különböző funkciójú az ipari termeléshez kapcsolódó üzemi épületek csoportja (IX. kerület Fegyver- és Gázkészülékgyár gyárépülete 1910, X. kerület MÁV Mozdonyserelő csarnok és járműjavító műhely 1890-es évek vége, IX. kerület, Közvágóhíd 1872).

Nem egy esetben az ott dolgozók számára, munkahelyükhöz közeli lakó-együtteseket is építettek. (Óbudai Gázgyár, lakóépületei, Weiss-Mannfréd Művek lakóépületei).

A teljesség igénye nélkül felsorolt példák jól jelzik e védett, ipari épületállomány nagyságrendjét, és területi kiterjedtségét.

Az XIX. század végén külterületnek számító részeken felépült ipari együttesek napjainkra a városszövet szerves részévé váltak Egy-egy kerület súlyponti, fejlesztési lehetőségét alkotják, alkothatják. (Millenniumi park, Concordia malom)

Az ipari épületek különleges csoportját alkotják, a XIX. század végén, a városlakók kiszolgálására az egyes kerületekben felépített vásárcsarnokok. Korszerűsítésük, helyreállításuk után, ma is korabeli funkciójukat látják el. Nem csak a városban lakók, de az ide látogatók számára is vonzó és különleges épületek. (Nagyvásárcsarnok 1889-1896, IX. kerületi Vásárcsarnok 1897, V. kerület Vásárcsarnok 1897, VI. kerület vásárcsarnok 1897)

A számos épületből álló, nagy területen fekvő iparterületek mellett, jelentős részét képezik a hasznosítható épületállománynak az egyedi, a beépített környezetben megjelenő egyes épületek

Az utóbbi évtizedben a védett épületek listája tovább bővült, mind korábbi funkciójuk, mind építési koruk tekintetében. (Budaörsi repülőtér 1936-37, József telefonközpont 1910-16, Teréz távbeszélő központ 1904, Corvin áruház 1915-26, Krisztina körüti Postapalota 1924)

1.6. TELEPÜLÉSKARAKTER: TELEKSZERKEZET ÉS TELEKHASZNÁLAT, BEÉPÍTÉSI MÓD ÉS ÉPÜLETTÍPUSOK

Budapest 525,12 km² területen helyezkedik el, a terület 52 %-át a jelenleg beépített telkek teszik ki, 48 %-a beépítetlen. A hatályos TSZT alapján ez az arány távlatban akár 59% - 41% is lehetne. Ez azt jelenti, hogy a hatályos terv alapján a jelenleg még nem beépített területek rovására 3675 ha terület újonnan beépíthető.

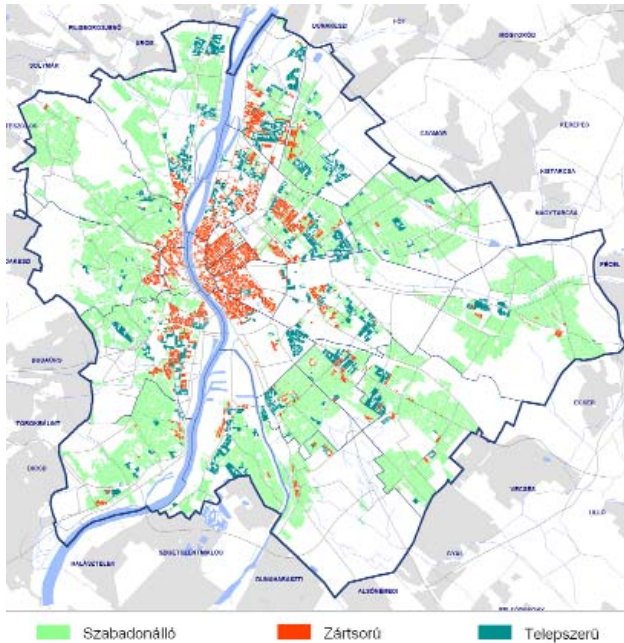
A beépített területek zömét a lakóterületek (61%), ezt követően a gazdasági területek (12%) teszik ki, minden más területhasználat 6% alatti arányt képvisel. A beépítetlen területek közül a mezőgazdasági terület, az erdők és a közlekedési területek hasonló arányban fordulnak elő. Mivel a közlekedési területek műszaki szempontból igénybe vett területek, a város szabad területeinek aránya a teljes területhez képest összesen csak 32%.

Budapest beépített területének döntő részét, 61,7 %-át (az összterület 28%-át) a lakóterületek foglalják el.

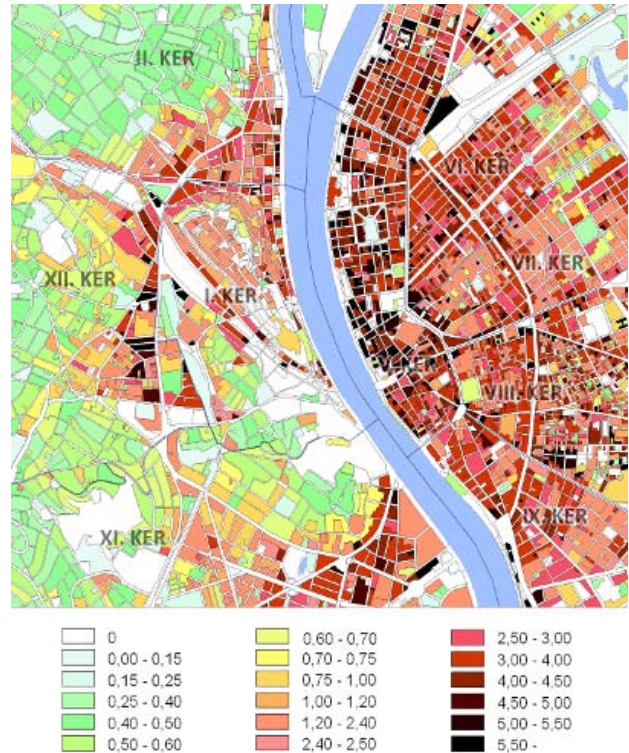
Az eltérő karakter miatt a *beépítés módját* illetően a szabadon álló, a zártos és a telepszerű beépítést különböztettük meg. A zártos területek a történelmi belváros, a vár és környéke mellett Újbudán és Észak-Pesten jellemzők. Megtalálható még az 1951-ben Budapesthez csatolt települések régi központjaiban (pl. Soroksár, Nagytétény) is. Ez a beépítési mód csak a lakóterületek 10%-án található. A II. világháború után kezdtek épülni a lakótelepek, egészen a rendszerváltásig. Erre a struktúrára jellemző, hogy a lakóterületekhez tartozó zöldfelületek közhasználatúak, fenntartásuk általában önkormányzati feladat. A lakótelepek a város szerkezetében két, helyenként három gyűrűt alkotva csoportosulnak, a lakóterületek 12%-át adják. A város döntő része (78%-a) azonban szabadonálló épületekkel beépített (a karakter miatt ide tartoznak az ikres és az oldalhatáron álló épületek is).

A *beépítési mérték* szorosan összefügg a beépítési móddal. A lakóterületek beépítési mértéke a történelmi belváros zártosúan beépített területein a legmagasabb. Az elmúlt években azonban megfigyelhető volt az ún. lakóparkok területein a beépítési mérték, a szintszámok és ezzel együtt a szintterületi mutató növekedése is. A lakóterületek 4%-a 60%-nál jobban beépített. A szabadonálló beépítés esetén viszont csak a terület 2%-án haladja meg a beépítési mérték a 40%-ot. A lakóterületek 86%-a esetén a beépítés mértéke 30% alatti, 4%-án azonban meghaladja a 60%-os mértéket is.

Beépítés módok szerinti eloszlás

A beépítés mértéke

A beépítés módja

A beépítési módok közül – az alapvetően eltérő karakterük miatt –, a szabadon álló, a zárt sorú és a telepszerű beépítést különböztettük meg. A város beépített területének 82%-a szabadonálló jelleggel beépített, a lakótelepeket jellemző telepszerű beépítés a terület 8%-án, míg a zárt sorú beépítés összesen a terület 10%-án jellemző.

A beépítés mértéke

A főváros beépített területei nagyrészt alacsony arányban beépítettek. 64,2%-uk esetében a beépítési mérték 20% alatti. 50% fölötti beépítéssel csak a területek 4,73%-a rendelkezik. A legmagasabb beépítési mérték a történelmi belvárosban és az ahhoz csatlakozó területeken található, amíg igen alacsony beépítettséggel az elővárosi zónában lévő lakóterületek rendelkeznek.

Az épületek szintszámai

A beépített területeken az épületek szintszáma 81,23%-os arányban nem haladja meg a két szintet, 11 szint fölötti beépítés a terület 1,71%-án mutatható ki. A legfeljebb kétszintes épületek nemcsak a lakóterületek, hanem jellemzően ilyen módon beépítettek a közösségi célú (intézményi) területek, a kereskedelmi, szolgáltató és a gazdasági területek is.

A város üzemeltetéséhez szükséges területek is alacsony szintszámmal beépítettek. A 11 szintnél magasabb épületeket elsősorban a lakótelepeken találjuk, de irodaépületek és igazgatási épület esetében is előfordul ilyen magasság.

A szintterületi mutató

A szintterületi mutató a város beépített területeinek a több mint közel 70%-án 0,4 érték alatti. 4,0 értékű szintterületi mutató csak a terület 0,97%-án fordul elő. A nagy szintterületi mutatójú területek (a beépítési mérték és a szintszám összefüggései miatt) leginkább a történelmi belváros és az ehhez csatlakozó területeken található.

Egyedi épületek vizsgálata, épülettípusok

A korábban vizsgált építési periódusok XIX. század közepétől a két világháború közötti építészetig bezárólag legjelentősebb épületállományát a lakóépületek jelentik, azonban éppen a városszerkezetileg kitüntetett helyzetekben a középületek karakteres városképi elemekként jelennek meg.

Lakóépületek

Kialításuk, megjelenésük az adott korszakot reprezentálja. A historizmus kezdeti és késői időszakára a körfolyosós, nagyméretű háztömb a jellemző. A különböző társadalmi rétegű bérlőknek kialakított lakások számára ez a típus kínálja a legtöbb lehetőséget. Az utcafronton a nagyméretű több szobából álló, világos nagypolgári otthonokat, míg a gan-

gokról nyílóan a kispolgári, egy-két szobás, kevésbé jó fényviszonyú lakásokat helyezték el. Épületszerkezeteik a kor építéstechnológiájának megfelelőek. Az épületben megjelenő alkalmazott társnépzészetek elemei, (díszítőfestés, stukkó, terazzo burkolatok, épületbádogos és kovácsoltvas díszek) a gyártók mintakönyvei alapján kerülnek kiválasztásra. Homlokzati kialakításuknál leginkább az olasz mintájú palota homlokzat az uralkodó. Sok esetben egyedi építészeti értékük sem elhanyagolható, de jelentőségük, kultúrtörténeti értékük az egész városképet meghatározó mivoltukban rejlik. Szecessziós lakóépületeink nem egy esetben e kor jeles építészeinek alkotása. A magánvillák és a nagyméretű bérházak jól szemléltetik az új irányzatot, Térszervezésük, épületszerkezeteik azonban nem mutatnak jelentős változást az eklektikában alkalmazotthoz képest. A lakásokat mindkét említett periódusban a reprezentatív szempontok szerint tervezték meg, nem pedig a gyakorlatosság és a higiénikus életmód követelményeinek megfelelően.

Az új építészet hazai kibontakozása az 1930-as években már elkésztett, szinte egy évtized lemaradással követte a külföldi kezdeményezéseket. Az építőanyag és az építőszerkezet technikai fejlődése is hozzájárult az új építészet elterjedéséhez. Az új építészet lényegét nem a külső megjelenésben, hanem a tökéletes funkcióban, a jó alaprajzi megoldásban találhatjuk meg. Az épület funkciójából adódó igények tökéletes kielégítését

A zárt udvaros telekbeépítés, mely az első háború előtt a főváros belterületein általános volt, korszerűsödni kezdett azzal, hogy az udvar felőli oldalra lehetőleg csak mellékhelyiséget nyitottak. A telek teljes körbeépítése helyett a telektömb keretes beépítése azonban csak lassan terjedt el.

A fővárosi kislakásos bérházak közül kiemelkedik a Bécsi úti (1927), a Budaörsi úti lakótelep (1925), a Simor utcai tisztviselőtelep (1926), és a megjelenésében puritánabb Hengermalom utcai bérháztömb (1927.) Szemben a bérházakkal, ahol a lakásalaprajz a beépítési módok korszerűsítésének következményeként a függőfolyosó és az udvari lakás elkerülésével jelentősen fejlődött, a nagypolgári családi ház, a villa alaprajza a rendelkezésre álló anyagi eszközök ellenére is még többnyire korszerűtlen maradt.

Kulturális Intézmények, múzeumok és egyéb kulturális értékek, társadalomszervező helyszínek

A különböző építészeti korszakokban létrejövő közintézményekre, kulturális, vallási és egészségügyi létesítményekre a korra jellemző szerkezetek és stílusjegyek a jellemzők. Frekvenciált funkciójuk következtében felújításuk, helyreállításuk, és az ezzel együtt járó korszerűsítésük nagyobb időszakokként lezajlik, így műszaki állapotuk jónak mondható. Jelentőségük többrétű. A bennük létrehozott kiállítások, gyűjtemények bemutatásán túl a város, különböző építési periódusának is reprezentatív példái. Térbeli szétszórtságuk pedig a város sokrétűségét erősíti. A kulturális intézmények sora behálózza a Főváros területét, szinte minden kerületben biztosítva a megfelelő szórakozási lehetőséget.

Fővárosunk számos múzeumépülettel rendelkezik. Nem egy közülük már eleve erre a célra létesült. Ezek közül is kiemelkedőek a Nemzeti Múzeum (1837-47) Szépművészeti Múzeum (1900-1906) a Múcsarnok (1895-1896), és az Iparművészeti Múzeum épületei. (1893-1896) A szecesszió korában valósul meg, a magánmúzeumként épített Ernst Múzeum (1912) Néhány esetben a valamely korról behatóan foglalkozó műgyűjtő otthona válik későbbiek során a gyűjtemény otthonává-múzeummá.

A helyreállított műemléképületek bemutatására és működtetésére, az egyik lehetséges és gyakran alkalmazott megoldás a múzeumi funkció. A helyreállított Budai Vár ad otthont a Budapesti Történeti Múzeumnak és a Magyar Nemzeti Galériának. A Kiscelli Múzeum az óbudai trinitárius kolostor és templom épületében található. Óbuda helyreállított barokk épületeinek egyik együttese a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó ipari Múzeum számára biztosít sajátos hangulatú helyszínt. Ezen típusú épülethasznosításnak számtalan példáját találjuk meg a város szövetében.

Budapest színházi, zenei élete európai viszonylatban is jelentősnek számít. Színházai főként Pest területén találhatók, Buda ebből a szempontból szegényesebbnek mondható. Egyik legjelentősebb, a Várnegyedben található, a karmelita templomból kialakított Várszínház épülete (1787).A pesti oldalon színházi épületeink többsége az Andrassy út – Nagymező utca tengelyében, vagy annak szomszédságában csoportosul. (Thália színház, Budapesti Operett színház- a valamikori Somossy Orfeum 1922, az Új színház – valamikori mulató- 1909). A körutak mentén is épülnek színházak, mint például a Vígszínház épülete (1897), Az említett példák csak a védett épületeket ragadja ki a színházak közül, de kívülük is számos színházi létesítményt találunk mind a belvárosban, vagy a valamikori külső kerületekben is.

A zenei élethez kapcsolódó épületeink egyike az Operaház (1875-84), mely a korának egyik legkorszerűbb épülete volt, valamint a Zeneakadémia szecessziós épülete (1904-1907). Kulturális intézményeink sorából nem hagyhatók ki a filmszínházak, mint az Uránia filmszínház (1893) a Broadway filmszínház (1938), a Margit körüti lakóház és filmszínház épülete (1938).

A különböző építési korok védett épületei között, fontos helyet foglalnak el a templomok, mint a kulturális élet szervezői, időszakos hangversenyek megrendezésével.

Műszaki állapot

Leszögezhetjük, hogy ezen épületállomány műszaki állapota főként a lakóépületek tekintetében nem nevezhető kielégítőnek, és a mai életmód igényeinek megfelelőnek. Ennek a műszaki romlásnak több összetevője van. A korábbi állami fenntartású és kezelési bérlakásokat, jórészt az V., VI., VII. kerületben, a növekvő fenntartási költségek megszüntetésére kezelők átadták a bennük lakók tulajdonába. Az így magántulajdonná vált társasházi közösségre terhelődött az egyébként nagy értékű lakóépület felújításának összes költsége. Az alapvető rendszerek felújításán túlmenően, ez nem egy esetben különleges felkészültségű kivitelező (restaurátor bevonása) meglétét és magas felújítási költséget rótt a társasházra. Érthető e munkálatok elmaradása, ami az épület állapotának további romlását okozza. Ezt a folyamatot csak felgyorsította a Belvárosból az agglomerációba történő tömeges kiköltözés, a magántulajdonú lakás eladásával az 1980-as években. A megüresedett lakásokat kisebb-nagyobb irodák foglalták el. Ez különösen az V. kerületben követhető nyomon.

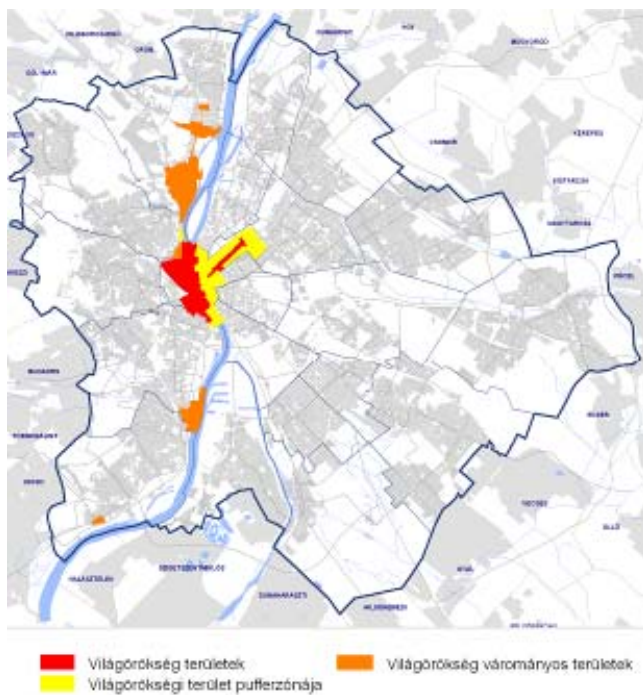
A két világháború között létrejött épületek esetében a folyamatos és megfelelő karbantartás elmulasztása miatt, műszaki állapotuk gyorsuló ütemben romlik. Megállapítható, hogy műemléki szempontú helyreállításukhoz a restaurátori kivitelezés itt is megjelenik.

1.7. VÉDETTSEGEK: RÉGÉSZETI ÉS MŰEMLEKI, TERÜLETI ÉS EGYEDI

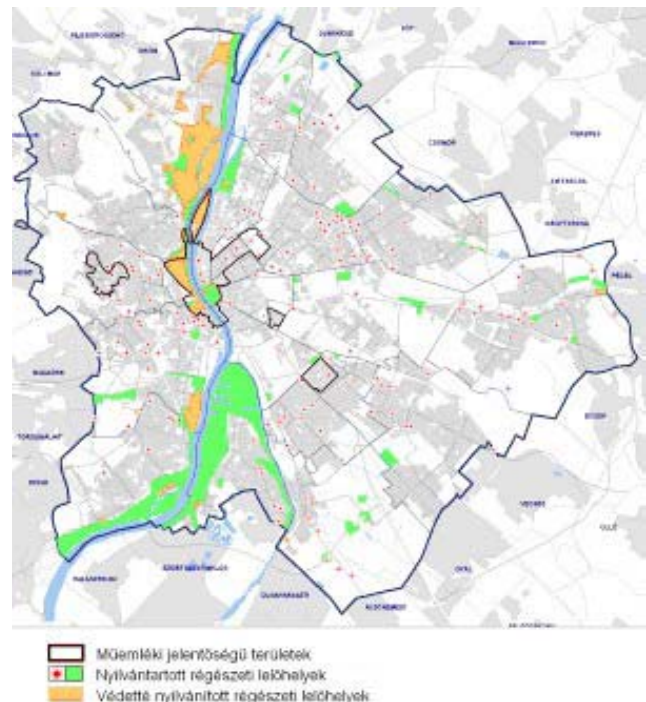
Világörökség

„1972. november 16-án született meg az ez idáig legjelentősebb eszköz földünk egyetemes természeti és kulturális értékeinek megőrzésére: az UNESCO *Világörökség* Egyezménye. Az Egyezmény olyan egyedülálló jogi eszköz, amely globális felelősségvállalást tesz lehetővé a világ kulturális és természeti értékeinek megóvásáért.” / www.koh.hu

Világörökségi területek térbeli elhelyezkedése

Régészeti és műemléki jelentőségű területek, térbeli elhelyezkedése

A világörökség helyszínei 3 kategóriába sorolhatóak:

- Világörökség területe
- Világörökségi terület pufferzónája
- Világörökség várományos területe

A világörökségi terület pufferzónája olyan, a világörökségi helyszínt körülvevő terület, melynek fejlesztésére és használatára korlátozásokat vezettek be, hogy a világörökségi területek védelmét egy újabb szinttel növeljék. A pufferzónának a jelölt terület közvetlen környezetét kell tartalmaznia, olyan területeket, jellegzetességeket,

panorámákat, melyek nagy jelentőséggel bírnak a helyszín védelme szempontjából. A budapesti világörökségi helyszínének részei jelenleg a következők (a listára való felvétel évének sorrendjében):

A Duna-part látképe és a Budai várnegyed (1987)

Budapest Duna-parti látképe: a Világörökség részét képezi a budai oldalon a Műszaki Egyetem néhány épülete és a Széchenyi lánchíd által közrefogott terület, a Gellért fürdő, a Gellért-hegyi Szabadság-szobor és a Citadella, valamint a budai Várnegyed épületei és a Duna-part a Margit hídig. A pesti oldalon védettséget élvez a Parlament, a Lánchíd pesti oldalán található Roosevelt tér (jelenleg Széchenyi István tér) a Magyar Tudományos Akadémia és a Gresham-palota épületével, valamint a Duna-part egészen a Petőfi hídig.

Az Andrássy út és történelmi környezete (2002)

Az Andrássy út teljes vonalának épületei (köztük az Operával), a millenniumi földalatti és a Hősök tere.

A térképi feldolgozáson jól látszik, hogy Budapesten a központi területeken, többnyire az I., az V., és a VI. kerületek jelentős részein találkozhatunk világörökségi védelmet élvező területekkel. Világörökség várományos területek pedig főként a III. kerületben találhatóak.

Területi védelem – országos és fővárosi szinten

„Az Országgyűlés felismerve, hogy kulturális örökségünk hazánk múltjának és jelenének pótolhatatlan, egyedi és meg nem újítható forrása, a nemzeti és az egyetemes kultúra elválaszthatatlan összetevője; abból a célból, hogy a nemzeti és az egyetemes történelem során felhalmozott kulturális örökség feltárásának, tudományos feldolgozásának, megóvásának, védelmének, fenntartható használatának és közkinccsé tételének törvényi feltételeit megteremtse, valamint annak érdekében, hogy a nemzeti és az egyetemes kulturális örökség megőrzésére irányuló tevékenységeket szabályozza, a feladatokat meghatározza, és tovább egyszerűsítse, hatékonyabbá tegye a hatósági eljárásokat, illetőleg a kiemelkedő jelentőségű kulturális értékek állami tulajdonba kerülését elősegítse”¹, megalkotta a 2001. évi LXIV. törvényt a kulturális örökség védelméről.

„Műemléki jelentőségű területeként” műemléki védelemben részesül a település azon része, amelynek a jellegzetes, történelmileg kialakult szerkezete, beépítésének módja, összképe, a tájjal való kapcsolata, terei és utcaképei, építményeinek együttese összefüggő rendszert alkotva - védelemre érdemes módon - fejezi ki az azt létrehozó közösség építészeti kultúráját, és amelyet jogszabály ilyenként védetté nyilvánított. / www.koh.hu

Budapest esetében következő műemléki jelentőségű területek találhatóak:

- ☐ a Világörökségi védelem alatt álló terület
- ☐ a Margit-sziget
- ☐ a Sváb-hegy
- ☐ a Wekerle telep
- ☐ Ganz tisztviselőtelep

A „régészeti lelőhely” az a földrajzilag körülhatárolható terület, amelyen a régészeti örökség elemei történelmi összefüggéseikben megtalálhatók. / www.koh.hu

A régészeti lelőhelyek védelmük és kezelésük szempontjából az alábbi három kategóriába sorolhatók:

- ☐ Védetté nyilvánított régészeti lelőhelyek
- ☐ Ismert és nyilvántartott régészeti lelőhelyek
- ☐ Régészeti érdekű területek

Budapest Főváros Településszerkezeti terve is tartalmaz védendő elemeket, amelyek alapvetően két fő tematika szerint rendeződnek:

- ☐ a védendő karakterelemekkel rendelkező területek összvárosi, illetve helyi jelentőségük szerint,
- ☐ a városképileg kiemelten kezelendő nyomvonalak és területek elhelyezkedésük, illetve jellegük alapján vannak megkülönböztetve, továbbá megjelennek a tervlapon a magasépítmények elhelyezése szempontjából eltérően szabályozott övezetek.

A helyi védettség vonatkozásában megoldandó az értékvédelmi jogok és feladatok megosztása a főváros és a kerületek között. Ennek a szándéknak megfelelően a rajzi munkarészben a terv megkülönbözteti az összvárosi jelentőségű és a helyi jelentőségű védett, illetve védelemre tervezett elemeket.

Budapest Főváros Településszerkezeti terve szerint védendő területek

¹ 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről

☐ Városszerkezeti, városképi szempontból kiemelten védendő karakterű, összvárosi jelentőségű terület

E területeken belül a történetileg kialakult településszerkezet, településkép és az építészettörténeti, illetve helytörténeti, kultúrtörténeti értelemben értékes meglévő épületállomány védelme igen fontos a belváros nagyvárosi karakterének megőrzése érdekében. Ezek a városrészek az értékvédelem szempontjából kiemelt szabályozást igénylő összvárosi érdekű területek, amelyeken belül a tömbszerkezet, a kialakult telekrendszer megváltoztatása, továbbá a városképileg, utcaképileg meghatározó épületek bontása csak részletes örökségvédelmi vizsgálatok és hatáselemzések alapján bírálható el.

☐ Városszerkezeti, városképi szempontból védendő karakterű, összvárosi jelentőségű terület

E területek rendelkeznek olyan összvárosi jelentőségű építészeti, városképi karakterelemekkel, amelyek a területek rehabilitációjakor megőrzendők. E városrészek a kerületi szabályozási tervek készítése során speciális szabályozást igénylő területként kezelendők az értékvédelmi szempontok fővárosi szintű kiemelten kezelésével.

☐ Városszerkezeti, városképi szempontból védendő karakterű, helyi jelentőségű terület

Ebbe a kategóriába tartoznak a belső városmaghoz szorosan nem kapcsolódó, sajátos, önálló, értékes helyi karaktert hordozó területek.

☐ A városképi illeszkedés szempontjából kiemelten kezelendő Duna-parti területek

E területen a Dunáról feltáruló látványt elsősorban a beépített városképi karakter feltárulása, a város épített környezetéhez való illeszkedés szempontjai határozzák meg.

☐ A táji környezethez való illeszkedés szempontjából kiemelten kezelendő Duna-parti területek

Itt bármilyen beavatkozás elsődlegesen a táji környezethez való illeszkedés és a táj felé irányuló rálátás szempontjából vizsgálandó.

9.-3. ábra: Budapest Településszerkezeti tervének „Épített környezet értékeinek védelme” című tervlapja

☐ Városképileg kiemelten kezelendő látványérzékeny nyomvonalak

Elhelyezkedésüknél fogva fokozottan látványérzékeny útvonalak, amelyek kereszteződései a városépítészeti téralakítás jövőbeni lehetséges területei.

☐ A város látványának feltárulása szempontjából kiemelten kezelendő nyomvonalak

A városba bevezető főutak (vasútvonalaknak) nyomvonalai, amelyek mentén a város arculata feltárul.

☐ Magasépítmények elhelyezhetősége szempontjából kiemelten védett övezet

A város történeti magjában és a Budai-hegyvidéken a történeti adottságként kialakult változatosság, illetve táji környezet megőrzendő, ezért magasépület nem létesíthető.

Épületek, épületegyüttesek védelme

„Műemléki érték” minden olyan építmény, kert, temető vagy temetkezési hely, terület (ezek maradványa), valamint azok rendeltetészerűen összetartozó együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a közösségi hovatartozás-tudat szempontjából kiemelkedő jelentőségű történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék, alkotórészeivel, tartozékaival és berendezési tárgyaival együtt. / www.koh.hu

A mintegy 1500 db. műemléki védettség alatt álló elem zömében a város központjában található, valamint az egykori történeti peremvárosok központi részein. A budai oldalon az I., II., III., XII. és XXII. kerületekben, a pesti oldalon az V., VI., VII. és VIII. kerületekben található a legtöbb műemlék. A közelmúltban nyilvánították műemlékké a mindkét budapesti rakpartot.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001 évi LXIV tv. Módosításáról szóló 2011. évi CXLIX. tv. szerint „Kiemelt nemzeti emlékhely” az V. ker. Kossuth Lajos tér, „Nemzeti emlékhelyek” az I. ker. Várnegyed, a VIII. ker. Magyar Nemzeti Múzeum, a X. ker. Rákoskeresztúri Újköztemető 298, 300 és 301-es parcellája, a XIV. ker. Hősök tere.

A Főpolgármesteri Hivatal Települési Értékvédelmi Ügyosztálya 54/1999. (1994.II.1.) Főv. Kgy. számú rendeletében (többszöri módosítások keretében, legutóbb a 26/2010. (V.20.) ök. rendeletben) fővárosi védelem alá helyezett bizonyos épületeket és épületegyütteseket. Területi megoszlásukat a következő térkép szemlélteti:

Egyedi védelem – helyi – kerületi védelem

Kerületi szinten az épített elemek helyi védelmét a KVSZ, vagy külön helyi rendelet szabályozza. (Jelenleg nem minden kerület rendelkezik önálló értékvédelmi rendelettel, illetve KVSZ-ben sem határoz meg kerületi védettségű elemet.)

A nyilvántartásban szereplő, több ezer országos, fővárosi és helyi védelem alatt álló terület, épületegyüttes és épület együttesen erős meghatározói a budapesti városképek és városkarakternek, színesítik azokat, növelik környezetük atraktivitását.

A többnyire történeti elemek értelemszerűen a nagyobb múltú, hagyományos városrészekben, jellemzően csoportosan helyezkednek el. Védett elemeket legnagyobb számban a belvárosi részekben, továbbá az egykori történeti települések központjaiban – ma városrészközpontokban – találunk. Emellett számos védett elem különállóan helyezkedik el a városszövetben.

A védett épületegyüttesek köre is sokféle, megtalálunk közöttük történeti városszövetet őrző területeket (Békásmegyér, Rákospalota-Ófalu), történeti egységes építészeti együtteseket (Wekerle-telep, MÁV-telep), történeti iparterületeket (egykori Weiss Manfréd Művek).

Régészeti védettségek

Az ismert régészeti lelőhelyek a Bp. Főv. Kormányhivatala Műemlékvédelmi és Régészeti Örökségvédelmi Szakigazgatási Szerve által vezetett központi hatósági nyilvántartásában szerepelnek.

Javaslat a főváros területén különös figyelmet igénylő területek felsorolására.

1. I. Budavári Palota-középkori Buda
2. I., Tabán területe
3. I., XI. Gellért-hegyi kelta oppidum
4. III., **Ripa Pannonica** világörökségi várományos területe a Polgárvárossal összefüggésben: **római strandfürdő és vízvezeték északi szakasza, Aquincum municipium falakkal körülvett területe, polgárvárosi amphiteátrum és körzete, Aquincum municipium nyugati külvárosa, Aquincum municipium déli külvárosa, Kaszásdűlő, Aquincum municipium keleti külvárosa, Nánási út 3.-Római part, római óratorny.**
5. III., **Ripa Pannonica** világörökségi várományos területe a Legiostáborral összefüggésben: **Aquincum legiostábor, Aquincum katonaváros, katonavárosi amphiteátrum, helytartói palota és kikötője.**
6. V.,XI., A Duna vonala mentén található, a Ripa Pannonica világörökségi programban nem szereplő római objektumok: albertfalvai tábor, Transaquincum, illetve Contra Aquincum tábora
7. III., Aquincum polgárváros nyugati része (Kaszás dűlő, Szentendrei út-Kunigunga út között)
8. II., Budaszentlőrinci pálos kolostor
9. II., Nyéki királyi villák, a Húvösvölgyi út és a Fekete István út között
10. III., Mocsáros-dűlő (Budapest legkorábbi neolitikus települése)
11. V., későközépkori városfalak: Deák Ferenc utca - Károly körút - Múzeum körút - Vámház körút
12. XIII. Margitsziget: a premontrei konvent, a ferences kolostor, valamint a domonkos apácakolostor romterülete
13. IX., XX., XXI., XXII., XXIII., Soroksári és Hárosi Duna-part a Csepel-sziget északi részével együtt
14. .XXII., Nagytétény (Campona és a kastély környéke)
15. XI., Kánai kolostor rom (Balatoni út mentén)

1.8. AZ ÖRÖKSÉGI ÉRTÉKEK ELEMZÉSE

Budapest egyik varázsa a városfejlődés különböző korszakainak egymásra rétegződése, és e rétegeknek a város szövetében megjelenő térbeli elszórtsága, mint az Budapest római kori emlékeinél megfigyelhető.

A történelmileg kialakult kerületek rejtett értékeinek feltárása, a bennük rejlő lehetőségek kiaknázása egyik fő területe lehet a város hosszú távú megújításának. A sajátos utcaszerkezettel és az egyedi karakterű épületekkel rendelkező lakótömbök közösség formáló ereje felbecsülhetetlen. Megújításuk mellett szól az is, hogy kerületenként különböző arculat jellemzi őket, ellentétben az ugyan sok igényt kielégítő, építészeti megjelenésükben azonban „uniformizált” lakóparkokkal szemben Ennek felismerése és kiaknázása, nem csak a főváros, hanem társadalom feladata is egyben.

Budapest számon tartott épületállománya, többszintű műemléki védelmet élvez. Az egyes épületek országos szintű egyedi védettség, és helyi - fővárosi illetve kerületi védettséggel - rendelkeznek. Az 1990-es évekig országosan védett épületek listájában (Budapest műemlékjegyzéke 1990) a korábbi történelmi korok épületállománya mellett nagy számban szerepelnek a historizmus korának épületei is. A szecesszió és a Bauhaus épületei - nem beszélve a modernizmus korszakában létrejött épületekről – közül, viszonylag kevés számban találunk védettséget élvezőket. Az utóbbi közel tíz év NKÖM rendelet alapján védettséget kapott épületei között, mondhatni ugrásszerűen megnövekedett a számuk.

A helyi védettségek az egyes kerületek jellegzetes településszerkezetét, korábbi önálló városközpontok, avagy egy-egy utcaképet hívatottak védeni. Budapest országosan és helyileg védett épületeinek magas száma, melyek a városfejlődés különböző korszakaihoz kapcsolódnak, érzéketlenül mutatják a város többretegűségét és sokszínűségét. Az egyes épületek, mint pontszerű elemek védettsége mellett, területi védelem is biztosítja város épített örökségének, különböző történeti korokban kialakult városrészeinek megőrzését.

A védett épület körül kijelölt, műemléki környezetként meghatározott, szűkebb terület hívatott a közvetlenül csatlakozó szomszédos épületeken végezhető beavatkozások szabályozására. A területi védelmek két csoportjának egyike a műemléki jelentőségű területek lehatárolása. Ezek a városszövet jellegzetes, történelmileg kialakult szerkezetének, beépítési jellegének oltalmát valósítják meg. Másik csoportjuk az UNESCO Világörökségi területei és puffer zónájuk.

A belső kerületek megújításának egyik feltétele a védett értékek részletes kataszterének megújítása, pontosítása, a magánberuházók érdekltségének ösztönzése, támogatása. Megtartásukhoz, fejlesztésükhöz elengedhetetlen az épített örökség népszerűsítése, megismertetése az ott élő városlakókkal. A város egészének fejlesztését szolgáló beruházások tervezésénél, a városkarakter sokszínűségének megőrzése elsődleges cél. E cél eléréséhez, történeti kutatásokra alapozva meg kell határozni és le kell határolni azokat az örökségi elemeket, melyek megőrzése elengedhetetlen. Az ebből következő eredményeket beépítése szükségszerű a kerületi szabályozásokba.

Örökségi értékek katasztere, javaslatok

A korábban felvázoltak alapján megállapítható, hogy a Főváros jellemző épületállománya egyedülállóan egységes, közel ötven év alatt az eklektika korában épült. A városszövetben kisebb egységekben, avagy önálló épületekben, romterületekben jelennek meg a korábbi korszakok fennmaradt emlékei. A belső kerületekben országos és helyi védettségük sűrűbb, a külső városrészekben kevésbé kiterjedt.

Az országos szinten védett, és a legváltozatosabb építési korú épületállomány a Belváros területén helyezkedik el. A Nagykörutat kísérő kerületek országosan védett állománya többségében a XIX-XX. századhoz kapcsolható. A szecesszió, és az azt követő építészeti stílusok épületállományának teljes körű kataszterezése még várat magára.

Az egymást hosszú időszakoként követő műemléki szempontú helyreállítások elsődlegesen közintézményeinket és kulturális intézményeinket érintette. Megkezdődött a valamikor fürdőkulturájáról híres nagyváros egyes épületeinek helyreállítása, (Széchenyi fürdő, Császárfürdő, Rudas fürdő) de a folyamatot még nem tekinthetjük befejezettnek, különös tekintettel a belső kerületek fürdőépületeire. A korábban helyreállított épületek újabb felújítása sem halasztható (Királyfürdő).

Nem mondható ki, hogy nem történtek lakóépület helyreállítások, azonban ezek többsége, néhány egyedi esettől (Andrássy út néhány épülete) eltekintve nem hozott létre új minőségi értéket. Így az értékes, ámde korszerűtlen és rossz műszaki állapotú, védett épületállomány pusztulása gyorsuló folyamatot mutat. Sajnálatos módon helyükre nem kielégítő építészeti értékű épületek épülnek/tek. (VII. kerület, zsidónegyed). Az átgondolt tömb rehabilitációk (VIII. kerület, IX. kerület) nyújthatnak megnyugtató megoldást e sérülékeny épületállomány fenntartására.

A kialakult helyzet minőségi megváltoztatásán csak átfogó, és legalább olyan beavatkozási folyamat hozhat eredményt, ami a XIX. századi Főváros kialakítását indukálta.

1.9. TERÜLETHASZNÁLAT ÉS TERÜLETI ÁLLAPOT A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÖSSZEFÜGGÉSSZERÉBEN

A XIX. századvégi iparosodás, majd a szocialista ipargazdaság húzó erejének helyébe, a fejlesztés központjába napjainkra és a jövőre kitekintve a kereskedelem, a szolgáltatások és a kultúra kerül.

A történelmileg kialakult városszerkezet értékeinek megtartásával lehet és kell végrehajtani az új, megfogalmazott elvárások alapján a fejlesztéseket.

Nem hagyható figyelmen kívül a Duna-partján őskorban megkezdődött lakóhelyek kialakítása, folyamatos pusztulása és változása sem, ami a jelenlegi nagyváros szerkezetét alakította, meghatározta. Természetesen nem csak a városszerkezetben jelentkezik ez a történetiség, hanem fennmaradt épületállományában is. Az ókori, középkori és barokk „város” emlékei csekély számúak, nem mérhetők más európai városok akár városrésznyi területéhez. Jelentőségüket városszerkezeti és városképi megjelenésük értékét éppen ez teszi még kiemeltebbé.

Pest – Buda - Óbuda egyesítésével kialakultak a nagyváros alapjai. A XIX. század végi, XX. század eleji tervezett, komplex városfejlesztés pedig létrehozta a világvárosi rangú és szintű Budapestet. Ekkor épül ki a városra oly jellemző sugaras-gyűrűs szerkezet, melyben az új területek szervesen illeszkedtek a már korábban kialakultakhoz.

A II. Világháborút követően az ötvenes évekig ezt a mondhatni túlméretezett nagyvárost, önálló falusias jellegű település gyűrű és iparterület vette körül.

A mai Nagyvárost átszelő Duna, a budai- és pesti part morfológiai különbözősége mindig is meghatározta a két oldal városképi arculatát. Első települései az átkelőhelyek környékén és stratégiai fontosságú pontjain létesültek. A Reformkorban és később létesült hídjai pedig a budai hegyvidék völgyei és a pesti oldal sugárútjai (körútjai) között létesít kapcsolatot.

A dunai hajózás szerepe mindig is jelentős volt. A városegysítést követően elsősorban kereskedelmi, áruszállítási lehetőséget jelentett a pesti oldal vízpart közeléhez telepített ipari létesítményeihez. Ma inkább a turizmus mozgásteret, (szálloda-hajók) alig szolgálja a városban lakók általános közlekedési lehetőségét, nagy lehetőséget rejt a fenntartható fejlődésben. A Dunán hajózva feltáruló budai és pesti városkép, valamint a dunai szigetek unikális értéket képviselnek.

Az árvízi védelem ellen kiépített és korábban áruakadásra használt rakpartokon ma jelentős személygépkocsi forgalom van jelen. A város közvetlen vízparti kapcsolatának kialakításában jelentős problémát vet fel. A vízpart közvetlen megközelítésének igénye már felmerült. Az utóbbi években a rakpartok gyalogos lépcsőinél ideiglenesen működtetett vízparti „pihenőhelyek” ezek jó példái. A történetileg kialakult kerületekben az épített örökség szempontjából, a jelentősen megnövekedett forgalom csillapítása hozott és hozhat jelentős változásokat.

A városzövetbe telepített (WestEnd, Mammut, MOM) városközpontok megszüntették a körutakon és sugár irányú utakon korábban létrejött tradicionális kereskedelmet. Helyettük nem időálló, folyamatosan változó egyéb szolgáltatás telepedett. A minőségi kereskedelem helyett alacsony presztízsű üzletek működnek, még a Váci utcában is, avagy bezárt üzletportálok láthatók. A fejlesztések, épületrekonstrukciók révén a ma már általánossá vált vásárlási szokások legalább kis részben befolyásolhatóvá válnak, a különböző korosztályok igényeire támaszkodva.

A sétáló utcák kialakítása, a rajtuk telepített zöldfelületek felértékelik, és láthatóvá teszik történelmi épületállományukat. Az itt megtelepedő szolgáltatások biztosítják az élhető városi környezetet (Váci utca Nagycsarnokig tartó szakasza, Szent Ferenc tér, Ráday utca, Tompa utca, Nagymező utca). A rendezett környezet fejleszti a benne lakók és az arra járók környezetkultúra iránti igényét is. Nem utolsósorban, a rendezett, csendes utca megnövelheti a benne álló épületek felújításának igényét és lehetőségét is.

A forgalmi áteresztő képesség csökkentése a főforgalmi utakon szintén növeli a legsűrűbb, legjobban terhelt városrészek környezeti állapotának javulását. Másik eszköz az épített környezet védelmére a jelentős sebességkorlátozás elérése is. (Király utca) Építészeti, városépítészeti nivójának megfelelősségét és értékét a beépített anyagok és utcabútorok minősége erőteljesen befolyásolja.

A tágabb Belvároshoz tartozó terület a sajátos arculatú kiterjedt terület, a zsidó negyed. Az üresen álló épületekben új „szolgáltatás” jelenet meg, a romkocsmák egyedi világa. Ugyanakkor az élhetőbbé vált Király utcában minőségi vendéglátóhelyek, bisztrók is elkezdtek üzemelni, ami a hely felértékelődését mutatja. A Gozdsdu-udvar felújítása remélhetőleg újabb épületek helyreállításához mutat jó példát.

A halogatott, terv szintjén ugyan többször megjelenő, az értékes épületállomány tulajdonságait, sajátosságait figyelembe vevő tömbrehabilitáció és rekonstrukció e történelmileg kialakult városnegyedben halaszthatatlanná vált. Egyes pontjain egy-egy üresen álló épület felújítása a folyamat kezdetét jelenti. Jól körvonalazott és pontosan megfogalmazott fejlesztésekkel ez a különösen sokrétű és műemléki épületekben gazdag terület újra a Főváros pezsgő élettel teli városrészévé válhat. A felújított házak belső udvari lehetőséget biztosítanak a megfelelő minőségű, csendes, rekreációt biztosító zöldfelületek kialakításához.

A VII. kerület e része különösen frekvenciált terület, de nem szabad megfedkezni a késő eklektikus épületállománnyal rendelkező VI., VIII., IX. kerület rehabilitációjáról sem. A korábban itt kialakult jó arányú terek újrarakosítása, élhetővé tétele, újra ezen területek szervező központjává válhatnak. Az utóbbi években megindult fejlesztések, épületrehabilitációk nem minden esetben jelentenek jó példát. Általában csak az épület fő homlokzatainak megtartására ügyelnek, az épületek belső, értékes szerkezeti, avagy műrészletei bontásra kerülnek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az új funkció elhelyezése gondosabb, érzékenyebb tervezést és kivitelezést kíván meg, ezzel együtt a beruházás költségei növekednek. Azonban ne felejtsük meg arról, hogy egy patinás épület újjáélesztése, használatba vétele nem alapulhat pusztán a beruházói szemlélet egyszerű lekövetése mentén.

A várostestbe behatólagos pályaudvarok és közvetlen kapcsolódó területeinek megújítása a fejlesztések jelentős területe. A pályaudvarok fő épületének felújítása keretet biztosíthat a „várakozási idő” kulturált eltöltésére, az épületbe telepített minőségi szolgáltatások révén.

Új lakó és irodai épületek helyén, azok területhasznosításával nagyarányú változás zajlott le. A IX. kerület Duna-parti ipari zónájának ez a felértékelődése is elkezdődött. Elsősorban a közvetlen Duna-parti területek fejlesztése indult meg, új közintézmények (MÜPA, Nemzeti Színház) és lakóépületek megjelenésével. Eddig még kihasználatlan lehetőséget jelent a Duna-part mögött, a Soroksári úton húzódozó ipari épületek barnamezős beruházásainak kiaknázása.

Azonban nemcsak a Duna pesti oldalán találjuk meg ezt a fejlesztések számára értékes területet. A budai oldalon ilyen az Óbudai Gázgyár részben magán, részben fővárosi fejlesztése. Értékes terület Budafok Duna-parti ipari zónája, melyek hasznosítása, rehabilitációja új funkciókkal való megtöltése egyik legjelentősebb fejlesztési területté válhat.

E terület nem rendelkezik számottevő védett ipari épülettel, de egységes, egykorú kiépítésük jellemző karaktere e térségnek. Eddig a több lehetőséget rejtő pesti és egyes budai területek fejlesztési lehetőségeit és azok épített örökségükre gyakorolt hatása került elemzésre. Azonban a budai Várhegy a maga legsűrűbb, védett épületállományával, a várostestben elfoglalt morfológiai szempontból is kiemelt területe sem hanyagolható el. Turisztikai és látványi szempontból is az egyik legfrekvenciáltabb hely.

A II. Világháborút követő évtizedek egyik legfontosabb feladata a romokban álló Várnegyed újjáépítése volt. A helyreállítások során kerültek elő, és kerültek bemutatásra a barokk épületekben rejlő középkori épületek, épületrészek. A megnövekedett minőségi turizmus igényeit kiszolgáló szálloda (Hilton) megépítése összekapcsolódott, a hozzá szervesen csatlakozó középkori és barokk „épületek” minta értékű megújulásával.

Kiemelt jelentősége újabb fejlesztéseket indukált, amit az újjáépített budavári Sikló jól prezentál. A háborús sérülések nyomai mai napig jelen vannak a Várnegyed területén (Honvédelmi Minisztérium épületének torzója, Szent György tér), ami a fejlesztések új területét jelöli ki. Évtizedek során több tervpályázati kiírás készült a terület funkciójának, beépítettségének és karakterisztikájának meghatározására. A tervpályázatok által összegyűjtött gondolati tartalom felhasználása még várat magára. Az átfogó helyreállítás más szempontból is sürgető. A várfalak állapota ma már nyilvánvaló beavatkozást igényel, és megkezdődött a Várnegyed épületeinek újbóli felújítása is. Az évtizedek óta pusztuló Várkert bazár hasznosítása a közeljövőben megkezdődik. A tervezett fejlesztések kapcsán az eddig főként turistákat célzó beavatkozások mellett a Várban élők számára is biztosítani kell az ott élés lehetőségeinek javulását.

2. VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK

Budapest Városfejlesztési Konzepciója **térségi, környezeti, gazdasági és társadalmi** kihívásokra keres választ, melyeket az alábbi átfogó célokban fogalmaz meg:

- BUDAPEST AZ EURÓPAI VÁROSHÁLÓZAT ERŐS TAGJA
- ÉRTÉK- ÉS TUDÁSALAPÚ, FENNTARTHATÓ GAZDASÁG
- HARMONIKUS, SOKSZÍNŰ VÁROSI KÖRNYEZET
- JAVULÓ ÉLETMINŐSÉG, HARMONIKUS EGYÜTTÉLÉS

A négy témakörbe való csoportosítás helyett azonban a koncepció **az átfogó célok kapcsolódásainak** szem előtt tartásával fejti ki a célrendszerét, így a 17 cél valóban integrált szemlélettel kerül megfogalmazásra, egymást segítve a megvalósítás során.

A VFK által megfogalmazott átfogó célok és célok megvalósulása esetén bekövetkező változások hatásait jelen fejezetben elsősorban az örökségvédelmi szempontok szerint vizsgáljuk meg. Mindamellet látni kell, hogy a kulturális örökséghez tartozó elemek nem kezelhetők szűken vett építészeti, tájépítészeti, természetvédelmi szempontból, hanem csak a társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok és azok kölcsönhatásainak figyelembevételével értelmezhetők. A természeti/kulturális értékek fejlesztésével és megőrzésével kapcsolatban is figyelembe kell venni a **fejlesztési koncepció szemléleti alapvetéseit: a fenntarthatóság, az élıhetőség és a megerősödő esélyegyenlıség a városi élet minden részterületére vonatkoztatni kell.**

Átfogó célként tűzi ki a koncepció, hogy **BUDAPEST AZ EURÓPAI VÁROSHÁLÓZAT ERŐS TAGJA** legyen, melynek egyik fontos előfeltétele, hogy a főváros nemcsak gazdasági értelemben, de kifelé megjelenő városimázsában is karakteres képet mutasson magáról. Ugyanígy fontos szempont az **ÉRTÉK ÉS TUDÁSALAPÚ, FENNTARTHATÓ GAZDASÁG** céljának megvalósításához, hogy a vállalkozói, jogi környezet mellett területi értelemben véve is vonzó környezetként jelenjen meg a város. A kulturális és természeti örökségnek így, még ha közvetve is, de fontos szerep jut a városmarketing terén.

A legfontosabb és közvetlen szerepet a kulturális örökség és örökségvédelem a **HARMONIKUS, SOKSZÍNŰ VÁROSI KÖRNYEZET** átfogó cél esetében kapja. Az egészséges és élıhető városban a fenntartható környezet fizikai paramétereinek mellett egyre nagyobb hangsúly jut népességmegtartó erő környezetpszichológia szempontjainak is, melyben megjelenik az identitástudathoz elengedhetetlenül kötődő épített hagyomány, örökség is. Mindezt kiegészíti a **JAVULÓ ÉLETMINŐSÉG, HARMONIKUS EGYÜTTÉLÉS** átfogó céljában megfogalmazott megfelelő és hozzáférhető humán infrastruktúra rendszere, mely biztosítja, hogy a város polgárai számára vonzó feltételeket nyújtson és a nemzetközi elvárásoknak megfelelő szellemi erőforrásokkal rendelkezzen.

Összességében azt láthatjuk, hogy a megfogalmazott átfogó célok megvalósításához közvetlenül vagy közvetve, de kiténtetett szerep jut Budapest egyedi karakterének, különleges természeti, kulturális és épített örökségének.

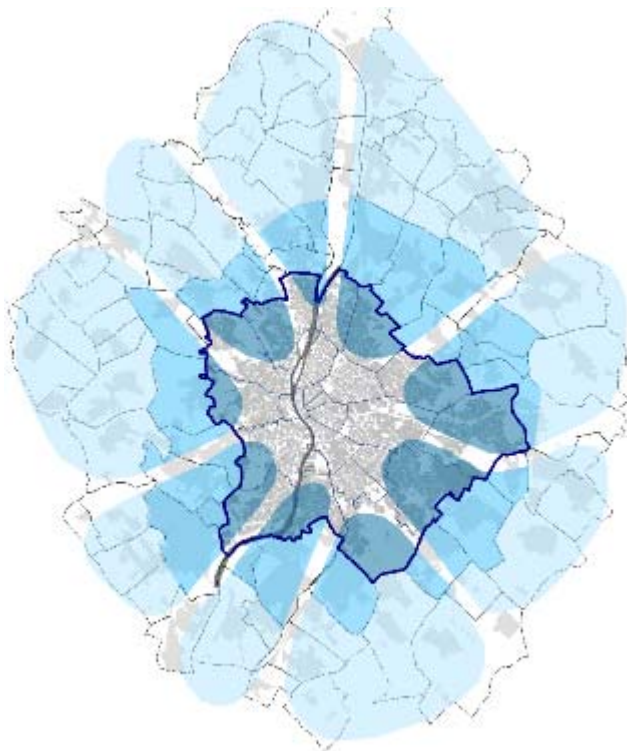
2.1. TELEPÜLÉSHÁLÓZATI ÉS TÁJHASZNÁLATI VÁLTOZÁS

Budapest és a vele együtt élő környezete együtt alkotja a *budapesti funkcionális várostérséget*, azonban a budapesti gazdasági tér ennél is nagyobb kiterjedésű és jelentőségű. Ez a várostérség a népesség, a jövedelem és a tőkekoncentráció tekintetében kiemelkedő, az ország más térségeihez viszonyítva: közel 3 millió fő él itt, az ország lakosságának több mint negyede, míg a megtermelt jövedelem annak közel fele.

Budapest fejlődése és az ország társadalmi és gazdasági fejlesztési lehetőségei intenzív kölcsönhatásban vannak: településhálózati szempontból tehát jóval túlmutat önmagán. A VFK a külső környezettel és a térséggel való összefüggően megfogalmazott céljai elsősorban a főváros kezdeményező képességét erősítik, ilyen módon lehetőség nyílik rá, hogy követő magatartás helyett meghatározza a város saját és partnerei jövőjét – így sokkal tudatosabban irányíthatja a szükséges és hasznos beruházások irányába a forrásokat. A VFK céljai közül az alábbiak különösen fontosak a településhálózati szerep szempontjából:

KEZDEMÉNYEZŐ VÁROSFEJLESZTÉS

A kezdeményező városfejlesztés olyan hatékony, kiegyensúlyozott és fenntartható városfejlesztés, mely az érdekek és érdekeltek bevonásával, koordinált, eredményes, forráskímélő és forrásfeltáró együttműködésen alapul. **A város, kézbe véve az irányítást, tudatosan felvállalhatja, hogy kulturális és épített örökségeinek megőrzésének és fejlesztésének prioritását tartja szem előtt.** Ilyen módon tudatosan tervezheti a város a területén kívánatos változásokat és kellő felelősséggel viseltethet értékei iránt is.

- A javasolt szektoronkénti együttműködésben érintett budapesti kerületek
- A javasolt szektoronkénti együttműködésben érintett Budapesttel határos települések
- A javasolt szektoronkénti együttműködésben érintett külső agglomerációs települések

PARTNERSÉG - KÖZÖS JÖVŐ TERVEZÉSE A TÉRSÉGBEN ÉS ORSZÁGOSAN

Közös érdekek alapján közös célokat megfogalmazó és összehangolt fejlesztési együttműködés a térség terület- és településfejlesztés résztvevői között, mely az energiákat egy irányba állítva összehangolhatja az egymást erősítő fejlesztéseket, városok között, megyei szinten, vagy akár a közvetlen szomszédok között.

Ennek a fajta partnerségnek nagy jelentősége lehet a városhatárokon átnyúló infrastruktúra-fejlesztésektől kezdve a közös turisztikai és kulturális paletta kialakításáig szinte minden területen, melyek közvetlenül, vagy közvetve de visszahatnak az épített és természeti örökségre. A fenntartható szemléletű közlekedésfejlesztés kifejezetten megkívánja a településközi rendszerben gondolkodást és a kötőtpályás, valamint a szelíd mobilitási formák előnyben részesítését. A partnerség ilyen módon tehát a jobb környezeti minőségben keresztül is visszahat örökségünkre.

Az épített és természeti örökség védelme, valamint a város fizikai adottságainak változása ezer szállal függ össze. A fizikai környezet alakítása szempontjából legjelentősebb cél Budapest (és a vele területileg és funkcionálisan gyakorlatilag összenőtt környező települések) szövetének kompakt, vegyesfunkciós településszövevé alakítása.

E változás a kiegyensúlyozódás jegyében kell, hogy végbemenjen, melynek során a jelenlegi nagy területet kevés funkcióval elfoglaló, extenzív települési területek fizikai és funkcionális besűrűsödése megindul. Ezzel párhuzamosan mérséklődik az újabb, szabad, beépítetlen területekre irányuló fejlesztési nyomás. A fejlesztőerő „átirányításának” eszköztára az adminisztratív intézkedésektől az érdekeltségi és bónusz-rendszerekig terjedhet. A globális méretekben is fokozatosan romló környezeti állapotok szintén a városkörnyéki és a várost tagoló szabad- és zöldterületek felértékelődéséhez vezetnek. Szükséges, hogy az e területeket jellemzően város- és közlekedésfejlesztési tartalékterületként kezelő településüzemeltetési, menedzselési szemlélet megváltozzon.

Az agglomeráció területén meglévő jelentős épített örökség állományban rejlő lehetőségeket együttműködésben, közös fejlesztési koncepció kidolgozásában kell kiaknázni, tekintettel az értékek védelmére, valamint erőforrásként megjelenő, gazdaságfejlesztő hatásukra. Ezek kibontakoztatása, művelődéstörténetileg hiteles helyreállítása, a nagyközönség számára való megnyitása – a látogathatóság folyamatos biztosításával – az agglomerációt is mind nemzetközi, mind hazai szempontból kiemelkedő vonzerővé teheti, megteremtve az **Agglomeráció örökséggyűrűjét**, amely a főváros vonzerejét is erősíti, azzal egészítve ki.

EGYSÉGES BUDAPEST

Budapest országon és a régió belüli szerepe különösen indokoltá teszi egy egységes és erős, a céljait, a számára fontos fejlesztési irányokat és azok megvalósítását képviselni tudó város létrejöttét. Legyen képes a város egésze és kerületei közötti, az agglomerációja, valamint a környező Közép-Magyarországi gazdasági térség előnyeire figyelemmel is egységesen megjelenni és képviselni identitását.

A főváros, mint a tudás kiemelkedő központja, és mint a gazdasági növekedés és az innováció elsődleges forrása egyedülálló kulturális és építészeti sajátosságokkal, erős társadalmi integrációs erővel és kivételes gazdasági fejlődési esélyekkel rendelkezik - ezek fenntartásához és fejlesztéséhez *egységes és erős Budapestre* van szükség.

A természeti és környezeti potenciál, a társadalmi, gazdasági és kulturális lehetőségek kiegyensúlyozott kihasználása nem kötődnek közigazgatási határhoz, az ezekkel való felelősségteljes gazdálkodás összehangolt együttműködés és partnerség keretében lehetséges, melyhez szükséges egy erős és egységes kezdeményező szerep betöltése.

Ez a tudatos érdekérvényesítő képesség megfelelő hosszútávra szóló célrendszerrel jótékony hatással lehet az épített és természeti örökség védelmére és erőforrásként történő használatára, szemben a jelenleg jellemző

széttartó, sokszor a rövidtávú előnyöket érvényesítő és a lehetőségeket felélő mai rendszerrel. A célirányos és hatékony átalakulás összehangolt fővárosi beruházások létrehozását segítheti elő.

A jelenlegi, szorosan vett, belső és külső kerületek fejlesztése átfogó koncepció mentén, eltérő módon, de csak egymással összefüggésben valósulhat meg. A város egyesítés korában kialakult nagyváros és a területén belül kiemelt jelentőséggel bír a fejlesztés, megújítás összehangoltsága, mely a kerületek, a Főváros, és a város lakók közös céljaként és munkájával valósítható meg. Ugyanígy fontos az 1950-es években Budapesthez kapcsolt „külső” kerületek, korábban önálló települések (Pesterzsébet, Pestlőrinc, Cinkota, Csepel, Budafok, Kispest, stb.) fejlesztéséhez való viszonya, ezek összehangoltsága.

Budapesten az elmúlt évtizedekben, sok esetben a fejlesztések, beruházások során az építetők érdeke dominanciája érvényesült. A fenntartás költségeit alulbecsülték, gyakran pedig csak az épület (kerület), határáig terjedt a figyelem. E szemlélet megváltoztatása, különös tekintettel a védett épületállományra közös érdek.

BUDAPEST EGYSÉGES NEMZETKÖZI SZEREPKÖRÉNEK ERŐSÍTÉSE

A főváros kiemelt gazdasági, társadalmi és kulturális érdeke, hogy az európai városhálózat erős tagjává váljon. A városok közötti versenyben olyan találkozóhely, a kereskedelem, a gazdaság és a kultúra számára meghatározó regionális központ legyen, mely egyszerre vonzó gazdasági és befektetési környezet, valamint a magasan képzett munkaerőt igénylő, nagy hozzáadott értéket képviselő ágazatok számára letelepedési célpont.

Budapestnek a városok közötti versenyben, a gazdasági és a jogszabályi kiszámíthatóság mellett, vonzó fizikai környezetként, marketingjében pedig egyedi karakterrel kell megjelennie. Budapestet erre különleges épített és természeti öröksége teszi kiválóan alkalmassá, így érdeke a gazdasági előnyöket a környezet fejlesztésére fordítani.

2.2. TELEPÜLÉSSZERKEZETI, TERÜLETHASZNÁLATI ÉS BEÉPÍTETTSÉGI VÁLTOZÁSOK

Budapest településszerkezete, területhasználata és beépítettségi változásai nagymértékben befolyásolják a város élhetőségét, lakói életminőségét, meghatározza a gazdasági élet színtereit, egyben a város működésére, környezeti viszonyaira is jelentős hatással van. A VFK által megfogalmazott HARMONIKUS, SOKSZÍNŰ VÁROSI KÖRNYEZET átfogó célban különösen nagy hangsúlyt kap a **fenntarthatóság és élhetőség** szemléleti alapvetése.

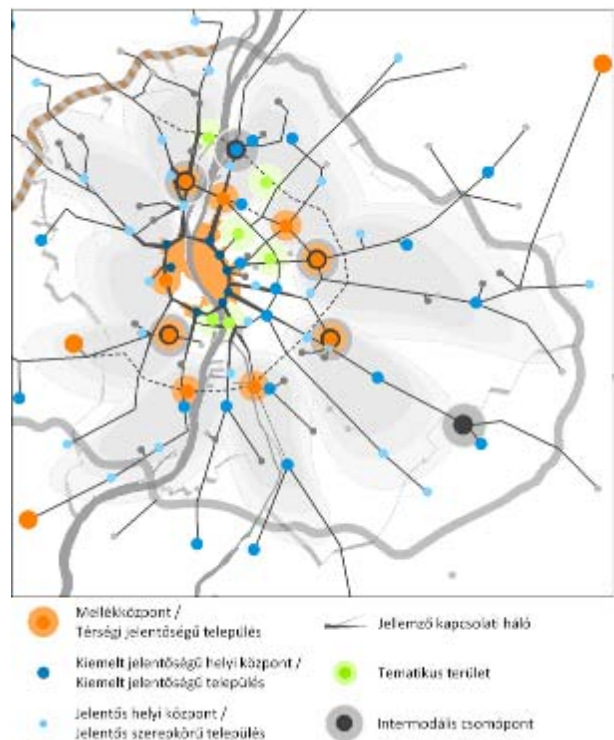
A fenntartható város kompakt és vegyes használatú, ahol előnyben részesül a közösségi, a gyalogos és kerékpáros közlekedés.

Cél tehát, hogy a területhasználat, az infrastruktúrák fejlesztése takarékosabb formát öltjön, az ökológiai szempontból értékes, pótolhatatlan földterületek beépítése helyett a már infrastruktúrával ellátott területek váljanak a fejlesztések célterületeivé, mindezt a közlekedési rendszer és a területek sajátosságaihoz alkalmazkodó differenciált központrendszer egymást erősítő fejlesztése egészítse ki.

A *differenciált központrendszer* alapja, hogy vegyes funkciójú, kompakt városi területhasználatot és hálózati rendszert kell kialakítani, amely **tiszteletben tartja a megőrzésre érdemes természeti és épített környezetet, a városkaraktert.**

A létrejövő megfelelő intenzitás és a vegyes terület-használat lehetővé teszi az ökohatékony működést, csökkenti a közlekedési kényszereket és megelőzi a mobilitási igények ésszerűtlen növekedését, melynek következtében **kisebberhelés éri a várost, jellemzően értékes történeti épített örökséggel rendelkező területeit.**

A kiegyenlített, kompaktságra törekvő városszerkezet **a természeti környezettel harmonizáló területhasználat, a közlekedési és közmű-infrastruktúra, valamint a zöldfelületi hálózat integrált, egymás eredményességét fokozó, területtakarékos fejlesztésével** érhető el.

A központi helyek fejlesztésénél a funkcionális vegyesség mellett a környezeti minőség jelenthet biztosítékot arra, hogy olyan kellőképpen vonzó és marasztaló központok jöjjenek létre, melyek a társadalmi találkozások élettel teli színterei.

A történeti értéket hordozó kiemelt városközponti térség minőségének fejlesztése és értékeinek megőrzése a város identitástudatának fontos tényezője. A turisztikai szempontból kiemelt központi térségek minőségét – beleértve ebbe az épített környezet minden elemét a közterületekkel együtt –, önmagunk identitásának biztosítaként is, de a városimázs növelése miatt is fejleszteni szükséges. A beavatkozásoknál a környezeti sajátosságokra, karakterre, az épített és természeti környezet értékeire kell alapozni és a város meghatározó elemét, a Dunát is a főközpont szerves részévé kell tenni, amelyhez a vízparti elérhetőség is szorosan hozzá kell, hogy járuljon.

EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETI FELTÉTELEK MEGTEREMTÉSE

Az egészséges környezet biztosítása nemcsak társadalmi szempontból különösen fontos cél, de gazdasági szempontból is lényeges, hiszen a versenyképesség megőrzésében kiemelt szerepe van. Ennek a célnak a megvalósulásában vezető szerepet töltenek be a zöldfelületek. A városok, azon belül is a főváros esetében a zöldfelületek mértékének és minőségének, a városszerkezeten belüli eloszlásának a kérdése történeti távlatban nézve is kiemelkedő szempont.

A város szerkezetének folyamatos változásával (összefüggésben a társadalmi és gazdasági folyamatokkal) ezek a természetes illetve mesterségesen kialakított zöldfelületek, vagy helyesebben fogalmazva természeti értékek (hiszen területi, vonalas és egyedi/objektumszerű elemek is lehetnek) szerepe és pozíciója is változott és folyamatosan változik. Ebben a folyamatos változásban azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy örökségvédelmi szempontból történeti jelentősége is van egyes elemeknek. Ezért mindenképpen tisztázni kell a fejlesztési szándékú projektek tervezése és megvalósítása során, hogy az adott vagy érintett természeti érték rendelkezik-e, és ha igen, akkor milyen történeti előzménnyel.

Sok esetben történeti kertjeink, fasoraink nem rendelkeznek sem természeti-, sem műemléki védelemmel, ezért a történeti szerep tisztázása elengedhetetlen, mivel a kulturális örökség szempontjából értéket képviselő elemeknél a rekreációs lehetőségek kiaknázása más jellegű (formai, minőségi) megvalósítást igényel.

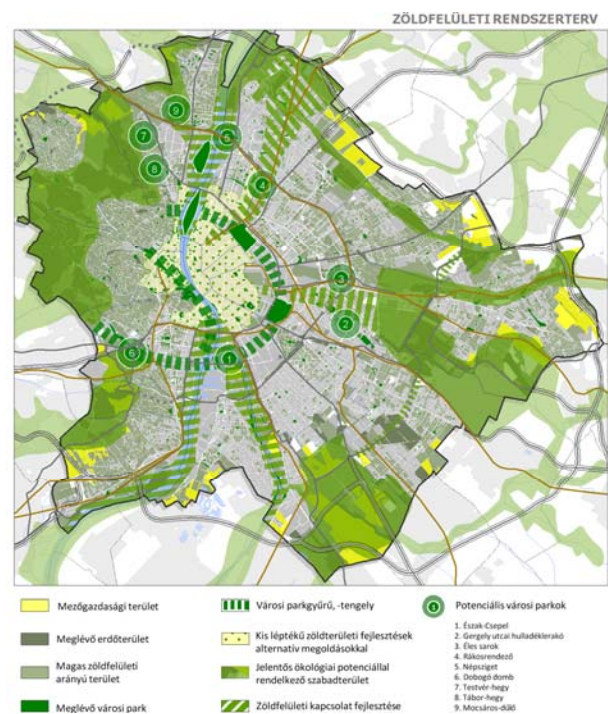
Történeti jelentőségű meglévő zöldfelületi értékeknél gyakori probléma, hogy a beépítések, közlekedés-, ill. közműfejlesztések során a területük lecsökken, meglévő értékeket semmisítenek meg, illetve olyan korlátozásokat generálnak, melyek a zöldfelület eredeti formai kialakítását komolyan sértik, vagy rekonstrukcióját lehetetlenné teszik.

A megváltozott társadalmi igények kielégítését, az amúgy egészséges életkörülményeket célzó beruházások (sporttelepek, játszótérek stb.) sok esetben történeti kertekben valósulnak meg. Ilyenkor is elengedhetetlen a történeti előzmények, adatok tisztázása, összegyűjtés, mert csak ebben az esetben határozható meg, hogy az új fejlesztés hol és milyen léptékben nem okoz súlyos károkat a zöldfelületi elem értékében.

A belső kerületek hangulatos, jó arányú kisebb terei a növényállományt felváltó jelentős burkolt felületek megjelenésével elvesztették korábbi funkciójukat, gyakran jellegtelen, sivár megjelenésűek. Mindezen problémák, más kapcsolódó területek hiányosságával – köztisztaság, körforgalmú közlekedési struktúra szerkezeti problémái, szolgálati rendszerek hiánya – együttesen halaszthatatlanná teszik a városi környezet átfogó jellegű megújítását.

KLÍMAVÉDELEM ÉS HATÉKONY ENERGIAFELHASZNÁLÁS

A városi lakosságot kedvezőtlenül érintő klímaváltozásból eredő hatások (felmelegedés, elsivatagosodás, UV terhelés növekedése) valamint a városi közlekedés növekvő súlyából eredő hatások (zajterhelés, levegőszennyezés stb.) a zöldfelületek arányának növelésével csökkenthetők, mérsékelhetők. A meglévő zöldfelületek fenntartása, csökkenésének megállítása, ill. visszafordítása ebből a szempontból is elengedhetetlen, az új zöldfelületek létesítésével párhuzamosan.

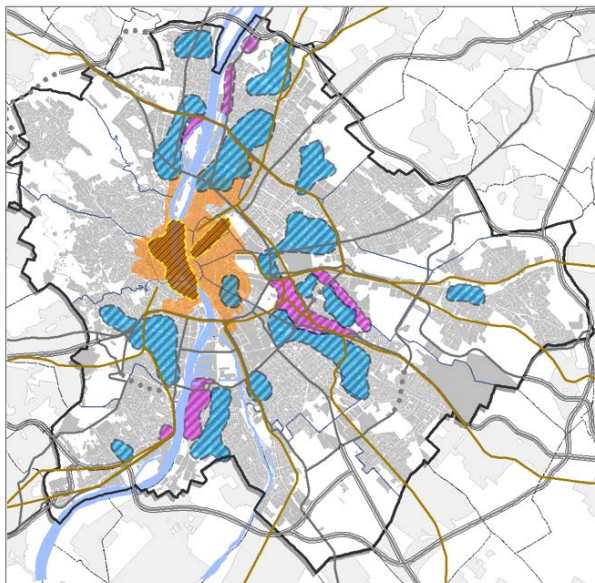
A kulturális örökség szempontjából értéket képviselő természeti elemek fontos és speciális jellemzője éppen természeti jellege, ezért a klímaváltozásból fakadó következmények közvetlen veszélyt jelenthetnek rájuk. Az extrém időjárási viszonyok és környezeti terhek mérséklése vagy az ebből eredő károk pótlása a történeti kertek, védett fasorok esetében különösen fontos szempont. A vízhiány mérséklésével, a környezeti hatásokra kevésbé érzékeny, de az eredeti karaktert visszaadó fajták alkalmazásával ezek a hátrányok csökkenthetők.

Más szempontból azonban a történeti kertek energia igénye és szennyezés ill. hulladék generálása sem elhanyagolható. Az öntözés, a megvilágítás, a hulladékkezelés (zöld-, ill. kommunális hulladék), mind megoldandó feladat, de az alkalmazott módszerek ebben az esetben is a legmodernebb fejlesztések, a legkisebb környezeti terhelést jelentő megoldások kelljenek, hogy legyenek. Az esővíz újrahasznosítása, a szelektív hulladékgyűjtés, vagy a megújuló energiákra alapozott berendezések alkalmazása nemcsak környezetvédelmi szempontból kívánatos, de a zöldfelületek, közparkok, történeti kertek fenntartási költségeit is mérséklék.

EGYEDI VÁROSKARAKTER ÉRTÉKALAPÚ MEGŐRZÉSE ÉS FEJLESZTÉSE

Budapest egyedi városkarakterének alapját képezik a történeti értékek. A megőrzött történetiség egyre nagyobb értékei az európai településeknek. A város egyediségére, értékeire épülő vonzó városimázs kedvezően befolyásolja a település és térségének megítélését, közvetve erősíti annak gazdasági pozícióit, javítja a lakosság életminőségét.

Az épített és természeti értékeinek védelmén, megőrzésén, erősítésén alapuló városfejlesztés az értékeket erőforrásként használja. Budapest gazdasági fejlődéséhez ki kell aknázni az épített örökségben rejlő erőforrásokat, melyhez szükséges azok érték alapú rekonstrukciója (magas élőlétszám igény), fejlesztése, bemutatathatóvá tétele, a turizmusba való bekapcsolása, ezzel közvetlen és közvetett gazdaságfejlesztést idézve elő. Az épített és szellemi örökség értékei a kulturális turizmus egyik alappillére adják.

- Belső területek rehabilitációja, minőségi fejlesztése
- Komplex rehabilitációt igénylő lakótelepek jellemző térsége
- Kiemelt értékmegőrző városmegújítás területe
- Komplex rehabilitációt igénylő munkahelyi területek jellemző térsége

- Vízfolyások revitalizációja
Ökológiai kapcsolatok kialakítása
- Rekreációs erdők telepítése
- Egybefüggő zöldfelület-domináns térségek megőrzése
- Beépítés terjeszkedésének további megakadályozása

Budapest a historizmus építészeti stílusegyüttesét tekintve, azaz a neoreneszánsz, a neobarokk, a neoromán és a neogót stílusokban, mintegy 12 km²-nyi egységes építészeti együttesével világviszonylatban az egyik legjelentősebb. Ennek a homogén historizáló építészeti együttesnek a főtengelye 2,2 km hosszú Andrásy út, mely útvonal elnyerte a Világörökség megtisztelő címet. A város a szecesszió és a bauhaus építészetében 7. helyen áll világviszonylatban.

Az Andrásy út Terézvárosi területe a világörökségi védőövezet. Budapest *aranykorában* erre a területre sok kulturális intézmény és társadalomszervező helyszín koncentrált.

Az Andrásy negyed (a Budai Vártól a Belvároson és az Andrásy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely) városzerkezeti és kulturális összefüggései szerves egységet alkotnak a Városligetig, a terület részei a Király utca és a Városligeti fasor mindkét oldala és a Nyugati Pályaudvar. Az Andrásy út lipótvárosi legkiválóbb historizáló kapcsolata, indítópontja éppen a Szt. István Bazilika, amely az aszimmetrikusan induló Sugárút kapujának szerves látványi része.

A Budai Vártól a Belvároson és az Andrásy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely építészeti és kulturális értékeit tekintve európai mércével is kiemelt fontosságú (Magyarország a historizmus építészetében világszínvonalú), amit

jelez a terület világörökségi besorolása is, ezért megőrzése és értékeinek kibontakoztatása, hozzáférhetővé tétele a nagy nemzeti feladatok közé tartozik. Az Andrássy negyed nemcsak a negyednek és intézményeinek és a Városligetnek garantálhat európai hírnevet, hanem emeli a főváros és az ország turisztikai vonzerejét, javítja országunk nemzetközi képét, így az országimázs szempontjából kiemelt fontossággal bír.

A nemcsak egyes épületeit tekintve, de szerkezeti léptékben is védendő területek védelmében az együttes egészét kell figyelembe venni. Ilyenek a történeti korok betelepülési hatására éppen a városegysítés időszakában jelentős német és zsidó közösség által örökül hagyott, jól körülhatárolható jellegzetes városépítészeti elemek; az ipari fellendülés hatására a városokba tömegesen áramló munkaerőnek a lakhatási gondjait megoldó munkástelepek (kispesti Wekerle-telep, vagy az óbudai gázgyár lakásai).

A fejlesztési feladatok meghatározásánál is figyelembe kell venni, hogy bár egyes beruházások a város egészségének fejlesztését szolgálják, azok tervezésénél és megvalósításánál azonban a városkaraktert meghatározó sokszínűség nem beáldozható szempont. Ez azonban csak úgy érhető el, ha történeti kutatásokra alapozva tisztázzák és pontosan meghatározzák illetve lehatárolják azokat az elemeket, melyek megőrzése elengedhetetlen, majd integrálják az egyes kerületi és ágazati szabályozásokba is. A védett értékek részletes kataszterének megújítása, pontosítása, a magánberuházók érdekeltségének ösztönzése, támogatása mellett elengedhetetlen az épített örökség népszerűsítése, megismertetése az ott élő városlakókkal.

Az építészeti és városépítészeti emlékek nemcsak az épített örökség elemeiből állnak, hanem azokkal térben és időben szervesen összefüggő zöldterületekből és zöldfelületekből is. Ilyenek a történeti kertek, védett vagy védelemre érdemes közparkok, fasorok, temetők, olyan természeti területek (parkerdők, vadasparkok, túraútvonalak stb.), melyek a városlakóknak történeti léptékkel nézve is régóta nyújtanak kapcsolódási lehetőséget, a város társadalmának kulturális szinterei szintén egyre inkább felértékelődnek. Ahogy az épített örökség esetében elmondható, hogy **identitáserősítő, a város külső és belső megítélését befolyásoló, a gazdasági potenciált áttételesen erősítő hatása van, úgy a természeti értékek esetében is azonos mértékben, ha nem fokozottan számolni kell ezzel.**

A város jelentős közparkjai, történeti kertje párhuzamosan jöttek létre a XIX. század historikus, a XX. századelőjének szecessziós és a későbbi modern építészeti stílusok emlékeivel. Mindezek mellett külön értéket képviselnek az ezeket megelőző korok kastélyépítésével összefüggő kastélyparkok, a Budai vár királyi kertjei, vagy külső kerületek történelmi városmagjaiban lévő zöldfelületek, városi terek, fasorok. Ezeknek az értékeknek a kataszterezése, egységes szempontrendszer szerint értékelése lenne az alapja az értékmegőrzésnek. Az értékek tisztázása után lehet csak megállapítani a különböző fokozatú védelembe helyezés szükségességét. Ez különösen fontos a több kerületet is érintő, nagy kiterjedésű vagy vonalas természeti értékek esetében, mivel ilyenkor az érintett kerületeknek egységesen szükséges, hogy helyi védelem alá helyezték az adott elemet, egységes szempontrendszer szerint kezeljék a szabályozást és fenntartást is. Az sem elhanyagolható szempont, hogy bizonyos elemek bár kerülethez köthetők, vonzáskörzetük, jelentőségük nagyobb, esetleg a teljes városra vagy akár országosan is kiterjed (pl. kiemelt nemzeti vagy nemzeti emlékhelyek). Ilyenkor a helyi védelembe helyezés nem elég, valamint a fenntartási költségek biztosítása sem terhelhető az adott kerületre.

Az értékataszter folyamatos monitoring mellett tudja csak betölteni szerepét. A már számba vett elemek állapotának folyamatos ellenőrzése mellett hangsúlyt kell fektetni újabb elemek felkutatására, védelem alá helyezésére. A kataszterezés valódi eredményt azonban csak akkor érhet el, ha az adatok értékelése is megszületik és a kellő beavatkozások is megtörténnek, az ehhez szükséges források megteremtése mellett.

A DUNÁVAL EGYÜTT ÉLŐ VÁROS

A Duna a város megtelepedésének elsődleges meghatározója volt. Ez a természeti adottság több szempontból kitüntetett jelentőségű elem. Legfőképpen a város szimbóluma, tehát mint vizuális jellegzetesség olyan potenciállal rendelkezik, mely kiemeli az európai fővárosok köréből és egyben összekapcsolja azokkal, melyek erre épültek.

Különleges adottságának mind több irányú kihasználása a legfőbb prioritás és erősítése stratégiai jelentőségű. Kifejezett cél a Duna vízfelületének közlekedési, turisztikai hasznosítása, szigeteinek és partjainak a mindennapi élet szerves részévé válása, közösségi használatának növelése. Természetközeli partjain a természetjáró rekreáció, barnamezős partjain a kultúra és közösségi terei, a szórakozás, speciális budapesti lehetőségek szinterei jöjjenek létre, míg a megfelelő helyeken lehetőséget kaphat a vízkapcsolatot igénylő gazdasági élet.

A folyó nem egységesen jelenik meg a városképben, a part menti területek különbözőképpen hasznosítottak, melyek a város történelme során változtak. A kulturális, épített és természeti örökségünk védelme és bemutatása szempontjából ez a sokszínűség, illetve a víz irányából feltárulás kiaknázható lehetőségeket rejt magában. A vízi közlekedés fejlesztésével a parthasználat mértéke is növekszik. Különösen igaz ez a vízi tömegközlekedés elindulásával. **A kikötőhelyek megközelíthetősége, az onnan feltáruló építészeti örökség látványa és kapcsolata a városszerkezettel mind-mind felértékelik azok környezetét.**

A folyó vízfelülete környezeti szempontból is jelentős, mikroklimatikus hatása a városi életminőségre felbecsülhetetlen. A vízfelület megközelíthetőségének növelésével párhuzamosan a vízminőség javítását is meg kell oldani, ez nem csak környezetvédelmi kérdés. A természetközeli partszakaszok növénytakaságai természetvédelmi szempontból fontos élőhelyek, de városi viszonylatban nézve nemcsak fontosak, de különleges elemek is.

A városiak természet iránti igényét a vízfelület fokozottan tudná kielégíteni, ezt igazolták azoknak a kezdeményezéseknek a sikerei, melyek rövid időre, de lehetővé tették a kizárólagos gyalogos használatot bizonyos szakaszon („plázs”). A folyó, mint vonalas elem, helyzetéből adódóan nemcsak összeköti, de el is választja a város két oldalát, mely negatív adottság gyalogos használatban fokozottan érvényesül.

A pesti és budai oldalakat összekötő hidak szintén jellegzetes városképi elemek, turisztikai vonzerejük jelentős. Több kezdeményezés jelzi, hogy gyalogos híd építésére lenne igény, melyek azonban főleg városképvédelmi szempontból vetettek fel komoly aggályokat. A belvárosi szakaszok mellett azonban vannak kiépítetlenebb, természet közelebbi part menti területek (Római-part, Soroksári Duna-ág). A csónakházak és a tavasztól őszi nyitva tartó vendéglátóhelyek sajátos hangulatot kölcsönöznek ennek a partszakasznak. A területek megjelenésében és használatában is jellegzetességét az árvízvíz mentetlen helyzete adja, lehetőségeinek kiaknázásában a természetközelség domináljon.

A különbözőség azonban nemcsak a partok esetében, hanem a szigetek hasznosításában is megjelenik. A Margitsziget a város egyik legrégebbi lakott területe, jelenleg egyik legjelentősebb közparkja, mely egyben történelmi kert is. A tőle északra található Hajógyári-sziget történelmi jelentősége sem kevesebb, ezt jelzi, hogy itt található az ókori első helytartó Hadrianus palotája még rekonstruálatlan állapotban. Jelenleg szintén közpark, de lényegesen rosszabb megközelíthetősége és kiépítetlensége miatt jelentősége messze alatta marad a Margitszigetének. Potenciáljai azonban hasonlóak, ezek kihasználása, fejlesztése még várat magára. Befogadóképességét jól jelzi, hogy Európa legnagyobb szabadtéri zenei fesztiválja kerül itt megrendezésre minden évben, mely így nemzetközi hírnevet szerzett számára.

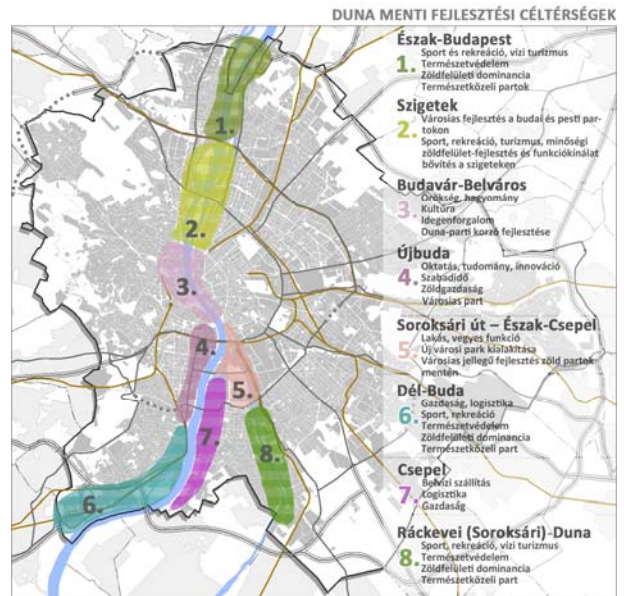
A fejlesztési lehetőségek számbavételében azonban kiemelt hangsúlyt kell helyezni a régészeti emlékek megmentésének, nemcsak azért, mert önmagában jelentős kultúrtörténelmi emlékek, hanem abban az összefüggésben is, hogy az óbudai római kori emlékek a világ harmadik legnagyobb összefüggő ókori romterülete. A római kori városszerkezet és azon belül a *viridariumok* (kertcskék), a *peristyles* udvarok és a napjainkig továbbélő fürdőkultúra fennmaradt emlékei hazánkban kevésbé ismert, emlékeiben csak gyéren bemutatott kultúrtörténelmi emlékek, a kerttörténet kezdeti időszakát jellemzik. Így azoknak a területeknek, melyek ilyen emlékeket tartalmaznak megóvásuk és körültekintő fejlesztésük különösen fontos.

HATÉKONY ÉS KIEGYENSÚLYOZOTT VÁROSSZERKEZET - KOMPAKT VÁROS

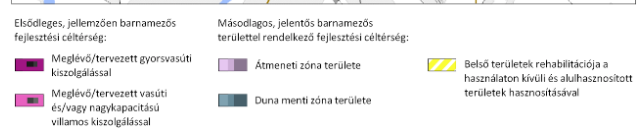
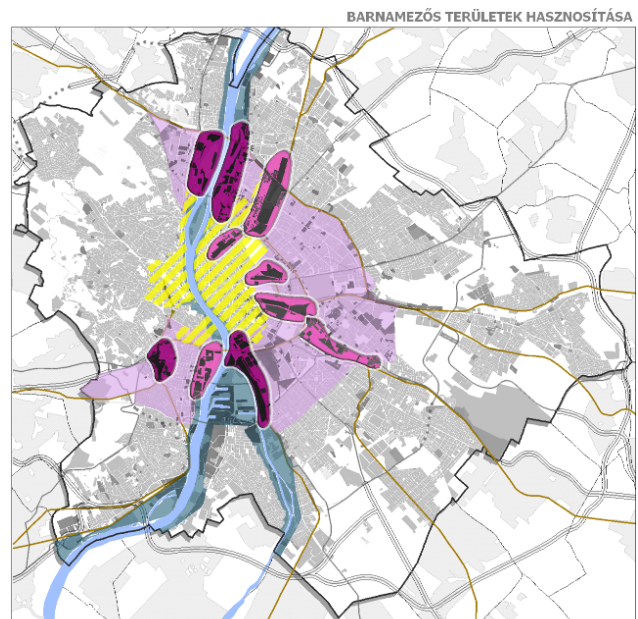
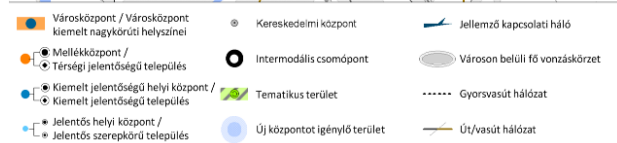
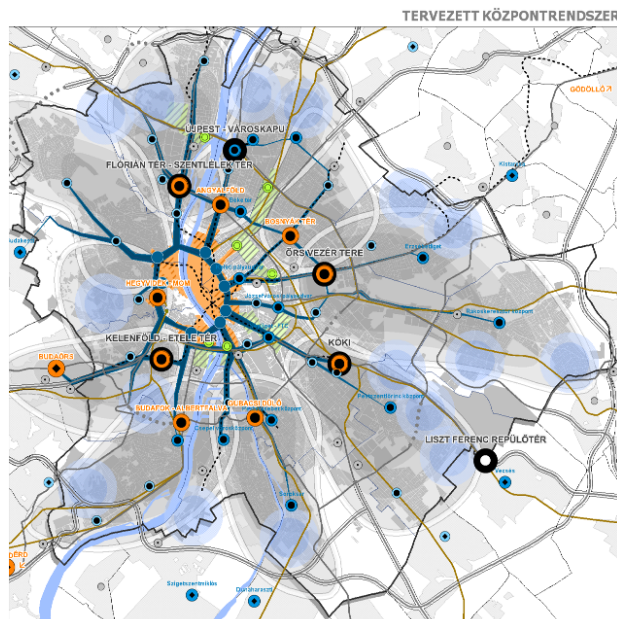
A **beépített területek intenzitása** két véglet között mozog: amíg a város beépített területeinek 2/3-a rendkívül alacsony beépítési paraméterekkel rendelkezik, addig alig 5%-a kifejezetten sűrűn beépített. Előbbi esetben a területek fenntarthatósága és gazdaságos üzemeltetése, utóbbi esetben az élhetőség, a környezeti minőség megfelelő színvonalra nem biztosított, az alacsony kihasználtság pedig a terület urbanizációs hatékonyságára hat kedvezőtlenül. A fajlagos infrastruktúra-költségek emelkedése, részben tudatos szabályozási és érdekeltségi rendszer kialakítása révén terület-felértékelődés megy végbe.

A **funkciósűrűsödéssel** együtt járó beépítési típusváltással (zártosuló, kisvárosias) vonzó, a társadalom széles rétegei számára megfelelő, vegyesfunkciós élettér jön létre, ahol a városfejlesztési koncepció célkitűzéseinek megfelelően a kis távolságokon környezetbarát közlekedési módok törhetnek előtérbe. Fontos szerkezeti változás a közterületi hálózat sűrűsödése, gazdagodása, hierarchiájának kialakulása a külső területeken is.

Budapest jelenlegi szerkezetét nemcsak földrajzi adottságai (hegyek és folyók) határozzák meg nagyban, hanem kialakulásának története is. A királyi székhely áthelyeződése Budára (1243), a Pest-Buda-Óbuda városszegyesítése (1873), majd a környező kistélepülések fokozatos bevonása 23 kerület formájában, mind magán viseli és egyben karakteresen meghatározza a város szerkezetét is. A városfal és városárok vonala ma már alig érzékelhető, de áttételesen mégis meghatározó, hiszen a pesti oldalon hamar gátjává vált a város terjeszkedésének, így a sűrű, középkori állapotokat

idéző utcaserkezetbe mégis tetten érhető. A történelmi városmagból kivezető sugárutak a városkapokkal azonban jelenleg is fontos szerkezeti elemek, elnevezésükben is sokáig őrizték ezt a történelmi szerepüket. **A Budapest területén felfalálható valamikori települések központjai ma már a város alközpontjai, de nem csak igazgatásilag, hanem szerkezetileg is megőrzendő elemek.**

Ezzel nem csak a településszövet üzemeltetésének (közösségi közlekedés) körülményei javulnak, hanem megfelelő területek jönnek létre a településkép, az általános környezeti kondíciók és a helyi identitás szempontjából fontos közterületi zöldfelületi elemek, parkok, fasorok telepítéséhez. Ezzel párhuzamos folyamat a mai életvezetési sztenderdeknek már kevésbé megfelelő, nagy fizikai sűrűségű, városias lakóterületeknek bizonyos fokú fellazulása, melynek eredményeképpen ezek a területek egyre vonzóbb lakó és vegyesfunkciós területekké válnak, ezzel tovább mérsékelve a külső, lazábban beépített, vagy még beépítetlen területekre való lakossági, intézményi és szolgáltatási kiáramlást. A beépített területekre jutó fajlagos lakosságszám-növekedéssel együtt javuló város-gazdaságosság, hatékonyság és fenntarthatóság teremti meg a fedezetét az intenzívebb zöldhálózati fejlesztéseknek a beépített területek köztes tereiben, mely a városfejlesztési koncepciónak fontos alkotóeleme.

A BARNAMEZŐS TERÜLETEK A VÁROSFELJESZTÉS CÉLTERÜLETEI

Budapest gazdasági szerkezetváltása az országos folyamatokkal párhuzamosan zajlott, sok esetben ezek a gazdasági és társadalmi változások területi, szerkezeti formákban is tetten érhetőek. A XIX. század végén külterületnek számító részekben felépült ipari együttesek napjainkra a városszövet szerves részévé váltak. A város természeti adottságainak kihasználása, az adottságokra épülő gazdaság a szolgáltató ágazat előtérbe kerüléséig meghatározta a város működését. Jellegetes karakteralkotó elemek voltak és jelenleg is rendelkeznek ilyen potenciállal: ma is egy-egy kerület súlyponti, fejlesztési lehetőségét alkotják.

A városszövetben megjelenő és eddig kihasználatlan, funkciójukat veszített, kallódó ipari területek és védett ipari épületek új irányt és lehetőséget jelentenek a komplex szemléletű fejlesztésekben. Ezek a sokszor nagy, több épület együtteséből álló ipari területek, tervszerű újrahazsnosítás nélkül, spontán módos hasznosulnak, vagy elhagyottan állnak. Fejlesztésüket, az itt már kiépült infrastruktúra is indokolja.

Örökségvédelmi szempontból nemcsak ipari műemlékként lehetnek jelentősek, de a különleges értékekkel rendelkező épületek tervszerű hasznosítása az egyes kerületek, de fővárosi szempontból is kiemelkedő lehetőségek. Újrahazsnosításuk során erre fokozott figyelmet kell szentelni, valamint ki kell használni azokat a természeti adottságokat, melyekre eredetileg rátelepültek.

Épületállományuk korabeli funkciójuktól eltérő hasznosítása nemegyszer komoly nehézséget jelent a beruházók számára azonban az így megmentett, védett épületek új városi közösségi terek kialakulását eredményezték. (Millenáris park, Concordia malom, Közraktárak épületeiből létrejött új kulturális központ- Cet) Sajnálatos módon nem egy eset-

ben inkább csak új területhasznosítás lehetőségét jelentenek (MOM- park ipari épületei helyén épült új központ, csak a szocreál művelődési ház maradt fenn.) A fejlesztések kevéssé fókuszálnak az épületek között álló egyedi védettségű, funkciójukat veszített épületállományra. (Krisztina körúti Postapalota, József telefonközpont, Corvin áruház).

A víz közelsége a szállítmányozás és egyes könnyűipari ágazatok (pl. textilipar) esetében elsődleges szempont volt, de pl. a téglagyárak is az agyagnyerő helyekre épültek. A barnamezős területek komplex fejlesztésében a zöldfelületi fejlesztés is előnyt kell, hogy élvezzenek, hiszen ezek olyan nagyobb összefüggő területek a város szövetén belül, melyek jól megközelíthetőek, a kármentesítések után nem a város területének növelésével, hanem átstrukturálásával növelhetik a zöldfelületi ellátottságot. A már megvalósult barnamezős fejlesztések esetében (pl. Millenáris park, Kopaszi-gát) jól látható, hogy milyen nagy igény mutatkozik az ilyen típusú beruházásokra. Tájépítészeti szempontból külön lehetőséget rejtenek, hiszen az épületállomány szempontjából műemléki vagy műemlék jellegű környezetben modern eszközökkel, városi léptékben mérve nagy területen lehet közparkokat létrehozni. A barnamezős fejlesztésekhez elengedhetetlen ezek számbavétele a város teljes területén, de különösen a belvárosi vagy belvároshoz közeli területeken, valamint az értékek és károsodások értékelése.

2.3. INFRASTRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSOK

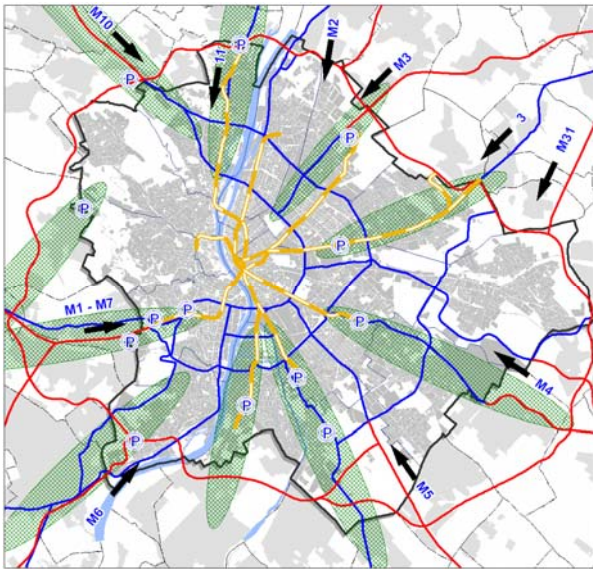
Az infrastruktúra-hálózatok átalakulását jelenleg jellemző extenzív jellegű mérőszámok fokozatosan átadják helyüket a hálózatok integritását, rugalmasságát és hatékonyságát mérő intelligens jellemzőknek. A lakosságszám és a település eltartóképessége várhatóan nem fog gyökeresen megváltozni, ezért a szolgáltatások színvonalemelésének érdekében a meglévő adottságok hatékonyabb kihasználására kerül a hangsúly. A változások elsősorban a közösségi közlekedést, a közúthálózatot és a csatornázást érintik. Mindhárom részterület profitál abból, hogy sűrűsödik, gazdagodik a közterületi hálózat. Az elővárosokban is megjelenő intenzívebb beépítés, a szintterület-sűrűség és ezzel együtt a lakosságszám növekedése és helyi koncentrációja rentábilissá teszi az elővárosi vasúti szolgáltatások kínálati alapú fejlesztését, ezzel kiválthatók a kevéssé hatékony és alacsonyabb komfortot nyújtó, hosszú elővárosi autóbuszvonalak, csökken az emisszió.

A kötöttpályás közösségi közlekedés presztízsének emelkedése az elérési pontok térségében emeli a területek értékét és ez újból visszahat a területszerkezet megváltozására, a beépítés intenzitásának megfelelő pontokba koncentrált növekedésére, mindez összességében a kompakt város irányába való elmozdulást eredményezi. Ez a változás csökkenti a környezeti terhelést, mely mind az építetett, mind a természeti értékek védelme számára kedvezőbb helyzetet hoz létre

INTELLIGENS MOBILITÁS

A városi életmód egyik meghatározó eleme a közlekedési és közmű infrastruktúrák fejlettsége, ezek magasabb minősége és szélesebb kiterjedtsége az egyik jellemzője a városnak, mint települési kategóriának. A városok tervszerű fejlesztésében a különböző területhasználati kategóriák kiegyenlített, egymás akadályoztatása, a különböző érdekek sérelme nélkül kerül kialakításra.

A fenntartható fejlődés szempontjából fontos, hogy a helyváltoztatás iránti igények a város szerkezetének tervszerű alakításával fajlagosan csökkennek, az utazási szokások tudatos befolyásolásával tolódnak el a környezetet kímélő közlekedési módok a felé, intelligens közlekedést eredményezve.

A városhatárt átlépő tervezett fejlesztések 2030-ig

TUDÁS-, KÉSZSÉG- ÉS ZÖLDALAPÚ VÁROSFEJLESZTÉS

Budapest érdeke, hogy hosszú távon vonzó legyen nemcsak a környező régióból, de akár határokon kívülről érkező jól képzett fiatalok számára is. Érdeke és célja olyan környezet megteremtése, amely a jövő nemzedékek tehetségei számára lehetővé teszi, hogy tudásuk, készségeik kiteljesedésének és szakmai, üzleti vagy tudományos karrierjük helyszíne a magyar főváros legyen. Mindezekre nézve elengedhetetlen a város gazdasági szerkezetének nemzetközileg versenyképes, nemzetközi együttműködésekre lehetőséget adó, viszont hazai erőforrásokra, a hazai és nemzetközi befektetői tőkére egyaránt alapozó átstrukturálása.

A városi gazdaság jövőképeinek tekintettel kell lennie arra az ökológiai rendszerre, amelynek része.

Budapest, mint Magyarország legjelentősebb turisztikai desztinációja, kiemelkedő turisztikai adottságokkal rendelkezik: fekvése, építészeti értékei, fürdőkultúrája, kulturális rendezvényei, természeti adottságai és gasztronómiája révén nemzetközi viszonylatban is különleges és egyedi élményeket nyújt az idelátogatók számára.

A turizmus mint húzóágazat egyszerre képes erőforrásként használni a főváros páratlan természeti és épített örökségét és az ezzel járó gazdasági előnyöket a környezet fejlesztésére fordítani.

ÖNFENTARTÓ VÁROSGAZDÁLKODÁSI RENDSZER

Stratégiai időtávban kiemelt terület az **energiahatékonyság**. Magyarországon a megújuló energiafelhasználás alig haladta meg a hét százalékot 2010-ben, és ez jelentősen elmarad az uniós országokéhoz képest. Magyarország a 2010 és 2020 közötti időszakra kitűzött megújuló energiahasznosítási cselekvési terve keretében elhatározta, hogy teljesíti az Európai Unió alapvető energiapolitikai célkitűzését 2020-ig, nevezetesen, hogy 20%-kal csökkenti a szén-dioxid-kibocsátást. Ezért Budapest részéről is szükséges a környezetbarát energiaátalakítás végrehajtása. A megújuló energiaforrások használatának kiterjesztése és az energiahatékony technológiáknak a gazdasági életben történő térnyerése létkérdés az országos és a budapesti gazdaság élénkítésében és fenntartható pályára állításában.

2.4. NÉPESSÉG, ÉLETMÓD, TÁRSADALOM, KULTÚRA VÁLTOZÁSA

HUMÁN SZOLGÁLTATÁSOK OPTIMALIZÁLÁSA

A város megtartó erejét, vonzerejét és presztízsét növeli, ha az általa nyújtott szolgáltatások közül, minden városhasználó eléri és igénybe veheti azt, amelyre szüksége van. A városlakók identitását, lakóhelyükhöz való kötődését erősíti, ha belátható időn belül itt tartják megvalósíthatónak az általuk elérni kívánt pozitív jövőképet.

A fővárosi önkormányzat ezt elő tudja segíteni tudatos, a generációkat, a különböző élethelyzetben lévőket és a köztük való együttműködést támogató szakpolitikával. A Budapesten elérhető sokszínű szolgáltatásokat nemcsak a városlakók, de a napi ingázók, a látogatók is használják, sőt egyes országos szintű szolgáltatások csak itt érhetőek el.

BEFOGADÓ, TÁMOGATÓ ÉS AKTÍV TÁRSADALOM

Budapest történeti adottságainál fogva sokszínű város, amelyet számos egyenlőségi vonatkozásban kezelendő, mint nemzeti, etnikai, vallási kisebbség, különböző nemhez, korosztályhoz tartozó, különböző egészségi állapotban, élethelyzetben lévő egyének és csoportok laknak és használnak. Ugyanakkor Budapest lakosságszáma a városon kívülről érkező migráció nélkül csökken, a népességszám szinten tartása csak beköltözéssel és az elvándorlás megakadályozásával érhető el. A beköltözés forrása egyrészt az országhatárokon belüli költözés, másrészt a nemzetközi vándorlás, amelynek fő célpontja a főváros.

Mindez új kihívásokat jelent: mind a szolgáltatások elérhetőségének és színvonalának javítása, mind az innováció befogadása és felhasználása terén. A koncepció feladata annak megoldása, hogy a betelepülések következményei hosszú távon erősségként és lehetőségként érvényesüljenek.

A befogadó, támogató és aktív társadalom a város rehabilitációs folyamataiban részt vesz, azt elfogadja, értékeli és értéknek tekinti az épített és természeti értékeket, Budapest történeti örökségét.

IGÉNYEKHEZ IGAZODÓ, RUGALMAS LAKÁSSTRUKTÚRA MEGTEREMTÉSE

A lakhatás körülményei közvetlen hatással vannak az életminőségre, egészségre, de meghatározóak az egyének társadalmi mobilitása, sőt a generációk közötti társadalmi mobilitás, így a társadalmi egyenlőtlenségek alakulása szempontjából is. A város/városrégió lakáskínálata meghatározó a népességmegtartó képesség, a térbeli-társadalmi szerkezet alakulása, az ezzel is összefüggő társadalmi integráció, valamint a vonzerő, versenyképesség, gazdasági teljesítmény szempontjából is.

Mindezen hatások miatt a városban lakók és az ideköltözők számára alapvető fontosságú, hogy milyen lakáslehetőséget találnak, milyen a lakáskínálat. Korunk mobilitására lényegesen rugalmasabb lakásstruktúra létrehozásával kell válaszolni, melyben annak összetétele, a lakásméret, a piaci és nem piaci szegmens, továbbá a városon belüli térbeli eloszlás egyaránt meghatározó.

A történelmileg kialakult kerületek rejtett értékeinek feltárása, a bennük rejlő potenciális lehetőségek kiaknázása egyik fő területe lehet a város hosszú távú megújításának. A belső kerületek történeti értékű épületállománya, a társadalmi igényeknek megfelelő felújítással, a megfelelő, nivós bérlakás szektor legfontosabb elemévé válhat. Megújításuk elősegíti, hogy kerületenként különböző városszerkezet és arculat megőrződjön, a vonzó, felértékelődő épített örökség a belvárosi rehabilitáció motorja lehet.

A Fővárosba történő visszaköltözés, reális célként fogalmazódik meg a napi több órás utazás és a többlet munkaidő hatására. A belső kerületek nagy belmagasságú, nagy alapterületű, történelmi hangulatú lakóterületei (különösképpen az V., VI., VII. kerületet tekintve) azonban nem rendelkeznek megfelelő minőségű zöldfelülettel, és sokrétű kapcsolódó szolgáltatással. További problémát jelent a megnövekedett személygépkocsi állomány állandó jelenléte, a belső területeken lakók parkolási problémáinak megoldatlansága. Hiányos, avagy egyáltalán nem létezik a lakóhelyhez közeli, avagy tömegközlekedéssel egyszerűen elérhető rekreációs lehetőségek (sport, szabadidő) hiánya.

A KULTURÁLIS SOKSZÍNŰSÉG MEGŐRZÉSE ÉS FEJLESZTÉSE

Budapest vonzó kulturális központként tud betölteni vezető szerepet a kelet-közép-európai városok között. Korábbi felmérések alapján Európában a kulturális érdeklődésű turisták által legvonzóbbnak tekintett városok között Párizs, Róma, London, Athén, Velence, Firenze, Bécs, Prága, Barcelona, Amszterdam, Dublin, Edinburgh, Madrid, Berlin, Koppenhága után Budapest szerepelt (Richards 2001). Ebben a versenyben a mindenkori sorrendet jelentősen meghatározza az adott város tényleges kulturális gazdagsága, ugyanúgy annak arculata és atmoszférája is.

A város bővelkedik kulturális erőforrásokban, melyek között a város fekvése, az épített örökség, a fürdőkultúra, a kulturális intézmények (rendezvények), a természeti adottságok, a gasztronómia egyaránt említhető.

A város kulturális kínálatának bővítése, sokszínű identitásának megőrzése és kreatív és innovatív továbbfejlesztése erősítheti lakóinak identitását. Ehhez szükséges a főváros egyediségének erősítése, különös tekintettel az épített örökség értékek kibontakoztatására, megtöltésére kulturális szellemi tartalmakkal. Mindezt segíti a világörökségi rész, a vele egy egységet alkotó nagykörút és kapcsolódó területeinek kulturális turisztikai célú kibontakoztatása, erőforrásként való használata, az Andrásy negyed kulturális fejlesztési program megvalósítása.

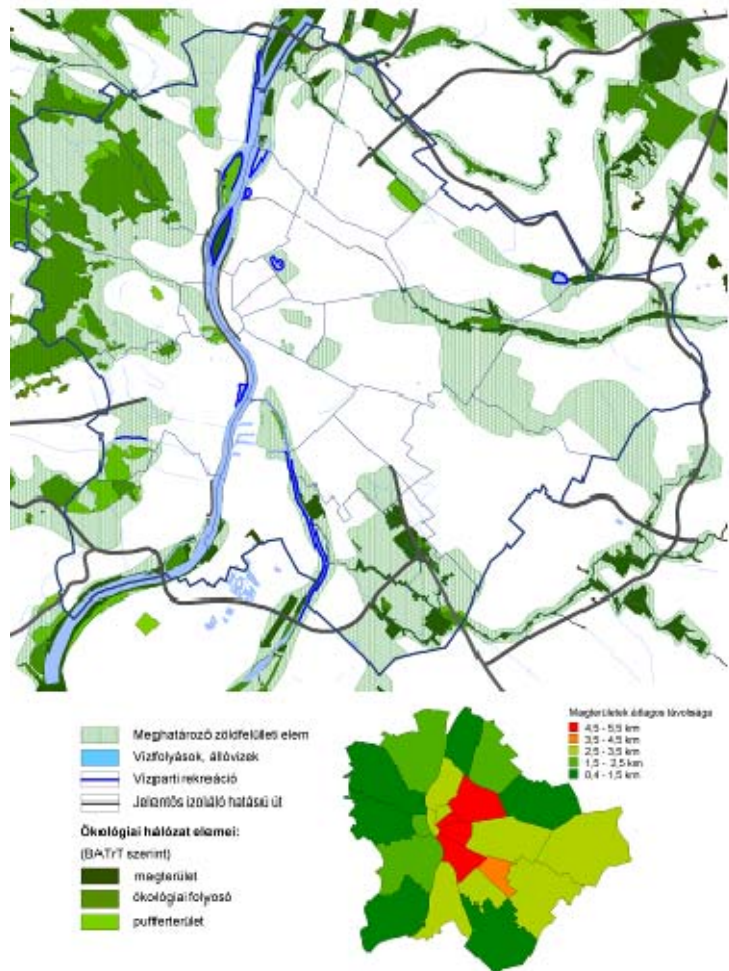
3. HATÁSELEMZÉS

A Budapest fejlesztési koncepciójának elvi alapját képező jövőkép a helyzetértékelés alapján olyan városként definiálja Budapestet, amely a történelem során kialakult európai fővárosként egyedüli és pótolhatatlan kulturális, társadalmi és gazdasági érték! Egyedülálló kulturális és építészeti sajátosságokkal országos tudásközpont, a gazdasági növekedés és az innováció elsődleges magyarországi forrása. A tágabb európai és globális térből kapott impulzusokat közvetíti az ország egyéb területei felé. Bár szerepe így országos, a városnak mégis elsősorban az itt élő embereket kell szolgálnia. Ezért elsődleges szempont az élıhetőség biztosítása, melynek egyik alapvető eszköze az egészséges környezet biztosítása. Ebben jelentős szerepet töltenek be a zöldfelületek és a város természeti értékei, ezeken belül pedig különösen értékesek és jelentősek a történeti múltra utaló elemek, amelyek a jövőképet meghatározó másik szempontból is fontosak: az európai kultúra hagyományainak továbbélését biztosítják. Budapest a kultúra, a művészetek otthona, sajátos hagyományok őrzője, az egyedülálló gyógy- és termásvízincsekre épülő fürdőkultúra gazdag kínálatát biztosító fürdők városa. Budapest örökségét a jövő nemzedékének átadó város kíván lenni, ennek szellemében páratlan természeti és épített környezetét féltve vigyázza, egyben – mérete folytán – a környezettudatos és intelligens közlekedés városa is lehet. Ez a jövőkép azonban csak a város kiegyensúlyozott fejlesztésének keretében válhat valóra, mely öt szempont térbeli struktúrájának harmóniájában valósulhat meg. Ebből az öt szempontból (lakás, munkahely, zöldfelület, központrendszer, értékvédelem/értékteremtés) kettő is érinti a természeti alapú kulturális örökség értékeit: zöldfelület és értékvédelem/értékteremtés.

A városi jelenlegi problémái nagy részben a rosszul irányított területhasználattól adódnak. Ezek a problémák csak komplex szemléletű megoldásokkal orvosolhatók. Az örökségvédelem következő speciális területein ez a komplexitás különösen szükséges: történeti településhálózati következmények, természeti, táji hatások, a településkép feltárlásának változásai és a történeti térbeli rendszerek alakulása.

3.1. TÖRTÉNETI TELEPÜLÉSHÁLÓZATI KÖVETKEZMÉNYEK

A történeti múlttal és értékkel rendelkező elemek, valamint városszerkezet sajátosságainak megtartása mellett számolni kell a város akár természeti, akár gazdasági, akár társadalmi okokból végbemenő folyamatos változásával, ezért a funkcióbővítések, funkcióváltások megkövetelhetik ezen elemek, szerkezetek értékővő felülvizsgálatát, transzformációját, átalakítását. A komplex szemlélet biztosíthatja, hogy a transzformáció során végbemenő esetleges értékvesztést új, tartós érték létrejötté kompenzálja. A településhálózat átalakulása során mindenképpen meg kell őrizni azonban annak tagoltságát, a zöldfelületi hálózat integritását a benne szigetszerűen elhelyezkedő települési területekkel szemben. A települési területeken belüli zöldfelületi elemek utalnak a zöldhálózat integritására.

7.-31. ábra Zöldfelületi és ökológiai kapcsolatok, Zöldfelületi elemek elszigeteltsége az ökológiai hálózat magterületeitől

3.2. TERMÉSZETI, TÁJI HATÁSOK

A kulturális örökség természeti értékei esetében az ökológiai rendszerszemlélet alkalmazása javítja a fenntartási, fennmaradási esélyeket, de számolni kell vele, hogy egy élő rendszerről és azok elemeiről van szó, így a folyamatos

változás ezen elemek speciális sajátossága. A változások törvényszerűségeinek figyelembevétele, a globális folyamatokhoz való alkalmazkodással (klímaváltozás) tovább javíthatók ezen elemek értékvédelmében elért sikerek.

A kulturális örökség szempontjából fontos természeti értékeket több rendszer részeként is értelmezni kell. Fontos a városszövetben betöltött szerepük, de ökológiai szempontból a zöldhálózati rendszer részét is alkotják. Előbbinél a kulturális érték, míg a másodiknál a természeti értékük dominál, így ezek az értékek minden esetben együttesen vannak jelen.

Az élhető városi környezet megteremtése és a biológiai aktivitás növelése, életciklus alapú szemlélet bevezetése előnyös hatással van az épített és természeti környezet kapcsolatára: a zöldfelületek, erdőterületek területi és minőségi növelése, intenzitás fokozása a közterületeken és a nem közterületeken egyaránt, valamint a belvárosi területeken alternatív zöldfelületi elemek, kertépítészeti eszközök alkalmazása. Ennek a folyamatnak fontos és előnyös hatású eleme a történeti kertek, parkok rekonstrukciója, revitalizációja. Ugyanígy kedvesítő hatású a városszerkezetet átszellőztető szélcsatornák újrainvitása és azok elépítésének megakadályozása. A közterületeket meg kell szabadítani csupán közlekedésfejlesztési értelmezésüktől és ki kell hangsúlyozni a közterületek zöldfelületi elemeinek természeti, táji integráló hatását is. Amennyiben a közterületek kialakítása a forgalomtechnikailag pusztán elégségesnél nagyvonalúbban történik, az ott megjelenő, a várost átszövő zöldfelületi elemek erőteljesen hozzájárulnak a természeti és épített táj integrációjához.

3.3. A TELEPÜLÉSKÉP FELTÁRULÁSÁNAK VÁLTOZÁSAI

A településkép feltárulása két nézőpontból is lényeges. Értelmezhető egyrészt egyes értékes elemek helybeni feltárulása, láthatósága, másrészt különböző elemek, együttesek összeláthatósága szempontjából. Ez utóbbi Budapest esetében különösen lényeges, mivel jellegzetes látképei fontos turisztikai vonzerővel bírnak, a város ikonikus védjegyeinek számítanak. A Duna menti partszakaszokról, a két oldalt összekötő hidakról és a budai oldal hegyeinek kilátópontjairól (Gellért-hegy, Sas-hegy, Széchenyi-hegy, Várhegy, János-hegy, Hármashatár-hegy, Nagy-Hárs-hegy) érzékelhető az épített kulturális értékek e területekre koncentrált elemek összeláthatósága.

A Duna-part jelenlegi közlekedési túlerheltsége a legtöbb épített kulturális értékkel és világörökségi elemmel érintett belvárosi szakaszokon rontják a településkép feltárulásának lehetőségeit. Ezen hátrányok mérséklésével (gyalogos-hozzáférés biztosítása a rakparti részeken) a potenciális turisztikai vonzereje ezeknek a partszakaszoknak fokozódik, várhatóan kereskedelmi-szolgáltatási fejlesztéseket és gazdasági előnyöket generálva. Különös értéket képviselnek a hidak és a belvárosi szigetek partjairól feltároló látványok a folyó közepén elhelyezkedő szokatlan látványcentrumokból.

Az 1950 utáni városegysítés és az azt követő lakásépítési hullám időszaka városkép és értékvédelem szempontjából jelenleg alulértékelt. Az ebben az időszakban létrehozott zöldfelületek általában leromlott állapotuk és kisebb történelmi távlatuk miatt ma még jelentőségüknek nem megfelelően kezeltek, pedig a városban betöltött szerepük szerkezetileg és városképileg is jelentős. Kétségtelen, hogy vonzáskörzetük ma még lokálisnak tekinthető, de a zöldfelületek összvárosi szinten való felértékelődésével várhatóan ez a megítélés változni fog.

Dacára a teljes város területére kiterjedő változatos domborzati-földrajzi formáknak, a külső területek településképi feltárulása előnytelen, egysíkú. Különösen igaz ez az általában magasvezetésű vasútvonalak környezetére, melyek többnyire barnamezős, beépítetlen és áttekinthető hasítékokban haladnak egészen a városközponti területéig. E területek integrálása célszerűen a város központrendszerének átalakulásával együtt mehet végbe, a településkép kontrasztosságának enyhítésével együtt.

3.4. AZ ÉPÍTETT ÉS TERMÉSZETI KÖRNYEZET VÁLTOZÁSAI

A kulturális örökségvédelem a célrendszer négy kiemelten fontos témakörének (Budapest térségi pozíciója és közigazgatási szerepe, Budapest társadalmá, Budapest gazdasága, Budapest épített és természeti környezete) mindegyikében megjelenik, bár kétségtelenül a *Budapest épített és természeti környezete* elnevezésűben domináns.

A főváros térségi pozíciója és közigazgatási szerepén belül nagyon fontos, hogy meglévő adottságait feltárva és azokat erősítve keresse meg helyét az európai és a hazai városok hálózatában. Európai viszonylatban is vonzó találkozóhelyé, a délkeleti térségek elosztópontjává és az együttműködések színterévé kell válnia. Ehhez tökéletes földrajzi elhelyezkedése, az értékes táji környezete, magas színvonalú, sokszínű kulturális és tudományos élete biztosítja a belépőt.

A zöldfelületek növelésének egyik lehetőségét a történelmi városrészek területén fekvő jelenleg még beépítetlen foghíjtelkek jelenthetik. Fokozni kell a Duna parti területek és a rakpartok kihasználását, kihasználhatóságát. Ennek jó eszköze lehet a Római fürdői vízisport-élet újjáélesztése, a ma már védett épületek hasznosításával.

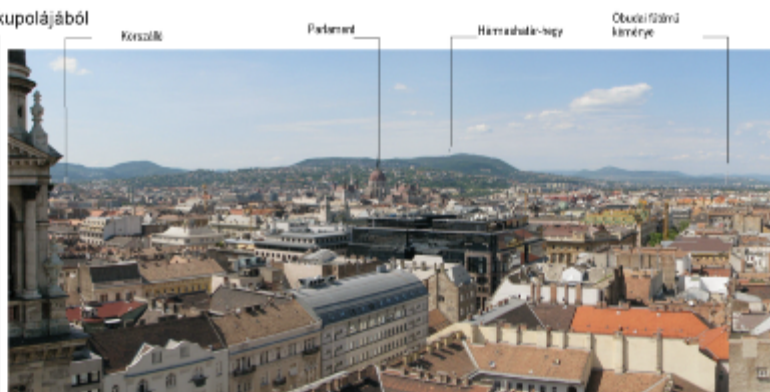
Láthatósági vizsgálat a Gellért-hegyről

Láthatósági vizsgálat a Hármashatár-hegyről

Láthatósági vizsgálat a Szent István bazilika kupolájából

Láthatósági vizsgálat az Erzsébet-kilátóból

Az adott pontból nem látható terület

A város társadalma szempontjából jelentősek a természeti alapú kulturális örökségi elemek. A zöldfelületek hozzájárulnak a lakosság életminőségének javításához a környezeti minőség javításával és helyet szolgáltatnak a humán szolgáltatások (kultúra, sport, rekreáció) számára. Fontos, hogy a hozzáférés esélyegyenlősége ezen a téren is biztosított legyen. A szociális érzékenység a városrehabilitációs folyamatokban is tetten érhető, ezért a városközpontok, a

lakótelepek és barnamezős területek rehabilitálása prioritást kell, hogy élvezzen. Látnunk kell, hogy ezeken a részeken a történelmi jelentőségű zöldfelületek is szép számmal megtalálhatók.

A város gazdasága szempontjából is nagyon fontos, hogy az értékalapú szemlélet elsődlegessé váljon. A kimerült gazdasági és városfejlesztési források csak új forrásfeltáró és felhalmozó tevékenységgel pótolhatók. A feltárás a kiváló meglévő természeti és épített adottságokra alapozható.

A fenntartható gazdasági szerkezethez egy racionális térszerkezet szükséges. Kiemelten értékes területek gazdasági szempontból a barnamezős területek, melyek ipari műemlékekben is gazdagok. A gazdasági szerkezetváltás miatt egykor jelentős ipari épületek (malmok, gyárak, csarnokok stb.) funkcióváltással újrahasznosíthatóak.

A város értékgazdálkodása csak egy nagyon alapos és modern eszközökkel nyilvántartott értékkataszterrel működtethető és tartható fenn hosszútávon.

3.5. RÉGÉSZETI EMLÉKEK FELTÁRTHATÓSÁGÁNAK, MEGMARADÁSÁNAK, BEMUTATHATÓSÁGÁNAK VAGY PUSZTULÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI

A már ismertté vált régészeti emlékek sorában a főváros területén a megőrzés, bemutatás lehetősége a műemléki megtartásra érdemes leletek esetében jöhet számításba. Különösen Óbuda és Buda területén sokasodnak a konzervált, vagy visszatemetett, de bemutatásra váró emlékek.

Annak ellenére, hogy minden egyes emlék, bárhol is legyen, a főváros kulturális emlékeit gyarapítja, két olyan terület érdemel kiemelt figyelmet, melyek fejlesztése a további régészeti emlékek sorsára is kihathat azáltal, hogy a tudományos eredmények felhasználásával további fejlesztések sorát is elindíthatja.

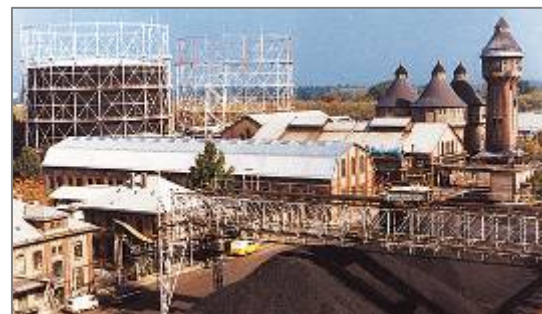
Kiemelt jelentőségű lehet a *Ripa Pannonica* világörökségi cím elnyerésére pályázó római limes-szakasz budapesti helyszíneinek fejlesztése. „A Római Birodalom határai mintegy 6000 km hosszan húzódtak Európában az Atlanti óceán partja, a Rajna és a Duna mentén, Britanniában a *Hadrianus-* és a rövid életű *Antonius-fal*, Felső-Germániában és Raetiában, valamint Daciában hegyek gerincén és néhány kisebb folyó vonalában, Ázsiában a Fekete tenger partvidéke, az Eufratesz mentén, majd a jordániai sivatagon át az Akabai öbölig húzódott a határvonal hatalmas keleti íve”. Ebbe tartozott Pannonia határa, mely Magyarország területén mindvégig a Duna mentén haladt, így a római kori latin szóhasználatot átvéve (mivel római forrás is használta erre a határra nézve a *ripa* szót) a magyar limeskutatásban egyre általánosabbá vált a *ripa* használata a *limes* helyett.

A római határvédelmi rendszer kutatásának és bemutatásának fontos terét jelentik Aquincum polgárvárosának és legióstáborának helyszínei. A római polgárváros mintegy negyedén található Aquincumi múzeum fő szervező ereje és tudományos háttere kell, hogy legyen ennek a programnak. Az utóbbi években a fejlődés rendkívül látványos volt a múzeumi bemutatás terén. A „látogatóbarát” múzeum kiépítésével új elemekkel bővült a múzeum kínálata. A Pannonia Provincia Program keretében egy római lakóház modell épült fel, rekonstruálták a déli városfal egy szakaszát. Mindezek hozzásegítik a látogatókat, hogy a kapott térélmény alapján a romkert „térdig érő falai” között jobban el tudják képzelni az ókori mindennapi életet.

A fent vázolt programhoz szorosan kapcsolódik a volt Óbuda Gázgyár hasznosításában a kulturális hasznosítás kérdése, melyben az Aquincumi múzeumnak is szerepet kell kapnia. Különös tekintettel arra, hogy a Gázgyár területén halad a hadiút, valamint ezen a területen az Aquincum híd környékén működött Aquincum kikötője. A távlatokban a part újjáépítése során gondolni kellene arra, itt lehetőség nyílna Aquincum Polgárvárosa és kikötője közötti közvetlen kapcsolat kiépítésére, mely turisztikai célpontnak is kiváló lehetne.

A budai királyi palota középkori emlékei jórészt a Budapesti Történelmi Múzeum épületében találhatóak. Ezek bemutatása a múzeumi kiállítások keretében megoldott. Ugyanakkor a Budai Vár középkori védművei által határolt középkori terek bemutatása ma már elavult, illetve az idők során elvesztette „korhű” jellegét. A

történelmi kutatás, és ezek alapján a történelmi kertek kialakítása szerencsés esetben a régészeti feltárások során megtalál

Az aquincumi múzeum légifényképe

Az óbudai gázgyár látképe 1984-ben, a szénalapú gázgyártás megszűntekor

maradványok alapján történik. De nagymértékű későbbi pusztulás miatti hiány okán akár analógiák alapján is rekonstruálni lehetne egy a középkori maradványokhoz látványában és hangulatában is illeszkedő környezetet, mely turisztikai látványosságként is értelmezhető.

3.6. TÖRTÉNETI TÉRBELI RENDSZEREK ALAKULÁSA

A településfejlesztési koncepció kifejezetten célul tűzi ki a városkarakter egyediségének megőrzését és fejlesztését, melynek fontos része a települési szövet, a történeti térbeli rendszerek megőrzése.

A város szerkezetének történeti alakulásának, alakításának lenyomatai önmagában kulturális értékkel bírnak. A nagy városrendezés időszakaként említik a városegysítés (1873) utáni időszakot, mely a legjelentősebb zöldfelületek, közparkok, történeti kertek létrejöttének időszaka is. Azonban méltatlanul elfelejtett városszerkezeti jelentőségű korszak volt az ókori Limes vonalának és gócpontjainak (*Aquincum, Transaquincum, Contra Aquincum, albertfalvai katonai tábor és nagytényi Campona*) kiépítése is, melyre később városközpontok épültek. Önmagában térszerkezeti érték a Nagy-Budapestet alkotó központhármas (Pest, Buda, Óbuda) mikro- és makroszerkezete. Feltárandók, bemutatandók a méltatlanul mellőzött, a XX. század első felében végbemenő, a XIX. századi nagy városrendezési intézkedésekkel ugyan nem mérhető, de a mai működőképes városszerkezethez nagymértékben hozzájáruló városépítészeti törekvések, melyeket töredékességük még tanulságosabbá tesz. Ebből a szempontból a csak tervezett, de meg nem valósult beavatkozásokat be kell emelni a város múltjáról és jövőjéről szóló gondolkodásba, melynek ugyanakkora – ha nem nagyobb – jelentősége van, mint a látható, fizikailag érzékelhető, kialakult rendszereknek.

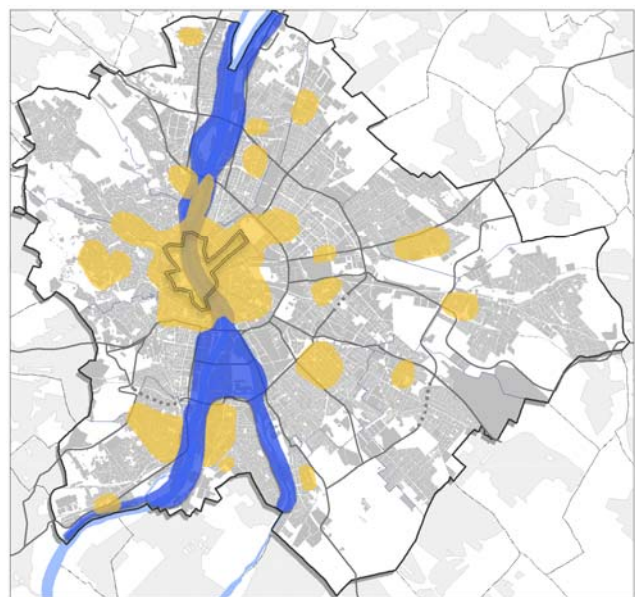
3.7. MŰEMLÉKI EGYÜTTESEK, MŰEMLÉKEK ESZMEI, HASZNÁLATI ÉS ESZTÉTIKAI JELENTŐSÉGÉNEK ALAKULÁSA A TÁJBAN TELEPÜLÉSSZERKEZETBEN, ÉPÍTETT KÖRNYEZETBEN, A TELEPÜLÉS ÉLETÉBEN

A történeti térbeli rendszerek megőrzése szorosan kapcsolódik ezek alkotórészeinek, az egyes épületeknek, műtárgyaknak, épületegyütteseknek megőrzéséhez, a város változó területhasználatába való mindenkori beillesztésével. Az egyedi védelmek mellett környezetük területi karaktervédelmét is erősíteni kell és ehhez megfelelő intézkedéseket kell hozni.

A belső területek értékes városrészeinek fennmaradását biztosító komplex városrehabilitáción belül a közterületek állapotának javítása is fontos cél. Tudatosítandó, hogy nem csak a pozitív térbeli kiterjedésű objektumok lehetnek méltóak az ilyen szintű védelemre, hanem azok köztes terei is, különös tekintettel a térszerkezetet meghatározó „negatív testekre”, közterületekre. A kulturális örökség megőrzési rendszerének erősítése, fejlesztése, támogatása fontos feladat, de elkerülendő, hogy a „skanzen-jelenség” felüsse a fejét, a védett objektumokat annak tudatában kell helyükön kezelni, hogy azok egy élő, átalakuló, folyamatosan új rétegekkel gazdagodó, a történelmet folyamatosságában és végtelenségében megmutató városszövet véges élettartamú alkotórészei.

A budai Várhegy a maga legsűrűbb, védett épületállományával, a várostestben elfoglalt morfológiai szempontból is kiemelt területe turisztikai és látványi szempontból is az egyik legfrekvenciáltabb hely. A II. Világháborút követő évtizedek egyik legfontosabb feladata a romokban álló Várnegyed újjáépítése volt. A helyreállítások során kerültek elő, és kerültek bemutatásra a barokk épületekben rejlő középkori épületek, épületrészek. Kiemelt jelentősége újabb fejlesztéseket indukált, amit az újjáépített budavári Sikló jól prezentál.

A háborús sérülések nyomai mai napig jelen vannak a Várnegyed területén (Honvédelmi Minisztérium épületének torzója, Szent György tér), ami a fejlesztések új területét jelöli ki. Évtizedek során több tervpályázati kiírás készült a terület funkciójának, beépítettségének és karakterisztikájának meghatározására. A tervpályázatok által összegyűjtött gondolati tartalom felhasználása még várat magára. Az átfogó helyreállítás más szempontból is sürgető. A várfalak állapota ma már nyilvánvaló beavatkozást igényel, és megkezdődött a Várnegyed

Városszerkezeti, városképi szempontból védendő karakterű terület
Városcépi illeszkedés szempontjából kiemelten kezelendő Duna-parti terület
Világörökségi terület

épületeinek újbóli felújítása is. Az évtizedek óta pusztuló Várkert bazár hasznosítása a közeljövőben megkezdődik. A tervezett fejlesztések kapcsán az eddig főként turistákat célzó beavatkozások mellett a Várban élők számára is biztosítani kell az ott élés lehetőségeinek javulását.

Budapest a historizmus építészeti stílusegyüttesét tekintve, azaz a neoreneszánsz, a neobarokk, a neoromán és a neogót stílusokban, mintegy 12 km²-nyi egységes építészeti együttesével világviszonylatban az egyik legjelentősebb. Ennek a homogén historizáló építészeti együttesnek a főtengelye 2,2 km hosszú Andrassy út, mely útvonal elnyerte a Világörökség megtisztelő címet. A város a szecesszió és a bauhaus építészetében 7. helyen áll világviszonylatban.

Az Andrassy út Terézvárosi területe a világörökségi védőövezet. Budapest *aranykorában* erre a területre sok kulturális intézmény és társadalomszervező helyszín koncentrált.

Az Andrassy negyed (a Budai Vártól a Belvároson és az Andrassy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely) városszerkezeti és kulturális összefüggései szerves egységet alkotnak a Városligettel, a terület részei a Király utca és a Városligeti fasor mindkét oldala és a Nyugati pályaudvar. Az Andrassy út lipótvárosi legkiválóbb historizáló kapcsolata, indítópontja éppen a Szt. István Bazilika, amely az aszimmetrikusan induló Sugárút kapujának szerves látványi része.

A Budai Vártól a Belvároson és az Andrassy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely építészeti és kulturális értékeit tekintve európai mércével is kiemelt fontosságú (Magyarország a historizmus építészetében világszínvonalú), amit jelez a terület világörökségi besorolása is, ezért megőrzése és értékeinek kibontakoztatása, hozzáférhetővé tétele a nagy nemzeti feladatok közé tartozik. Az Andrassy negyed nemcsak a negyednek és intézményeinek és a Városligetnek garantálhat európai hírnevet, hanem emeli a főváros és az ország turisztikai vonzerejét, javítja országunk nemzetközi képét, így az országimázs szempontjából kiemelt fontossággal bír.

A XIX. század végi iparosodás, majd a szocialista ipargazdaság húzó erejének helyébe, a fejlesztés központjába napjainkra és a jövőre kitekintve a kereskedelem, a szolgáltatások és a kultúra kerül. A történelmileg kialakult városszerkezet értékeinek megtartásával lehet és kell végrehajtani az új, megfogalmazott elvárások alapján a fejlesztéseket.

A mai Nagyvárost átszelő Duna, a budai- és pesti part morfológiai különbözősége mindig is meghatározta a két oldal városképi arculatát. Első települései az átkelőhelyek környékén és stratégiai fontosságú pontjain létesültek, a Reformkorban és később létesült hídjai pedig a budai hegyvidék völgyei és a pesti oldal sugárútjai (körútjai) között létesít kapcsolatot. A dunai hajózás szerepe mindig is jelentős volt. A városegysítést követően elsősorban kereskedelmi, áruszállítási lehetőséget jelentett a pesti oldal vízpart közeléhez telepített ipari létesítményeihez. A Dunán hajózva feltáruló budai és pesti városkép, valamint a dunai szigetek unikális értéket képviselnek.

Az árvízi védelem ellen kiépített és korábban áruakadásra használt rakpartokon ma jelentős személygépkocsi forgalom van jelen. A város közvetlen vízparti kapcsolatának kialakításában jelentős problémát vet fel. A vízpart közvetlen megközelítésének igénye már felmerült. Az utóbbi években a rakpartok gyalogos lépcsőinél ideiglenesen működtetett vízparti „pihenőhelyek” ezek jó példái. A történelmileg kialakult kerületekben az épített örökség szempontjából, a jelentősen megnövekedett forgalom csillapítása hozott és hozhat jelentős változásokat.

A városszövetbe telepített (WestEnd, Mammut, MOM) városközpontok, megszüntették a körutakon és sugár irányú utakon korábban létrejött tradicionális kereskedelmet. A minőségi kereskedelem helyett alacsony presztizsű üzletek működnek, még a Váci utcában is, avagy bezárt üzletportálok láthatók.

A fejlesztések, épületrekonstrukciók révén a ma már általánossá vált vásárlási szokások legalább kis részben befolyásolhatóvá válnak, a különböző korosztályok igényeire támaszkodva. A sétáló utcák kialakítása, a rajtuk telepített zöldfelületek felértékelik, és láthatóvá teszik történelmi épületállományukat. Az itt megtelepedő szolgáltatások biztosítják az élhető városi környezetet (Váci utca Nagycsarnokig tartó szakasza, Szent Ferenc tér, Ráday utca, Tompa utca, Nagymező utca). A rendezett környezet fejleszti a benne lakók és az arra járók környezetkultúra iránti igényét is. A rendezett, csendes utca megnövelheti a benne álló épületek felújításának igényét és lehetőségét is. A forgalmi áteresztő képesség csökkentése a főforgalmi utakon szintén növeli a legsűrűbb, legjobban terhelt városrészek környezeti állapotának javulását. Másik eszköz az épített környezet védelmére a jelentős sebességkorlátozás elérése is. (Király utca) Építészeti, városépítészeti színvonalának megfelelősségét és értékét a beépített anyagok és utcabútorok minősége erőteljesen befolyásolja.

A tágabb Belvároshoz tartozó terület a sajátos arculatú kiterjedt terület, a zsidó negyed. Az üresen álló épületekben új „szolgáltatás” jelenet meg, a romkocsmák egyedi világa. Ugyanakkor az élhetőbbé vált Király utcában minőségi vendéglátóhelyek, bisztrók is elkezdtek üzemelni, ami a hely felértékelődését mutatja. A Gozsdu-udvar felújítása remélhetőleg újabb épületek helyreállításához mutat jó példát.

A halogatott, terv szintjén ugyan többször megjelenő, az értékes épületállomány tulajdonságait, sajátosságait figyelembe vevő tömbrehabilitáció és rekonstrukció e történelmileg kialakult városnegyedben halaszthatatlanná vált.

Egyes pontjain egy-egy üresen álló épület felújítása a folyamat kezdetét jelenti. Jól körvonalazott és pontosan megfogalmazott fejlesztésekkel ez a különösen sokrétű és műemléki épületekben gazdag terület újra a Főváros pezsgő élettel teli városrészévé válhat. A felújított házak belső udvari lehetőséget biztosítanak a megfelelő minőségű, csendes, rekreációt biztosító zöldfelületek kialakításához.

A VII. kerület e része különösen frekventált terület, de nem szabad megfedkezni a késő eklektikus épületállománnyal rendelkező VI., VIII., IX. kerület rehabilitációjáról sem. A korábban itt kialakult jó arányú terek újraperkosztása, élehetővé tétele, újra e területek szervező központjává válhatnak. Az utóbbi években megindult fejlesztések, épület rehabilitációk nem minden esetben jelentenek jó példát. Általában csak az épület fő homlokzatainak megtartására ügyelnek, az épületek belső, értékes szerkezeti, avagy műrészletei bontásra kerülnek. Ennek okát abban kereshetjük, hogy az új funkció elhelyezése gondosabb, érzékenyebb tervezést és kivitelezést kíván meg, ezzel együtt a beruházás költségei növekednek. Azonban ne felejtsük meg arról, hogy egy patinás épület újjáélesztése, használatba vétele nem alapulhat pusztán a beruházói szemlélet egyszerű lekövetése mentén.

A várostestbe behatoló pályaudvarok és közvetlen kapcsolódó területeinek megújítása a fejlesztések jelentős területe. A Nyugati-pályaudvar mellett felépült WestEnd követhető példaként szolgálhat. A pályaudvarok fő épületének felújítása keretet biztosíthat a „várankozási idő” kulturált eltöltésére, az épületbe telepített minőségi szolgáltatások révén.

Megfigyelhető, hogy a város fejlődése az új fejlesztések a belső kerületekről áthelyeződött a külső, korábbi ipari területek színterére. Új lakó és irodai épületek helyén, azok területhasznosításával nagyarányú változás zajlott le. A IX. kerület Duna-parti ipari zónájának ez a felértékelődése is elkezdődött. Elsősorban a közvetlen Duna-parti területek fejlesztése indult meg, új közintézmények (MÚPA, Nemzeti Színház) és lakóépületek megjelenésével. Eddig még kihasználatlan lehetőséget jelent a Duna-part mögött, a Soroksári úton húzódó ipari műemléki örökséggel is bíró, barnamezős beruházásainak kiaknázása.

Azonban nemcsak a Duna pesti oldalán találjuk meg ezt a fejlesztések számára értékes területet. A budai oldalon ilyen az örökségvédelmi szempontból kiemelt Óbudai Gázgyár részben magán, részben fővárosi fejlesztése. Értékes terület Budafok Duna-parti ipari zónája, melyek hasznosítása, rehabilitációja új funkciókkal való megtöltése egyik legjelentősebb fejlesztési területté válhat. E terület nem rendelkezik számottevő védett ipari épülettel, de egységes, egykorú kiépítésük jellemző karaktere e térségnek.

3.8. MŰEMLEKEK MEGÚJULÁSÁNAK ÉS FENNTARTHATÓSÁGÁNAK GAZDASÁGI ESÉLYEI

A tervezett szerkezeti fejlesztések elsősorban a Belváros közlekedési és környezeti tehermentesítése irányába mutatnak. Ennek az intézkedéssorozatnak tehát főképpen a Belvárosban vannak értékvédelmi vonatkozásai, elsősorban a szelíd mobilitási formák előtérbe helyezése, a közúti közlekedés és a gyalogosok által használt terület újraosztása kedvez a történeti belvárosban megjelenő rekreációs, turisztikai és kulturális funkciók megjelenésének, így elősegítve, hogy a terület ismét vonzó, vegyesfunkciós lakóterületté váljon.

Budapest védett műemlékeinek megújításának gazdasági esélye a turizmusban rejlik. A koncepció az épített és szellemi örökség értékeit a turizmus egyik alappilléreként kezeli, az értékeket kulturális turisztikai céllal erősíti. Ehhez erőforrásként épít Budapest egységére, a historizmus, a szecesszió és a Bauhaus építészetében betöltött jelentőségére.

Az egységes célrendszer hatásai az épített örökség területén jelenthetnek jól érzékelhető változásokat. A csökkent forgalmú közlekedési hálózat, a tömbrehabilitáció, a zöldfelületek megjelenése indukálhatja a visszaköltözési kedvet a történeti városrészekbe, mint lakóövezetbe.

Az épített örökség értékeinek megőrzése érdekében el kell tekinteni a pusztá beruházói szemlélettől. Támogatások célrendszerbe építésével vonzóvá tehető a patinás épületek teljes felújítása, bontásuk helyett. Ezáltal megőrizhetővé válik az egyes kerületek egyedi városkaraktere, és elkerülhetővé válik az utcaképben megjelenő, az elbontott épületnél gyengébb építészeti minőséget képviselő új épületek megjelenése.

A felújított épületállományú történeti városrészek különleges „polgári” élethési formát biztosíthatnak, hozzájuk kapcsolódóan újra éleszthetik a tradicionális kereskedelem és szolgáltatások körét.

A kisebb központokat képző városi terek és a tömbbelsőkből kialakuló zöldfelület a pihenés egyik fő területévé válhat. A szolgáltatás céljára nem hasznosított földszinti és pincai területek bővíthetők az intenzív pihenésre (sport) bevonható területek. Mind kulturális, mind rekreációs lehetőségek palettáját bővítik még a kihasználatlan barnamezős területek fejlesztése, hasznosítása.

A belső városrészek újjáélesztése, a vendéglátás, a tradicionális kereskedelem megjelenése újabb területek felfedezésére ösztönzi a látogatót és az ott lakót egyaránt, így elősegíti a vonzó városimázs megerősödését. Budapest

fürdői méltán ismertek, és elismertek nemzetközileg. Helyreállításuk, korszerűsítésük az utóbbi években felgyorsult, aminek folytatása szükségszerű. A melléjük telepített kiegészítő funkciók (wellness és rekreációs szolgáltatások) látogatottságuk növelését segítik elő.

3.9. TELEPÜLÉSKARAKTER VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSAI

Az épített örökség szempontjából leginkább érintett belvárosi területeken jelentős változások a településkarakterben nem várhatóak, elsősorban az értékek védelme és megőrzése tervezett.

A koncepcióban kitűzött kiegyensúlyozott, sokrétű, fenntartható területhasználat a településkarakterre gyakorolt változást tekintve előnyös. A fizikai és társadalmi környezetet egyaránt figyelembe vevő rehabilitáció célja a történeti környezet, az épített örökség értékeinek védelme, kibontakoztatása, értékalapú fejlesztés, egyes kiemelkedő épített örökség elemek funkciójának újragondolása, bemutathatóvá tétele. A társadalmi igényeket kielégítő zöldfelületek létrehozása, ennek érdekében a történeti kertek, parkok az egyediségre, jó funkciókra törekvő rekonstrukciója, revitalizációja alapvetően meghatározója a települési karakternek.

A beépítésre szánt területek további növekedésének megállítása, barna mezős, érték alapú beruházások előtérbe helyezése, a város kiemelkedő értékű, egységes építészeti arculatának megőrzése, valamint a főváros átszellőzését biztosító szélcsatornák elépítésének megakadályozása is hasonlóan fontos elemei a megújuló és élhető városi karakternek.

Új beépítésű területeken – az esetek nagy többségében – a fejlesztések városépítészeti, építészeti értéke sokszor gyenge vagy érdektelen, az új beépítések nem minden esetben hoznak létre értékes, vonzó városi környezetet. Ezek a városrészek magasabb színvonalú, egyedi karakterű fejlesztések révén válhatnak vonzóvá, melyhez mintát adhat a főváros élő építészeti hagyománya.

3.10. KÖRNYEZETI TERHELÉSEK ÉS AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG MŰSZAKI ÁLLAPOTÁNAK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A tervezett fejlesztések következtében a műemléki területek környezeti terhelése csökken, így a történeti épületeket leginkább károsító rossz levegőtisztaság és rezgésterhelés is csökken, az épületek megfelelő műszaki állapota kisebb ráfordítással megőrizhető.

A közlekedési rendszer hatékonyabbá tétele, a történeti kerületekben a gyalogos felületek növelése, ugyanitt a forgalomkorlátozás és a sebességcsökkentés hatásos eszközei a területek felértékelődésének, az élhetőbb város kialakulásának. A nagy forgalmú utak mentén csökkenhet a zajterhelés, és a jelenlegi nagy gépkocsi forgalom mérséklődésével, a felújított épületek homlokzatainak megfelelő állapotú fenntartása.

Fontos a Duna közlekedésben betöltött szerepének növelése. A fejpályaudvarok és környezetük felújítása, a köztes területek új funkcióval való megtöltése ezek jelenlegi fizikai és környezeti amortizációját szünteti meg.

A történetileg kialakult kerületek határain kialakítható P+R parkolók tovább csökkentik a belső városrészek személygépkocsi forgalmát, valamint mind a főútvonalakon, mind a mellékutcákban parkoló gépkocsik tömegét. A belső kerületekben élők parkolási gondjait „telken belül” lehetetlen megoldani. Számukra a megfelelő számú és minőségű parkolóházak megépítése jelent megoldást. Itt elsősorban a már korábban lebontott épületek üres telkeinek erre a célra történő hasznosítása vehető figyelembe. A városüzemeltetés átfogó újragondolása és hatékony működtetése a történeti kertek és parkok elszürkülését, növényállományuk egyszínűségét szünteti meg. Újabb zöldfelületek megjelenését is elősegítheti az újonnan létrehozott gyalogos utcákban és a történelmi városrészek tömbbelsőiben. A történeti kerületekben megbúvó, meglévő kisebb városi terek új életteli színfoltként jelenhetnek meg. A rendbe hozott és jó állapotban fenntartott környezet az ott élők és a látogatók környezeti kultúra iránti érzékenységének fontos eszközévé válhat.

A környezeti hatások csökkentése (zaj- és légszennyezettség), az energiahatékonyság növelése és a megújuló energiák használata kisebb mértékben befolyásolja az örökségi elemeket, de felújításuk során átgondolt tervezéssel alkalmazhatók, az épület megjelenésének fenntartása mellett.

3.11. FOLYAMATOK IRÁNYA, VISSZAFORDÍTHATÓSÁGA

Budapest fejlesztési koncepciója körültekintéssel, kiemelt jelentőségének megfelelően fogalmazza meg az örökség védelmének szükségességét. Az értékek megőrzése, állaguk javítása, funkciójuk újraélesztése, vagy új funkciójuk kijelölése a további tervezések fontos feladatát kell, hogy képezzék.

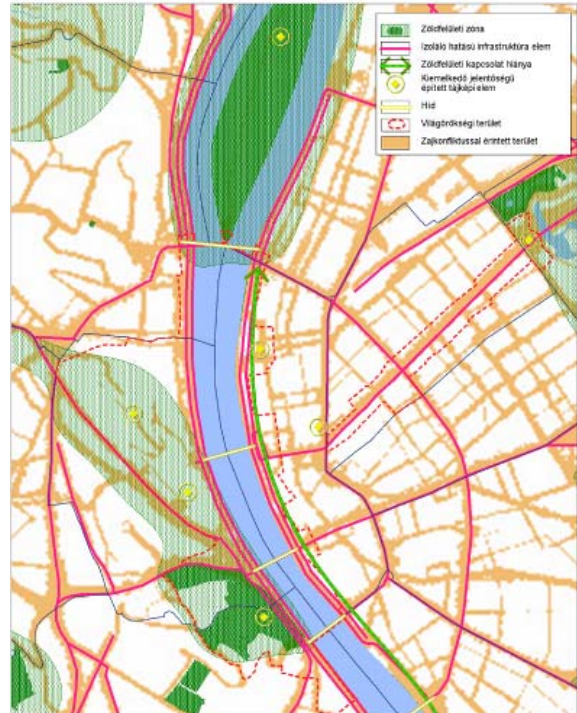
3.12. KÁRENYHÍTÉS LEHETŐSÉGE, KÖLTSÉGE, ILLETVE ELLENTÉTELEZÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Budapest városfejlesztési koncepciójának célja az épített és természeti környezet értékeinek megőrzése és a fenntartható fejlődés biztosítása.

A régészeti szakvélemény alapján az egyes fejlesztési területeken régészeti értékek előkerülése várható. Ennek megfelelően ezeken a területeken régészeti próbafeltárás, vagy régészeti megfigyelés lehet indokolt, de bizonyos esetekben a régészeti emlékek bemutatása indokolt lehet a településszerkezetbe, funkcióba integrálva.

Az épített és természeti környezet értékeinek védelme a településfejlesztési koncepció egyik fő célja. Elsősorban a természeti értékek vonatkozásában várható konfliktushelyzet kialakulása, amelyet az adott fejlesztés előkészítésénél kell majd mérlegelni, feloldani.

Kerületi és fővárosi szinten átgondolt tervezési, finanszírozási, ellenőrzési és támogatási rendszerek beépítésével a történetileg kialakult városrészek önálló karaktere, épületeinek minősége hosszútávon fenntarthatóvá válik.

Látványértékek összevetése a konfliktus zónákkal a belvárosi területén

4. ÖSSZEFOGLALÓ

Budapest Városfejlesztési Koncepciója **térségi, környezeti, gazdasági és társadalmi** kihívásokra keres választ, melyeket átfogó célokban fogalmaz meg. A koncepció **az átfogó célok kapcsolódásainak** szem előtt tartásával fejt ki a célrendszerét, így a 17 cél valóban integrált szemlélettel kerül megfogalmazásra, egymást segítve a megvalósítás során. **Budapest új városfejlesztési koncepciójának célrendszere érinti az épített örökség minden elemét. Az egységes célrendszer hatásai az épített és természeti örökség területén jelenthetnek jól érzékelhető változásokat.**

A kulturális örökséghez tartozó elemek nem kezelhetők szűken vett építészeti, tájépítészeti, természetvédelmi szempontból, hanem csak a társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok és azok kölcsönhatásainak figyelembevételével értelmezhetők. A természeti/kulturális értékek fejlesztésével és megőrzésével kapcsolatban is figyelembe kell venni **a fejlesztési koncepció szemléleti alapvetéseit: a fenntarthatóság, az élıhetőség és a megerősödő esélyegyenlıség a városi élet minden részterületére vonatkoztatni kell.**

■ A koncepció átfogó célként tűzi ki, hogy **BUDAPEST AZ EURÓPAI VÁROSHÁLÓZAT ERŐS TAGJA** legyen, melynek egyik fontos előfeltétele, hogy a főváros nemcsak gazdasági értelemben, de kifelé megjelenő városimázsában is karakteres képet mutasson magáról, amelyben kiemelt szerepet kap a védett és megújított építészeti és természeti örökség;

- a *kezdeményező városfejlesztés* és az *egységes Budapest* képes prioritást adni és politikai, jogi háttérrel biztosítani az érték alapú örökség védelemnek és rehabilitációnak;
- a *partnerségi kapcsolatok* a városhatárokon átnyúló örökségi elemek összefűzésében segíthetnek;
- Budapest *nemzetközi és európai szerepének erősítése* szempontjából a városok közötti versenyben a gazdaság és szereplői számára vonzó szintéreként jelenhet meg.

Kerületi és fővárosi szinten átgondolt tervezési, finanszírozási, ellenőrzési és támogatási rendszerek beépítésével a történetileg kialakult városrészek önálló karaktere, épületeinek minősége hosszútávon fenntarthatóvá válik.

■ A legfontosabb és közvetlen szerepet a kulturális örökség és örökségvédelem a **HARMONIKUS, SOKSZÍNŰ VÁROSI KÖRNYEZET** átfogó cél esetében kapja. Az egészséges és élhető városban a fenntartható környezet fizikai paraméterei mellett egyre nagyobb hangsúly jut népségmentartó erő környezetpszichológia szempontjainak is, melyben megjelenik az identitástudathoz elengedhetetlenül kötődő épített hagyomány, örökség is.

- az *egyedi városkarakter*, a város arculatának meghatározó eleme, melynek *érték alapú megőrzése és fejlesztése* kedvezően befolyásolja a város és térségének megítélését, közvetve erősíti annak gazdasági pozícióit, javítja a lakosság életminőségét;
- az *egészséges környezet feltételeinek megteremtésében* a természeti környezet felértékelése mellett a *klimavédelem és a hatékony energia felhasználás, az intelligens mobilitás* a környezetet terhelő kibocsátások csökkentése révén kap kiemelt szerepet;
- a *Dunával együtt élő város* különleges környezeti értékei, a Duna és a vele szerves kapcsolatban levő, a Budai vártól a Belvárosra és az Andrassy úton át a Városligetig húzódó kulturális tengely, az egyedi városkarakter, a történeti, épített és természeti értékei olyan alapadottságok, melyek a város legfontosabb erőforrásai lehetnek;
- a *kompakt város* ökohatékonyan és területkarékosan működik, a kiegyensúlyozott városszerkezet és terjeszkedés helyett a meglévő, elsősorban *barnamezős területeinek újrahajósítása* révén.

A belső városrészek újjáélesztése, a vendéglátás, a tradicionális kereskedelem megjelenése újabb területek felfedezésére ösztönzi a látogatót és az ott lakót egyaránt, így elősegíti a vonzó városimázs megerősödését.

■ Az **ÉRTÉK ÉS TUDÁS ALAPÚ, FENNTARTHATÓ GAZDASÁG** átfogó céljának megvalósításához fontos, hogy a gazdasági, jogi környezet mellett területi értelemben véve is vonzó környezetként jelenjen meg a város. A kulturális és természeti örökségnek így, még ha közvetve is, de fontos szerep jut a városmarketing terén.

- a *tudás- és készség alapú gazdaságfejlesztéshez* Budapest elengedhetetlen érdeke, hogy hosszú távon vonzó legyen nemcsak a környező régióból, de akár határokon kívülről érkező jól képzett fiatalok számára, melyben kiemelt szerepet kapnak a megőrzött és felújított környezeti értékek;
- az *önfenntartó városgazdálkodási rendszerrel*, ökohatékonyan működtetett városban több forrás jut a környezeti értékek, az épített örökség fenntartására

A turizmus mint húzóágazat egyszerre képes erőforrásként használni a főváros páratlan természeti és épített örökségét és az ezzel járó gazdasági előnyöket a környezet fejlesztésére fordítani.

■ Mindezt kiegészíti a **JAVULÓ ÉLETMINŐSÉG, HARMONIKUS EGYÜTTÉLÉS** átfogó céljában megfogalmazott megfelelő és hozzáférhető humán infrastruktúra rendszere, mely biztosítja, hogy a város polgárai számára vonzó feltételeket nyújtson és a nemzetközi elvárásoknak megfelelő szellemi erőforrásokkal rendelkezzen.

- az *igényekhez igazodó rugalmas lakásstruktúra* megteremtésével a belvárosi lakóterületek, melyek Budapest egyedi, történeti városkarakterének hangsúlyos elemei, felértékelődnek;
- a *befogadó, támogató és aktív társadalom* számára a kulturális, épített és természeti környezet értékeit jelent, melynek megújítását és megőrzését támogatja, aktívan részt vesz benne.

Az épített örökség értékeinek megőrzése érdekében el kell tekinteni a puszta beruházói szemlélettől. Támogatások célrendszerbe építésével vonzóvá tehető a patinás épületek teljes felújítása, bontásuk helyett. Ezáltal megőrizhetővé válik az egyes kerületek egyedi városkaraktere, és elkerülhetővé válik az utcaképből megjelenő, az elbontott épületnél gyengébb építészeti minőséget képviselő új épületek megjelenése.

Budapest városfejlesztéséhez kötődő problémakörök közül az arculat megteremtése és megőrzése érinti leginkább a kulturális örökségeket, legyenek azok épített vagy természeti értékek. Az értékek kataszterezése, számbavétele elengedhetetlen első lépés. A kulturális örökség természeti értékeinek számbavétele nem merülhet ki csupán a területi kiterjedésű történeti kerteknél, hiszen több nem védett közpark is érdemes lenne erre a megnevezésre, de azt is látni kell, hogy a vonalas és pontszerű elemek is bírhatnak kulturális értékkel. A város szövetén belül egy teljes rendszert alkotnak és védelemre érdemes elemek a város fejlődésével folyamatosan keletkeznek, meglévő értékek állapota folyamatosan változik, esetenként eltűnik, vagy eltűntnek hitt értékek kerülnek elő, ezért a kataszter monitorozása folyamatos feladat kell, hogy legyen.

Az értékvédelemnek gazdasági és társadalmi kényszere is van. Az értékek nevesítése a helyi társadalom helyhez való kötődésének, az identitás kialakulásának és fenntartásának egyik eszköze. A kulturális szegmens mentén az értékvédelem eszközei között a következők szerepelnek. A környezetkultúrára nevelés egyik fontos része, mely az identitás, a környezettudatos szemlélet és társadalmi felelősségvállalás kialakulását és fenntartását célozza. Lehetővé kell tenni a közösségi részvételt az értékvédelem terén is, de ennek előfeltétele a környezetkultúrára nevelés. A jogi eszközök alkalmazásánál fontos lenne, hogy ezekre az értékekre szabott, speciális szabályozók rendszer épüljön ki, egy önálló átfogó zöldfelületi törvény megalkotása egyre sürgetőbb. Szabályozás a védelem, a fenntartás, a finanszírozás, de már a tervezés fázisában is szükséges és ki kell, hogy terjedjen összévárosi és kerületi szinten is. Az integrált szemléletnek nem csak a kataszterezés, az eszközök terén kell, hogy megjelenjen, hanem a tervezésben is.

Összességében azt láthatjuk, hogy a megfogalmazott átfogó célok megvalósításában közvetlenül vagy közvetve, de kitüntetett szerep jut Budapest egyedi karakterének, különleges természeti, kulturális és épített örökségének.

5. NYILATKOZAT

Alulírott András István, okl. építésmérnök nyilatkozom, hogy a tervezett megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak, továbbá rendelkezem az örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez a 4/2003.(II.20.) NKÖM rendelet 6.§ (1) bekezdés b) pontja szerinti tervezési jogosultsággal.

Budapest, 2013. február

András István
TT/1É 01-0525

Alulírott Adorjánné dr. Gyuricza Anna, régész, nyilatkozom, hogy a 4/2001 (II.20) NKÖM rendelet 6 § (1) bekezdésének a) pontja szerinti előírásnak megfelelően szerepelek az adott örökségvédelmi területre vonatkozó szakértői névjegyzékben (régészeti lelőhelyvédelem), valamint a nevezett jogszabályi hely (2) bekezdésében foglalt előírásnak megfelelően rendelkezem régész szakirányú felsőfokú végzettséggel.

Budapest, 2013. február

Adorjánné dr. Gyuricza Anna
Szakértői Eng. sz: Sz-56/2008

